

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**DİYARBAKIR KİLİSELERİ KAPSAMINDA "SURP
SARGİS KİLİSESİ" KORUMA VE RESTORASYON
ÖNERİSİ**

Mimar Nimet Gökçe KORKMAZ

**FBE Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve ve Restorasyon Programında
Hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Can BİNAN (YTÜ)

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTIMA LİSTESİ.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÇİZELGE LİSTESİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
ÖZET.....	x
ABSTRACT.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.2 Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1
2. DİYARBAKIR'IN FİZİKİ VE SOSYAL YAPISI.....	3
2.1 Coğrafi Konumu ve Topografyası.....	3
2.2 Jeolojik Yapısı.....	4
2.3 İklimi ve Bitki Örtüsü.....	4
2.4 Sosyal ve Demografik Yapı.....	5
2.5 Gayrimüslimler ve Diyarbakır.....	6
2.5.1 Ermeniler ve Diyarbakır.....	7
3. DİYARBAKIR'IN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	10
3.1 Diyarbakır'ın Tarihçesi.....	10
3.1.1 Roma ve Bizans Dönemi.....	10
3.1.2 Araplar ve Mervaniler.....	11
3.1.3 Artuklular ve Akkoyunlular Dönemi.....	12
3.1.4 Osmanlı Dönemi.....	12
3.1.5 Cumhuriyet Dönemi.....	12
4. DİYARBAKIR KİLİSELERİNİN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....	14
4.1 Kilisenin Tanımı ve Yapı Türü Olarak Ortaya Çıkışı.....	14
4.2 Kilise Mimarisi.....	14
4.3 Diyarbakır Kiliseleri.....	15
4.3.1 Ermeni Kiliseleri.....	16
4.3.2 Diğer Kiliseler.....	34
5. SURP SARGİS ERMENİ KİLİSESİ.....	57
5.1 Surp Sargis Kilisesi'nin Tanımı ve Tarihçesi.....	57
5.2 Surp Sargis Kilisesi'nin Mimari Özellikleri.....	60

5.2.1	Kentsel Konum ve Yönlenme.....	60
5.2.2	Plan Özellikleri.....	61
5.2.3	Cephe Özellikleri.....	66
5.2.4	Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri	70
5.3	Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nin Diğer Diyarbakır Ermeni Kiliseleri İçinde Değerlendirilmesi	80
5.4	Yapıdaki Bozulmalar ve Nedenleri	83
5.4.1	Doğal Etmenler.....	83
5.4.2	Yanlış Onarımlar	86
5.5	İnsana Bağlı Etmenler	89
5.6	Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon Projesi	90
5.7	Surp Sargis Kilisesi Koruma ve Restorasyon Projesi.....	93
5.7.1	Temizleme	93
5.7.2	Sağlamlaştırma	95
5.7.3	Bütünleme.....	96
5.7.4	Yeniden Kullanım	96
6.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	97
	KAYNAKLAR.....	99
	EKLER.....	101
	EK 1 Diyarbakır Kiliseleri Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanter Fişleri	102
	EK 2 Surp Sargis Kilisesi Tapu Belgesi.....	113
	EK 3 Diyarbakır Kiliseleri Tipolojisi	114
	EK 4 Diyarbakır Kent Bütünü Uydu Fotoğrafı	115
	EK 5 Surp Sargis Kilisesi Rölöveleri	116
	EK 6 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon Projesi	117
	EK 7 Surp Sargis Kilisesi Restorasyon Projesi	118
	ÖZGEÇMİŞ.....	119

KISALTMA LİSTESİ

ÇEKÜL	Türkiye Çevre ve Kültürel Değerlendirme Vakfı
DBBB	Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü.
DKVKE	Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DVİÇOM	Diyarbakır Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1 Türkiye Haritasında Diyarbakır İli.....	3
Şekil 2.2 1950 yılların başlarında Diyarbakır'ın gelişimi (Arslan, 1999).....	5
Şekil 2.3 Ermeni Cemaatinin yaşadığı sur içindeki mahalleler ve Ermeni Kiliseleri (DBBB, 2003).....	8
Şekil 3.1 Diyarbakır kent surlarının gelişimi (Gabriel, 1940).....	11
Şekil 4.1 Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'ndeki kiliselerin halihazır harita üzerinden görünümü ..	16
Şekil 4.2 Ermeni Kiliselerinin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki gösterimleri	17
Şekil 4.3 Ermeni Katolik Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri.....	18
Şekil 4.4 Ermeni Katolik Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	19
Şekil 4.5 Ermeni Katolik Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)	20
Şekil 4.6 Ermeni Katolik Kilisesi'nin güneybatı görünüşü.....	20
Şekil 4.7 Ermeni Katolik Kilisesi'nin iç mekandan görünüşü	21
Şekil 4.8 Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri haritasındaki yeri	22
Şekil 4.9 Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	22
Şekil 4.10 Mar Kuzma (Kozmos) Kilisesi'nin kat planı (Tuncer, 2002)	23
Şekil 4.11 Mar Kuzma Kilisesi'nin kuzeybatıdan görünüşü (Korkusuz, 1999).....	23
Şekil 4.12 Mar Kuzma Kilisesi'nin batı görünüşü (Berchem ve Strzygovksi, 1910)	24
Şekil 4.13 Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri.....	25
Şekil 4.14 Bıyıklı Mehmet Paşa Camii'nin solunda görülen kubbenin Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi'ne ait olduğu tahmin edilmektedir, yıl 1929 (Korkusuz, 1999)	25
Şekil 4.15 Surp Giragos Kilisesi Diyarbakır Sur İçi planları halihazır haritasındaki yeri	27
Şekil 4.16 Surp Giragos Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	27
Şekil 4.17 Surp Giragos Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002).....	28
Şekil 4.18 Surp Giragos Kilisesi'nin hava fotoğrafı (Diyarbakır-info, 2006).....	29
Şekil 4.19 Surp Giragos Kilisesi'nin batı görünüşü	29
Şekil 4.20 Surp Giragos Kilisesi'nin iç mekandan görünümü	30
Şekil 4.21 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü I (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006).....	30
Şekil 4.22 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü II (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)	31
Şekil 4.23 Surp Giragos Kilisesi'nin günümüzde mevcut olmayan çan kulesidir. Sol taraftaki kule yıktırılmış olan, sağdaki ise daha sonradan yıkılmış olan çan kuleleri. (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)	31
Şekil 4.24 Surp Sargis Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri.....	32
Şekil 4.25 Surp Sargis Kilisesi'nin vaziyet planı	33
Şekil 4.26 Surp Sargis Kilisesi'nin kat planları.....	33
Şekil 4.27 Surp Sargis Kilisesi'nin kuzeybatı görünüşü	34
Şekil 4.28 Meryem Ana Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	35
Şekil 4.29 Meryem Ana Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	35
Şekil 4.30 Meryem Ana Kilisesi kat planları (Berchem ve Strzygovksi, 1910; Tuncer, 2002)	36
Şekil 4.31 Meryem Ana Kilisesi'nin batı görünüşü (onarımdan sonra).....	36
Şekil 4.32 Meryem Ana Kilisesi'nin güney cephesi (Diyarbakır-info, 2006).....	37
Şekil 4.33 Meryem Ana Kilisesi batı cephesinin 1909 yılındaki görünümü (Bell, 1909)	37
Şekil 4.34 20 yy. başlarında Meryem Ana Kilisesi'nin iç mekan görünümü (Berchem ve Strzygovksi, 1910).....	38
Şekil 4.35 Mar Petyun Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri.....	39

Şekil 4.36 Mar Petyun Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	39
Şekil 4.37 Mar Petyun Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)	40
Şekil 4.38 Mar Petyun Keldani Kilisesi'nin iç mekandan görünümü (Diyarbakır-info, 2006).....	40
Şekil 4.39 Mar Petyun Keldani Kilisesi'nin apsit görünümü (Tuncer, 2002).....	41
Şekil 4.40 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	42
Şekil 4.41 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002).....	42
Şekil 4.42 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin kat planı (Tuncer, 2002)	43
Şekil 4.43 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin kuzey duvarı (Tuncer, 2002).....	43
Şekil 4.44 Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	44
Şekil 4.45 İç kalede bulunan Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin vaziyet planı.....	44
Şekil 4.46 Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin kat planı (Dericioğlu ve Tuna, 2003).....	45
Şekil 4.47 Sen Corc Kilisesi'nin kuzey cephesi (Tuncer, 2002).....	45
Şekil 4.48 Sen Corc Kilisesi'nin hava fotoğrafı (DBBB., 2004)	46
Şekil 4.49 Sen Corc Kilisesi'nin iç mekandan görünümü (Diyarbakır-info, 2006).....	46
Şekil 4.50 Sen Corc Kilisesi'ne Artuklular Dönemi'nde eklendiği düşünülen hamam bölümü (Diyarbakır-info, 2006)	47
Şekil 4.51 Sen Corc Kilisesi'nin 1911 yılındaki iç mekandan görünümü (Bell, 1911)	47
Şekil 4.52 Süryani Protestan Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	48
Şekil 4.53 Süryani Protestan Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)	49
Şekil 4.54 Süryani Protestan Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002).....	49
Şekil 4.55 Süryani Protestan Kilisesi'nin ön görünüşü (Tuncer, 2002)	50
Şekil 4.56 Süryani Protestan Kilisesi'nin iç mekan görünüşü (Tuncer, 2002).....	50
Şekil 4.57 Süryani Katolik Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri.....	51
Şekil 4.58 Süryani Katolik Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)	52
Şekil 4.59 Süryani Katolik Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002).....	52
Şekil 4.60 Tamamen yok olmuş Süryani Katolik Kilisesi'nin arsası ve yan duvarı	53
Şekil 4.61 Mar Toma Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	54
Şekil 4.62 Mar Toma Kilisesi'nden dönüştürülen Ulu Camii yapı topluluğunun planı (Tuncer, 1996).....	54
Şekil 4.63 Mar Toma Kilisesi'nden dönüştürülen Ulu Camii'nin avlusundan görünüm.....	55
Şekil 4.64 Meryem-i Zal Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri	56
Şekil 5.1 Günümüzde Diyarbakır Mahalleleri (Diyarbakır-İnfo, 2006).....	57
Şekil 5.2 Surp Sargis Kilisesi'nin uydu fotoğrafından görünümü (Spaceturk, 2002).....	58
Şekil 5.3 Surp Sargis Kilisesi'nin Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunan kitabesi	60
Şekil 5.4 Diyarbakır Sur İçi yapıları ve Surp Sargis Kilisesi (Çeltik Kilisesi), (Diyarbakır-info, 2006)	61
Şekil 5.5 Surp Sargis Kilisesi'nin narteks bölümü	62
Şekil 5.6 Surp Sargis Kilisesi'nin döşemesi olmayan kadınlar mahfili	63
Şekil 5.7 Surp Sargis Kilisesi'nin apsitinden naos bölümüne bakış.....	64
Şekil 5.8 Surp Sargis Kilisesi'nin Papaz Hazırlanma Odasının üzerinde yer alan oda.....	65
Şekil 5.9 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümü sol yanı	65
Şekil 5.10 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümü sağ yanı.....	66
Şekil 5.11 Surp Sargis Kilisesi'nin narteks cephesi	67
Şekil 5.12 Surp Sargis Kilisesi'nin batı görünüşü (Narteks Cephesi).....	68
Şekil 5.13 Surp Sargis Kilisesi'nin sağ yan cephesi.....	68
Şekil 5.14 Surp Sargis Kilisesi'nin kuzey batı cephesi	69

Şekil 5.15 Surp Sargis Kilisesi'nin güney doğu cephesi.....	69
Şekil 5.16 Surp Sargis Kilisesi'nin üst örtüsü (dam)	70
Şekil 5.17 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit ikinci katından naosa doğru görünümü.....	71
Şekil 5.18 Surp Sargis Kilisesi'nin vaftiz odasındaki manastır tonozu.....	72
Şekil 5.19 Surp Sargis Kilisesi'nin naostaki apsit önündeki sütun detayı.....	73
Şekil 5.20 Surp Sargis Kilisesi'nin naosa giriş kapısının lentosunun üzerindeki süsleme detayı	74
Şekil 5.21 Surp Sargis Kilisesi'nin sol yan (batı) cephesindeki kapı sövesi detayı.....	74
Şekil 5.22 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümündeki ayı başı altındaki süsleme detayı	75
Şekil 5.23 Surp Sargis Kilisesi'nin naostan kadınlar mahfili merdivenine açılan kapı lento altı detayı	75
Şekil 5.24 Surp Sargis Kilisesi'nin naostaki sütun üzerindeki detayı.....	76
Şekil 5.25 Surp Sargis Kilisesi'nin orta apsitteki beşik tonoz ve tuğla küpleri.....	76
Şekil 5.26 Surp Sargis Kilisesi'nin naosundan apsit kanadına bakış ve buradaki cas	77
Şekil 5.27 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit ön yüzünde naosa açılan pencere ve kalker taşından süslemesi.....	78
Şekil 5.28 Surp Sargis Kilisesi'nin günümüzde var olmayan kapısı (Tuncer, 2002).....	79
Şekil 5.29 Surp Sargis Kilisesi'nin pencere demir parmaklık detayı.....	80
Şekil 5.30 Ermeni Katolik Kilisesi'nin altarının görünümü.....	82
Şekil 5.31 Surp Giragos Kilisesi'nin altar detayı	83
Şekil 5.32 Surp Sargis Kilisesi'nin çatısından detay.....	84
Şekil 5.33 Surp Sargis Kilisesi'nin Behram Paşa Cami'inden görünümü (Tuncer, 1999)	84
Şekil 5.34 Surp Sargis Kilisesi'nin üst örtüsü	85
Şekil 5.35 Surp Sargis Kilisesi'nin sol yan duvarı	86
Şekil 5.36 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümünün üst örtüsünün şap kaplaması.....	87
Şekil 5.37 Surp Sargis Kilisesi'nin Çeltik Fabrikası olarak kullanıldığı döneme ait görüntü (Arslan, 1999).....	88
Şekil 5.38 Surp Sargis Kilisesi'ne bitişik ev	88
Şekil 5.39 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit cephesi önündeki çocuk parkı	89
Şekil 5.40 Surp Sargis Kilisesi'nin üst kat odaları tonozunda bulunan ses yutucu küpler.....	90
Şekil 5.41 Surp Sargis Kilisesi narteks ve sağ yan cephe köşesindeki duvar kalıntılarının görünümü.....	91
Şekil 5.42 Ermeni Katolik Kilisesi'ndeki çan kulesi bağlantısı	92
Şekil 5.43 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon önerisinin üç boyutlu görünümü.....	93
Şekil 5.44 Surp Sargis Kilisesi çatı örtüsünün naostan görünümü.....	94

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 1. 1 XIX. ve XX. Yüzyılda çeşitli kaynaklara göre Ermeni nüfusu (Selvi, 2001)..... 9

ÖNSÖZ

Diyarbakır, medeniyetlerin beşiği olan Anadolu'nun geçmişten günümüze en önemli kentlerinden biridir. Kent daima bir kavşak noktası olmuştur ve bu özelliği nedeniyle sayısız kültürün uğrak yeridir. Kentte farklı dinlere ve inançlara mensup birçok grup yaşamıştır. Bu dini grup ve cemaatlere ait dinsel yapıların birçoğu günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bu yapılardan biri olan Ermeni Cemaatine ait Surp Sargis Kilisesi'nin rölöveleri hazırlanmış ve diğer Ermeni kiliseleri ile karşılaştırılarak, kilisenin günümüzdeki sorunları ele alınıp, koruma önerisi hazırlanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlama sürecinde desteğini esirgemeyen değerli danışmanım sayın Doç. Dr. Can Binan'a, ilgi ve destekleri ile her zaman yanımda olan aileme ve katkılarından dolayı arkadaşlarım öncelikle Nail Mahir Korkmaz'a, Kahraman Karakuş, Soner Bayrak ve Cihat Ünaldı'ya teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

ÖZET

Tarihsel süreç içinde birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır Kentindeki kiliseler incelenerek; bu yapıların korunmasına örnek oluşturması amacıyla Surp Sargis Kilisesi Koruma Önerisi hazırlanmıştır.

“Diyarbakır’ın Fiziki ve Sosyal Yapısı” başlığında kentin coğrafi konumu, topografyası, jeolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, nüfusu ve sosyo-ekonomik yapısı incelenerek, Gayrimüslim - Ermenilerin yer aldığı Diyarbakır tanıtılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm, yani Diyarbakır’ın Tarihsel Gelişimi başlıklı bölümde de kentin geçmişten günümüze geçirdiği yönetimlerden, Roma – Bizans Dönemi, Araplar – Mervaniler Dönemi, Artuklular – Akkoyunlular Dönemi, Osmanlı Dönemi ve son olarak da Cumhuriyet Döneminden bahsedilmiştir.

“Diyarbakır Kiliselerinin Genel Mimari Özellikleri” başlıklı bölümde; dini yapı olan kilisenin tanımı ve yapı türü olarak ortaya çıkışı, mimari özelliklerinin yanı sıra Diyarbakır’da bulunan ve beş tanesi Ermenilere ait olan toplam on üç kilise ile ilgili, yazılı ve görsel kaynaklar değerlendirilerek, konum, plan, cephe, yapım sistemi ve malzeme özellikleri açısından incelenmiştir. Ayrıca bu kiliselerin plan tipolojileri ile ilgili tablo hazırlanmıştır.

“Surp Sargis Kilisesi” başlığı altında ise kilisenin tarihçesi, Diyarbakır Sur İçi Bölgesindeki konumu, plan, cephe, yapım sistemi ve malzeme özellikleri incelenmiş, yapıdaki bozulmalar ve nedenleri ortaya koyulmuştur. Harap durumda olan yapının mimari özelliklerini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için, eski plan, fotoğraf ve onarım bilgilerle ve Diyarbakır’daki aynı döneme ait diğer Ermeni Kiliseleri ile birlikte değerlendirilerek Restitüsyon Önerisi sunulmuştur. Aynı zamanda Restitüsyon önerileri doğrultusunda uygulanması önerilen Koruma Amaçlı Restorasyon Projesi de hazırlanmıştır. Buna göre bu bölümde restorasyon çalışmaları sırasında yapılacak olan uygulamalara, ayrıca yılın belirli dönemlerinde kent dışında yaşayan Ermenilerin de katılabileceği ibadet ve toplantıların yapıldığı dini turizm aktivitesi içerisinde bir ziyaret kilise olarak işlevlendirilmesine yer verilmiştir.

Sonuç olarak, araştırmalar sonucu elde edilen yazılı ve görsel belgelerin birleştirilmesiyle hazırlanmış olan Surp Sargis Kilisesi Koruma ve Restorasyon Önerisi örneğinde; 16. yüzyılın dinsel çeşitliliğinin simgelerinden biri olan Diyarbakır Kiliselerinin harap ve terk edilmişlikten kurtarılarak en kısa zamanda korunmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Surp Sargis Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Diyarbakır Kiliseleri, Diyarbakır, Kilise.

ABSTRACT

Churches in the city of Diyarbakır which is the home city of lots of civilization and culture in historical period, have examined and as sample Surp Sargis Church Protection Proposal has prepared to protect these buildings.

Under the chapter of “Diyabakır’s Physical and Social Constitution” city’s geographical location, topography, geology, climate, vegetation, population and while socioeconomic conditions have been examined, Non-Muslims and Armenian people’s locations in Diyarbakır has tried to present.

Under the third chapter “Diyarbakır’s Historical Development” Diyarbakır’s previous civilizations, Roman-Byzantium Period, Arabian-Mervanis, Artukids, Akkoyuns, Ottoman Period and in the last section Turkish Republic period is mentioned.

Under The chapter of “ Diyarbakır Churches’ General Architectural Characteristics” ; The definition of church as a religious building and origin of this building type and architectural peculiarities have examined. By using the visual and written documents Thirteen churches in Diyarbakır -five Armenian Churches include- have examined for their terms of locations, desingns, facades, materials and consturaction types. Also chart of these church typologies have prepared.

Under the chapter of “Surp Sargis Church” history of church, location of Diyarbakır city walls, Church’s plans, facades, construction type and materials have examined, deteriorations of the church and its reasons has defined.

In order to reveal the original architectural peculiarities of the church old plans, photographs and repair information has collected at the same period of Armenian churches in Diyarbakır then this information has evaluated to make a new restitution proposal. At the same time under these proposals, Recommended Conservation and Restoration Project has prepared. In this chapter During the Restoration Project ‘what works must be done’ has mentioned and church has recommended under usage of Armenian people again.

Consequently with combining all written an visual documents of Surp Sargis Church Conservation and Restoration model tell us; One of the 16th Century’s symbol of religious variety of Diyarbakır Churches must be protected from demolishing and forsaking as soon as possible.

Key Words: Surp Sargis Church, Armenian Church, Diyarbakır Churches, Diyarbakır, Church.

1. GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı ve Önemi

Diyarbakır, Osmanlılar öncesinde Hıristiyanlık döneminde Ermeniler için üçüncü derecede bir dini merkez olarak kabul edilmiştir. Birçok etnik gruplara göre şehir şekillenmiş, dini merkez kabul edilmesinden dolayı mimari eserleri de burada yerini almıştır. Ermeniler, 20 yüzyılın ortalarına kadar Diyarbakır'da yaşamışlar ve bölgede yaşanan toplumsal olaylar ve kentleşme hareketlerinden dolayı büyük kentlere ve yurtdışına göç etmişlerdir. Ermeni Cemaatinin Diyarbakır'dan ayrılmasından sonra, bu tarihi yapılar kullanılmadığından yıkılmaya yüz tutmuştur. Geçmişte, bölgede yaşanan sosyal, siyasal ve kentsel alanlardaki gelişmeler ve olaylar kentte Ermeni nüfusunda değişmelere neden olmuştur. Bu nedenle kentte çok az sayıda Ermeni kökenli aile yaşamaktadır.

Diyarbakır'da daima etkin bir nüfus ve ekonomik güce sahip olan Ermenilere ait çok sayıda kilise vardır. Bu kiliselerin hemen hemen hepsi Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer almaktadır. Bu kiliseler cemaatlerini kaybetmelerinden dolayı bakımsız kalmışlar ve günümüzde harap durumdadırlar. Bu kiliselerin mülkiyeti çeşitli vakıflara ait olduğundan bakım ve onarımları vakıflarca yapılmaya çalışılmaktadır. Bu vakıfların kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı bugün bu kiliseler korumasız kalmıştır.

Günümüzde Diyarbakır Sur İçi Bölgesinde yaşayan kesim genellikle kırsaldan kentte göç etmiş, ekonomik ve eğitim seviyesi düşük insan gruplarından oluşmaktadır. Bu nedenle sur içinde bulunan sayısız anıtsal yapı, kültürel mirası koruma bilincinden yoksun insanlar tarafından bilerek ya da bilmeyerek tahrip edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Diyarbakır kentinde yaşamış olan Ermeni ve diğer cemaatlere ait kiliselerin mimarisini ve tarihsel süreçlerini incelemek ve Ermeni dini yapılarının en önemlilerinden biri olan Surp Sargis Kilisesi'ni kentte bulunan diğer Ermeni kiliseleri ile karşılaştırarak Surp Sargis Kilisesi'ni tanımlamaktır. Bu çalışmalar doğrultusunda kilisenin koruma projelerini hazırlayıp, koruma önerilerini oluşturmaktır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tez kapsamında, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nde yer alan kiliseler ve Surp Sargis Kilise yapısının bugün bulunduğu durum, tarihsel geçmişi, mimari ve akademik bir ortamda hiç çalışılmamış olması nedenleriyle çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Kilisenin orijinal durumunu kısmen kaybetmiş olması, eski fotoğraf ve belgelerine ve Diyarbakır'da aynı dönem yapılmış olan Ermeni Kiliselerinin plan, cephe, yapım sistemi ve yapı malzemesi özellikleri ile karşılaştırılması ile elde edilen veriler dayanarak hazırlanan öneri restitüsyon çalışmaları doğrultusunda uygulanması önerilen restorasyon projesi oluşturulmuştur.

Bu bağlamda, kent tarihi, Ermenilere ve diğer gayrimüslimlere ait kiliseler hakkında literatür taraması yapılmıştır. Dicle Üniversitesi Kütüphanesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Kütüphanesi ve Diyarbakır Tanıtma Vakfı Kütüphanesi'nde literatür araştırma çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca Dicle Üniversitesi Elektronik Veri Tabanlarında çeşitli bilimsel makalelerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Yüksek Öğretim Kurulu, Tez Tarama Bölümünden kiliseler ve Diyarbakır Sur İçi'nde yer alan eski eserler için yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir.

Çalışma alanı olarak seçilen Surp Sargis Kilisesi'nin tarihsel süreç içinde yakından tanıyan kişilerle olan Tarihçi Abdülsettar Hayati AVŞAROĞLU, Araştırmacı-Yazar Şehmus DİKEN, Avukat-Yazar İhsan BİÇİCİ ve Arkeolog Nevin SOYUKAYA ile görüşmeler yapılmıştır. Aynı zamanda kentte bulunan Hıristiyan gruplara ait dini yapılar yerinde incelenerek bu yapılar hakkında Ermeni Patrik Yardımcısı Aram ATESHIAN ve Agos Gazetesi Editörü Sarkis SEROPYAN ile görüşmeler yapılarak, çeşitli tespitler yapılmıştır. Ayrıca, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulundan Diyarbakır Kiliseleri'ne ait envanter fişleri alınarak incelenmiştir.

Tescilli bir yapı olmasına rağmen Rölövesi bulunmayan Surp Sargis Kilisesi'nin öncelikle Rölövesi hazırlanmıştır. Kilisenin geçmiş dönem fotoğrafları, belgeler ve diğer aynı dönemde yapılan kiliselerin mimari biçimlenişlerindeki benzerlikler göz önüne alınarak Restitüsyon Proje önerisi hazırlanmıştır. Öneri Restitüsyon Projesi doğrultusunda uygulanması önerilen Restorasyon Projesi hazırlanmıştır.

2. DİYARBAKIR'IN FİZİKİ VE SOSYAL YAPISI

Bu bölümde Diyarbakır'ın coğrafi konumu, topografyası, jeolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, nüfusu ve sosyo-ekonomik yapısı incelenecektir.

2.1 Coğrafi Konumu ve Topografyası

Diyarbakır, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli kentlerden biridir. Yukarı Mezopotamya'da yer alan Diyarbakır, aynı zamanda geçmişten bugüne güneyi-kuzeye, doğuyu-batıya bağlayan önemli bir kavşak noktasıdır (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 Türkiye Haritasında Diyarbakır İli

Kuzey Mezopotamya' da bulunan kent, doğusunda; Batman, Muş, güneyinde; Mardin, Şanlıurfa, batısında; Adıyaman, Malatya, kuzeyinde; Elazığ ile Bingöl illeriyle çevrilmiştir. Dicle nehri ile ikiye ayrılan kentin batı bölümü 1800 m yüksekliğindeki Karacadağ'dan başlayan bir kaya dizisi üzerindedir. (Konyar, 1936) Diyarbakır, Karacadağ'dan Dicle'ye uzanan denizden 650 m yükseklikteki geniş bazalt platosunun doğusuna kurulmuştur. Kent, Dicle Nehri'nden yaklaşık 100 m yükseklikte bu bazalt plato üzerindedir. (Erginbaş, 1953)

Diyarbakır, 37° 30' ve 38° 43' kuzey enlemleriyle, 40° 37' ve 41° 20' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Yüz ölçümü 15.355 km²'dir. İl Merkezinin denizden yüksekliği 670 m'dir. Dicle Irmağı ile Güneydoğu Toroslar arasında geniş alana uzanan Diyarbakır havzasıdır, Bu bölümün güneyinde ise orta yükseklikteki dağlardan oluşan Mardin yükseltisi yer alır. Kuzeybatı Güney doğrultusunda uzanan Karacadağ yükseltisi, Diyarbakır Havzasıyla batıdaki Şanlıurfa yaylasını birbirinden ayırır. Sönmüş bir Volkan olan Karacadağ 1954 m. Yüksekliği ile yörenin en yüksek noktasıdır. Bölgenin batı sınırını Fırat Nehri oluşturur. (DVIÇOM, 2005)

2.2 Jeolojik Yapısı

Diyarbakır'ın jeolojik yapısını, kentin güneybatısında bulunan Karacadağ'dan akan lavlardan oluşan bazalt tabakalarından meydana gelmektedir ve aynı zamanda bu tabakaların altında marnlar, konglomeralar ve yumuşak kalkerler bulunmaktadır. Kentin yaklaşık 30 km güney doğusuna kadar uzanan bazalt akıntıları üç kat bazalt tabakasından oluşmaktadır. Bu tabakaların kalınlığı kentin bulunduğu alanda 20–25 metre kalınlığa kadar inmektedir. (Beysanoğlu, 1963)

Geleneksel sivil, dini ve askeri mimarlık eserlerinin büyük bir çoğunluğunda bazalt taş ocaklarından çıkarılan bazalt taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde ise eski eser onarımı ve kentsel altyapı imalatlarında bazalt yapı malzemeleri kullanılmaktadır.

2.3 İklimi ve Bitki Örtüsü

Diyarbakır havzasının, etrafı dağlarla çevrili, ortasının çukur olması, kentin iklimini önemli derecede değiştirmektedir. Kentin, kuzeyinde bulunan dağlardan dolayı yazın dağlık kesimlerden oluşan serin havanın girişini bu dağlar engeller. Kışın ise aynı bölgede yüksek basınçlı soğuk hava kenti etkisi altına almaktadır. Kent, kış ve sonbahar aylarında doğu Akdeniz ve Sibirya'nın, ilkbahar ve yaz aylarında ise Basra körfezinin sıcak alçak basıncının etkisinde kalmaktadır. (Beysanoğlu, 1963)

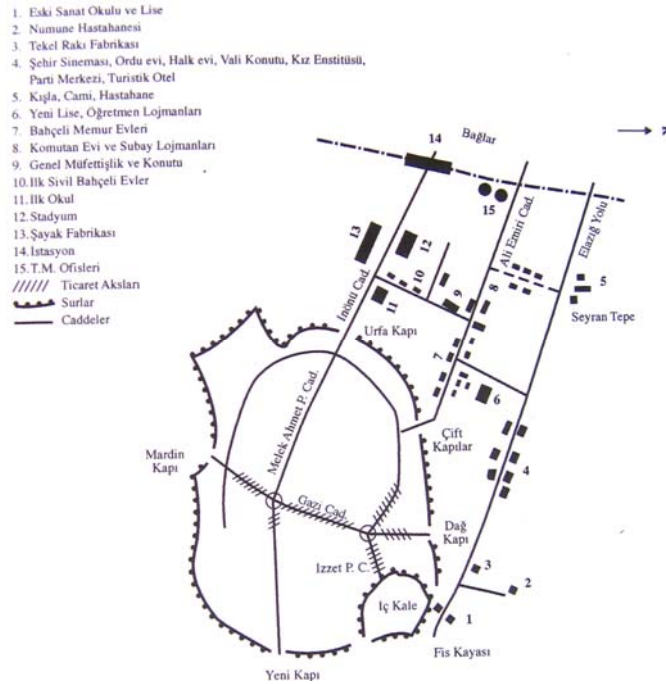
Diyarbakır'ın kışı yağışlı ve serin yazı kurak ve sıcak-kuru karasal özellik gösteren iklime sahipken günümüzde kentin, karasal iklim özelliği kısmen değişerek Akdeniz iklimi özellikleri göstermeye başlamıştır. Kuru ve sıcak karakterli Basra alçak basıncının etkisine girmektedir. Diyarbakır'da Haziran-Temmuz-Ağustos ve Eylül aylarında yurt genelinde en yüksek sıcaklık değerlerinde iken kışın kuzeyden gelen soğuk hava ve Güneydoğu Toroslar nedeni ile çok fazla etkili değildir. Diyarbakır'da yaz günleri, Nisan ayı ortalarında başlarken, Ekim ayı sonlarında bitmektedir. (DVIÇOM, 2005) Kentin hakim rüzgar yönü kuzey ve kuzey batıdır. Yağış rejimine bakıldığında en çok yağış oranı kış aylarında görülmektedir. Bu nedenle nispi nem değerleri en çok kış aylarında en az ise yaz aylarındadır.

Diyarbakır'ın iklim durumu, orman tahripleri ve meraların hayvancılık gibi nedenlerle sürekli kullanılması gibi etkenlerden bitki örtüsü yönünden kent, çok fakirdir. Bugün kırsal bölgelerde yer yer küçük orman alanları ve fundalıklar bulunmaktadır. Eskiden Karacadağ ve Mazıdağı etekleri meşe ormanlarıyla kaplıyken günümüzde bu ormanlar yok olmuş ve yerlerini fundalık ve çalılıklar almıştır. (Güney, 1990)

2.4 Sosyal ve Demografik Yapı

Diyarbakır, bulunduğu konum ve coğrafya nedeniyle, neolitik dönemden (Çayönü höyüğü) günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde kent, bu medeniyetlerin sosyal, demografik ve kültür katmanlarından oluşmaktadır. Kent yüzyıllar boyunca birçok unsuru bünyesinde taşımıştır. Diyarbakır'ın Müslümanların eline geçmesi ile Hıristiyan, Musevi ve Müslümanlar kısa bir süre öncesine kadar birlikte yaşamışlardır. Ancak birçok sosyolojik nedenden dolayı bugün gayrimüslimlerden çok az bir grup kentte yaşamaktadır.

Diyarbakır bir ortaçağ kale kentidir. Kentin kalesi, Dicle vadisinden yaklaşık 100 metre kadar yüksekte geniş bir düzlük üzerine kurulmuş iç ve dış kale diye iki bölümden oluşmaktadır. (Yılmazçelik, 1995) 1940'lı yıllara kadar yaklaşık 40.000 civarındaki kent halkı surların çevirdiği bu kalede yaşamaktaydı (Şekil 2.2). Sur dışına ilk çıkış 1869–1875 yılları arasında Vali Kurt İsmail Paşa döneminde kolorduya ait kışla, hastane, cami ve servis binalarından oluşan yapı topluluğunun sur dışına yerleştirilmesi ile başlamıştır. Sivil halktan sur dışına ilk çıkışlar esnaf ve tüccar gruplarıyla 1950 yıllarında olmuştur. (Arslan, 1999) Kırsaldan kente olan göçler kent nüfusunu hızlı bir şekilde artırmıştır. Kentin yeni iş olanakları sağlaması ve cazibesinin yanında son dönemlerde yaşanan sosyal olaylardan kaynaklanan zorunlu göçler kent nüfusunu artıran başlıca etkenlerdir. 1990 yılında kent merkezinin nüfusu 595.440 iken 2000 yılında 817.692 artarak bu 10 yıllık süreçte % 31,71 oranda bir artış gerçekleşmiştir. (DİE, 2004)

Şekil 2.2 1950 yılların başlarında Diyarbakır'ın gelişimi (Arslan, 1999).

Diyarbakır'da ataerkil aile yapısı giderek çözülmeye başlamış ve yerini çekirdek ailelere bırakmaktadır. Ancak hane halkı sayısının büyüklüğü halen 6,76'dır. Bu oran kentin sur içi bölgesinde ve gecekondu mahallerinde giderek daha da artmaktadır. Bu oran Türkiye geneli (4,50) ile karşılaştırıldığında yüksek görülmektedir. Doğurganlık hızında 81 il içinden 10. sırayı almaktadır. (DİE, 2004)

Kentin önemli üretim sektörlerinin başında tarım gelmektedir. Toplam istihdamın %63,86'sı tarım sektöründe çalışmaktadır. Sanayi iş kolunda ise % 3,86'lık bir oran istihdam edilmektedir. Kentin, gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı % 1,15, fert başına gayri safi yurtiçi hasıla miktarı 1056 YTL'dir. Diyarbakır sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 81 il içerisinde 56. sırada yer almaktadır. (DPT, 2003)

2.5 Gayrimüslimler ve Diyarbakır

Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı temel unsur Türkler olmakla beraber diğer din ve milletlere mensup halklarda devlet içinde yaşamaktaydılar. Ancak, bu grupların yaşadığı kentlerin sayısı çok azdır. 19. yüzyılda Diyarbakır'a bakıldığında bu dini ve etnik grupların yaşadığı görülmektedir. Kentin mahallelerinin bir bölümünü bu gayrimüslim halktan oluşmaktadır. Bu gruplar aynı, farklı ve karışık mahallelerde yaşamışlardır. Diyarbakır'da 65 adet Müslüman, 13 adet Müslüman olmayan ve 42 adet karışık mahallelerden meydana gelmektedir. Gayrimüslimlerin XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda yaşadıkları 13 adet mahalle adları aşağıda belirtilmiştir. (Yılmazçelik, 1995)

Hace Maksud	Meryem-i Sağır
Mar-Habib	Köprüyan
Küçük Kinisa	Sarraf İskender
Meryemun	Meryemi-Kebir
Bekçiyen	Yahudiyan
Şemsiyan	Molla Hennan
Rumiyan	

Bu mahallelerde yaşayan Müslüman olmayan halk, Hıristiyan (Ortodoks, Katolik, Protestan, Süryani, Nasturi ve Keldani) ve Musevi dinlerine inanmaktaydılar. Aynı zamanda bu halk Ermeni, Rum ve Yahudi milletlerinden oluşmaktadır. (Yılmazçelik, 1995)

Ancak, Diyarbakır'da büyük bir çoğunlukla Müslümanlar yaşamaktaydı. 19 yüzyılın ikinci yarısında kentin nüfusu 312444'tür. Nüfusun, 240574'ünü Müslüman, 45291'ini Ermeni, 1437'sini Rum, 6332'sini Katolik, 13649'unu Süryani, 3975'ini Protestan, 1170'ini Yahudi

ve 16'sıda Latin halklardan oluşmaktadır. (Yılmazçelik, 1995) Kent nüfusunda çeşitli dönemlerde değişimler yaşanmıştır. Nüfustaki bu değişimlerin nedeni, salgın hastalıklar, kıtlık ve sosyal olaylardır. Günümüzde ise gayrimüslimlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Sosyal olaylar ve kentleşme hareketleri bu sayının azalmasına neden olmuştur.

Diyarbakır'da tarım ve dokumacılık en önemli üretim sektörlerinin başında gelmekteydi. Osmanlıların fethinden sonra kentte darphane, kırıhane, macunhane, boyahane, tabakhane, başhane ve şemihane gibi tesisler kurmuşlardır. Yörede üretilen pamuğun daha sonra iplik ve kumaş olarak değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak iplik boyama sektöründe oluşumu ile dokumacılık alanında büyük gelişmeler kaydetmiştir. (Yılmazçelik, 1995).

Tanzimat sonrası Diyarbakır merkezde ciddi bir sanayi üretimi yapılmaktaydı. Üretilen malların kenti içi tüketim fazlası olan % 40–60 oranlardaki ürünler dış ülkelere ihraç edilmekteydi. Bunlar, dokuma, işlenmiş deri ile madenler, kuyumculuk ürünleri ve işlemeli kumaşlardan oluşan mallardır. Dış satım işlerini daha çok Ermeni ve Süryanilerin elindeydi. (Arslan, 1999). Ayrıca kentte 1971 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesinde, üç Ermeni, bir Protestan, bir Rum Katolik, bir Keldani, Süryani ve Yahudilere ait toplam dokuz adet gayrimüslim okulu vardı. (Tuncer, 2002).

2.5.1 Ermeniler ve Diyarbakır

Ermeniler tarih boyunca Anadolu'nun doğusunda farklı milletlerin arasında dağınık bir şekilde yaşamışlardır. (Seyfeli, 2005) Diyarbakır'da yaşayan gayrimüslim halkın büyük bir bölümünü Ermeniler oluşturmuştur. Ermeni halkı, kentin, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına önemli katkılar sağlamışlardır. Diyarbakır, Osmanlı öncesindeki Ermeni tarihinde Tigranakent olarak isimlendirilmiş, eski bir Ermeni merkezidir. Bölgede yaşayan Ermeniler, Hıristiyanlığı kabul etmeden önce pagan-putperest inancına göre yaşamaktaydılar. Hıristiyanlığı seçen Ermeniler bölgeye ilk bu dini ulaştıran Tadeos ve Bartoğimeos'a bağlarlar. Ermenilerin toplu olarak Hıristiyanlığa geçişleri IV. Yüzyıla dayanmaktadır. Kent, Ermeniler için birinci derecede önemli bir dini merkez olarak kabul edilmemekle beraber kentte Ermenilere ait birçok dini yapıya sahip olduğu görülmektedir. Diyarbakır, Osmanlılar öncesi Hıristiyanlık döneminde Ermeniler için üçüncü derecede bir dini merkez olarak kabul edilmiştir. (Seyfeli, 2004)

16. yüzyılın ortalarına kente gelen M.D. Aramon, izlenimlerine göre; Kent nüfusunun büyük bir bölümünü Ermenilerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda 17. yüzyılın başlangıcında Polanyalı Simeon, ile Jean Baptiste Tavernier'e göre kentte 1000 evlik bir Ermeni nüfusu

bulunmakta ve uğraşları ise çoğunlukla gümrük işleri, han işletmeciliği, kebabçılık, kasaplık, fırıncılık ve bakkallık olarak kaydetmektedir. (Arslan, 1999)

Ermeniler, Diyarbakır Sur içinin kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatısında yer alan mahallelerde yaşamışlardır. Aynı zamanda, Ermenilere ait dini yapılar bu mahallelerde şekillenmiştir. Bu mahallelerde bazen sadece Ermeniler yaşamış bazen de diğer gayrimüslimler ve Müslümanlarla beraber yaşamışlardır (Şekil 2.3).

Şekil 2.3 Ermeni Cemaatinin yaşadığı sur içindeki mahalleler ve Ermeni Kiliseleri (DBBB, 2003)

Çeşitli kaynaklara göre Diyarbakır Sur İçi'nde yaşayan Ermenilere ait nüfus hareketleri Çizelge 1.1'de belirtilmiştir. XIX yüzyıl sonları tarihsiz bir kayıta göre Diyarbakır ermeni nüfusu 45985, 1912 yılı B.O.A. Yıldız Esas Evrakı'na göre 45291, Tasvir-i Efkâr Gazetesi 14 Aralık 1918'deki nüfusun 55891 ve 1919 Batı kaynakları içinde doğu illerinde Ermeni nüfusunu en yüksek gösteren Fransız Sarı Kitabı'na göre 70129'dur. (Selvi, 2001) Bugün ise Diyarbakır'da Ermeni Cemaati üyelerinin sayısı oldukça azalmıştır. Kentte halen yaklaşık on Ermeni aile yaşamaktadır. (Sürp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

Çizelge 1. 1 XIX. ve XX. Yüzyılda çeşitli kaynaklara göre Ermeni nüfusu (Selvi, 2001)

Tarih	Ermeni Nüfusu
XIX. Yüzyıl Sonu	45985
1912	45291
1918	55891
1919	70129

Ermeni Cemaati, kentin ticari hayatında önemli bir yere sahipti. Kentin, darphane, gümrük, hanlar ve diğer önemli işleri Ermenilerin elindeydi. Ayrıca küçük esnaf gruplarının büyük bir bölümünü de Ermeniler oluşturmaktaydı. (Tuncer, 2002) 93 Harbinden (1877–78) Osmanlı-Rus Savaşı) sonra bütün ticaret ve sanayi, Ermeniler ve diğer Hıristiyanların eline geçmişti. Bütün ithalat ve ihracatı onlar yapabiliyorlardı ve ayrıca kendilerine ait okullarda Fransızca eğitim vermekteydiler. (Beysanoğlu, 2003)

3. DİYARBAKIR'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1 Diyarbakır'ın Tarihçesi

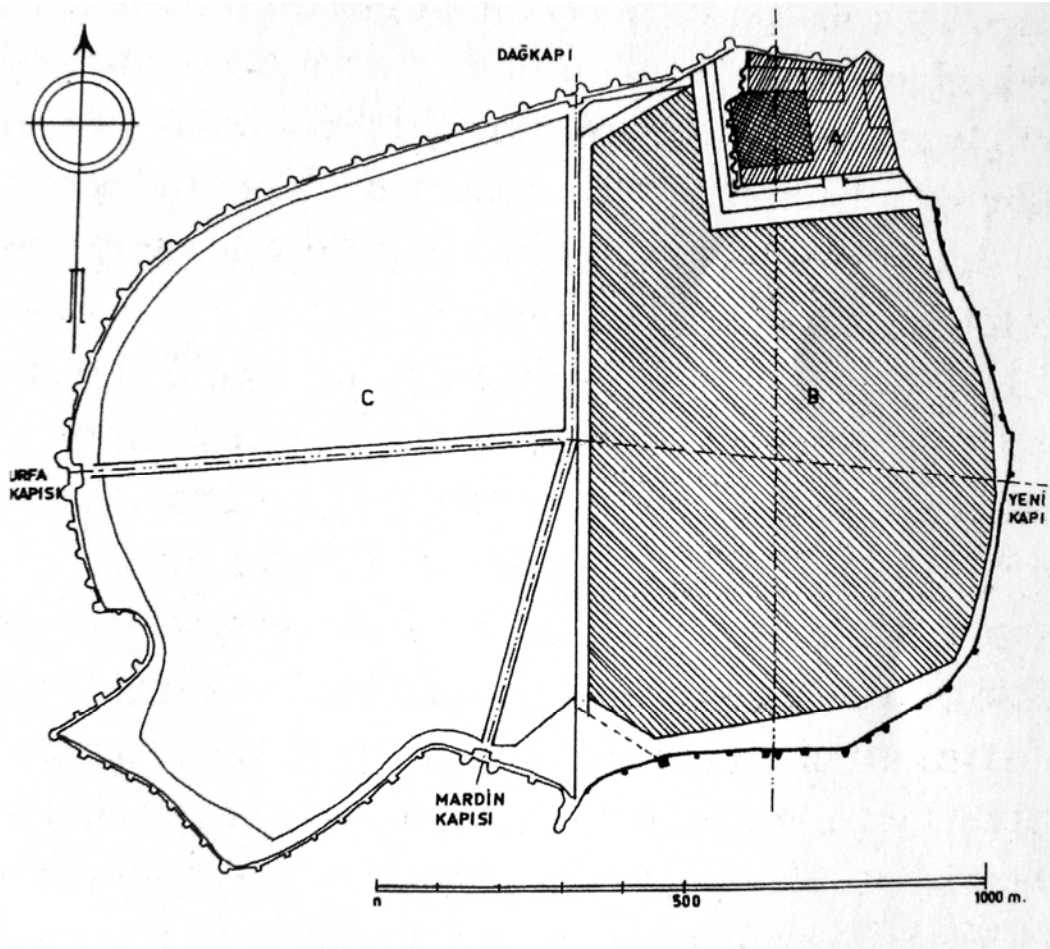
Diyarbakır, M.Ö. 3000–1260 yılları arasında, kente Huri-Mitani egemenliği vardı. M.Ö. XIV yüzyıl sonlarında kenti, Asurlular hakimiyetinden sonra M.Ö. 775–736 yıllarında ise Urartular tarafında yönetilmiştir. Daha sonraları kent, sırasıyla İskitler (M.Ö. 653–625), Medler (M.Ö. 625–550), Persler (M.Ö. 550–331), Makedonyalılar (M.Ö. 331–323), Selevkoslar (M.Ö. 323–140), Partlar (M.Ö. 140–85), Büyük Tigran İdaresi (M.Ö. 85–69), Romalılar (M.Ö. 69–53), Sasaniler (M.S. 226–395), Bizanslılar (M.S. 395–639), Emeviler (M.S. 661–750), Abbasiler (M.S. 750–869), Şeyhoğulları (M.S. 869–899), Hamdaniler (M.S. 930–978), Mervaniler (M.S. 984–1085), Selçuklular (M.S. 1085–1093), İnaoğulları (M.S. 1097–1142), Nisanoğulları (M.S. 1142–1183), Artuklular (M.S. 1183–1232), Eyyubiler (M.S. 1232–1240), Moğollar (M.S. 1394–1401), Akkoyunlular (M.S. 1401–1507), Safeviler (M.S. 1507–1515) ve Osmanlılar (1515-) Diyarbakır'a egemen olmuşlardır. (Beysanoğlu, 1963)

Kent surların üzerinde yer alan çeşitli medeniyetlere ait birçok kitabe, süsleme ve figür birçok medeniyetin bu kentte yaşadığını göstermektedir. Kent bu medeniyetlerin bıraktığı izlerle doludur. Bugün sur içinde bu medeniyetlerin bıraktığı sayısız anıtsal yapı ve eser bulunmaktadır.

3.1.1 Roma ve Bizans Dönemi

Romalılar, Büyük Tigran ve Part egemenliğine son verdikten sonra M.Ö 69 yılında kenti ele geçirmişlerdir. Kent, bu tarihten itibaren çeşitli dönemlerde Romalılar tarafından garnizonlar oluşturulmuştur. Roma tarihçisi Antakyalı Ammianus Marcellinus kentin surlar ile yapılmadan önce küçük bir kale kenti olduğunu belirtmektedir.* II. Constantinus tarafından 330 yılında kale onartılmış ve yarım daire şeklinde doğu surlarını yaptırmıştır. M.S. 359 yılında kentin nüfusu 20.000 kadardı. Nusaybin'den göç ederek Diyarbakır'a gelen Hıristiyan Nibis halkı kentin batı surlarını önündeki yere yerleştiler (Şekil 3.1). M.S. sonra 367–375 yıllarında I. Valentinian ve kardeşi Valentin döneminde Nibislileri de içeri alacak şekilde şimdiki Dağ Kapı, Urfa Kapı, Mardin Kapı arasındaki surlar yapıldı ve kenti ikiye bölen batı surları yıktırıldı. (Arslan,1999)

* Diyarbakır surlarının ilk bölümü, bugün İçkale Bölgesinde yer alan bölgede, M.Ö. 3000 yılında Huriler tarafında yapılmıştır. (Değertekin,1999)

Şekil 3.1 Diyarbakır kent surlarının gelişimi (Gabriel, 1940)

A bölümü İçkale Huriler, B bölümü Roma imparatoru Constantinus, C bölümü ise I. Valentinian ve kardeşi Valentin tarafından batı surlarının yıkılarak inşa edilmiştir. Böylelikle kent surları bugünkü halini almıştır. (Arslan,1999)

Albert Gabriel'e göre; Mardin Kapı ve Yeni Kapı arasında kalan dört burçta tarihi olmayan altı adet Bizans kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan 52. burçta bulunan Justinianus'un yaptığı tahkime ait olduğunu belirtmektedir. (Gabriel, 1940)

3.1.2 Araplar ve Mervaniler

Diyarbakır, Arap egemenliği altına girdikten sonra kentteki Hıristiyanlarla anlaşip onların kentteki yaşamlarına devam etmelerini sağlamışlardır. Kentteki ilk değişim Mar Thoma Kilisesi'nin Ulu Camii'ye dönüştürülmesidir. Kent surlarını onarımı ve tamamlanmasında önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda kentteki diğer unsurların kullandığı dillerin yanı sıra Arapça'da etkin bu dillerin arasına girmiştir. (Arslan,1999)

Mervaniler, 1056 yılında Mescit ve Dicle köprüsünü yaptırmışlardır. Surlar üzerinde yer yer izlerini taşıyan kitabeler bulunmaktadır. Bu dönemde özellikle ilim ve edebiyat alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. (Arslan,1999)

3.1.3 Artuklular ve Akkoyunlular Dönemi

1183 yılında Diyarbakır, Artuklular tarafından ele geçirilmiştir. Artuklular tarafından Evlibeden ve Yedikardeşler Burçları kent surlarına eklenmiş olup İç kale’de onarılarak buraya bir saray yaptırılmıştır. Lokman II zamanında Mesudiye ve Zinciriye medreseleri yaptırılmıştır. Fakat 1394–1401 yıllarında Moğol İstilasası ile beraber kent yaşanan bu hızlı gelişme tersine dönmüş ve kent bir yüzyıllık istikrarsızlığa sürüklenmiştir. (Arslan,1999)

Akkoyunlular ile birlikte kent tekrar gelişme sürecine girmiştir. Kent yetmişbeş yıl Akkoyunlular’a başkentlik yapmıştır. Birçok anıtsal yapı bu dönemde yaptırılmıştır. Bunların başlıcaları Ulu Cami’nin onarımı, Safa Camii ve birçok mescit ve hamam yapılarıdır. (Arslan,1999)

3.1.4 Osmanlı Dönemi

Diyarbakır, 1515 yılında Osmanlı egemenliğine geçmesi ile bulunduğu bölgenin eyalet merkezi olmuştur. Osmanlılar kentin imarı açısından önemli katkılar sağlamışlardır. Özellikle 16.yüzyılda anıtsal yapılar bakımından kent, en parlak dönemini yaşamıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından İç kalede bir saray yaptırmış ancak bu saray günümüze kadar gelememiştir. Bu yapıların başlıcaları, Fatih Paşa Camii (1516-1521), Hüsrev Paşa Camii (1521-28), 16 yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan Kürtler ve Çardaklı Hamamları, 1527 de Deliller Hanı, 1534-1537 Ali Paşa Camii ve Hamamı, 1551 İskender Paşa Camii, 1564-1572 Behram Paşa Camii, 1564-1567 Melek Ahmet Paşa Hamamı, Vahap Ağa, Deve, Kadı Hamamları, 1574 Hasan Paşa ve Çifte Han, 1581’de Cağaloğlu, Salos, Kavas-ı Kebir, Dabanoğlu, Kavas-ı Sagir, Mescitleri, 1537 Ali Paşa ve Muslihiddin Lari Medreseleri, 1594 Defterdar, 1601-1611 Nasuh Paşa, 1644-1650 Arap Şeyh Camii, 1769 Ali Paşa Camii Şafiiler kısmıdır. Ayrıca, İçkale’ye 16 burç eklenerek genişletilmiştir. Kanuni döneminde Hamravat suyu diye anılan yeni bir su kente getirilmiştir. (Arslan,1999)

3.1.5 Cumhuriyet Dönemi

1928 yılında Birinci Genel Müfettişliğin Diyarbakır’da kurulması ile kentte önemli gelişmeler sağlanmıştır. Kent idaresine verilen bu yetki ve sorumluluk alanından dolayı kent bölgesel merkez haline gelmiştir. Kent 1928–1945 yılları arasında sur içinden çıkarak sur dışına

yerleşmeye başlamıştır. Sur dışına çıkış nedenlerinin başında, genel müfettişlik yapıları ihtiyaç duyulması ve bunu karşılayacak yeterli alanlarının bulunmaması, demiryolunun kente gelmesi ile istasyon kent arasında bir ilişkinin oluşması, kentin, bölgenin en etkili ticari merkezi olması ve beraberinde yeni ticari ve konut alanlarını sur içinde yetersiz kalması, ordu ve yönetim personeli için lojmanlarının sur dışında yapımı ve imar hareketlerin uygulanması ancak sur dışında mümkün olabiliyordu. (Arslan,1999)

1950'lili yıllarda kat mülkiyeti kanununun çıkması ve hızlı kentleşmenin yaşanması kente hem sur içinde hem sur dışında önemli imar uygulamalarına yol açmıştır. Kent yeni yerleşim bölgeleri nitelikli ve niteliksiz (gecekondular) yerleşmelerden oluşmuştur.

1990 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü tarafından Diyarbakır Sur İçi'ne yapılan koruma amaçlı imar planı ile kısmen yok olmuş kültürel miras korunmaya çalışılmıştır.

4. DİYARBAKIR KİLİSELERİNİN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

4.1 Kilisenin Tanımı ve Yapı Türü Olarak Ortaya Çıkışı

Kilise sözcüğü, Yunanca “ekklesia” sözcüğünden kaynaklanır. “Toplantı”, “toplanmak” anlamına gelen bu ad, Hıristiyanların ibadet için toplandıkları mekanı anlatır. İlk zamanlarda bu kelime demokratik halk toplantılarını nitelerken, daha sonra her türlü toplantı için kullanılmıştır. (Ahunbay, 1997)

Roma İmparatorluğu’nun Hıristiyanlığa tepkisinden dolayı ibadetler önce bazı evlerin yeterli büyüklükteki salonlarında gizli gizli yapılmaktaydı. Bu gizlilik ortaya çıktıktan sonra katakomplarda* ve mağaralarda devam etmiştir. Roma İmparatorluğu bu yeni dini devletin kendi dini olarak duyurunca ibadet için ilk kullanılan yerler, çok kişiyi içine alan adliye binaları oldu. (Tuncer, 2002)

İlk yüzyıllarda ayin yöneticilerinin geniş çerçeveli kurallar içinde serbestçe biçimlediği ayin düzenleri, dinin yaygınlık kazanması ve inanç ayrıklıklarından doğan farklılıklardan dolayı daha sıkı denetlenmiş ve ilk yazılı törenler doğmuştur. Daha sonraları kilise binalarının ana çizgilerindeki farklılıkların oluşmasındaki en büyük etken, yöresel mimari gelenekleri ve kullanım alışkanlıkları ile yöresel yapım teknikleri olmuştur. (Ahunbay, 1997)

4.2 Kilise Mimarisi

Kilise planlarına Erken Ortaçağın sonunda zengin bir işleve sahip, çok sayıda mekandan oluşan iyi düşünülmüş bir mimari egemen olmuştur. 7. ve 10. yy arasında sergilenen ise daha fazla katmanlı ve daha zengin çeşitlenmeli ise de aynı ana çizgi ortaktır. Roma düşüncesinden kaynaklanan çok sayıda sunaklı düzen, ortaçağın sonuna kadar manastır keşişlerinin hizmet ettiği kilise bölümünün biçimlenmesindeki gelişimin ana sebebidir. Romanesk ve Gotik üslup, dinsel mimari, kilise mimarisi içinde yaratılırken, Rönesans, mimarlık kuramları temeli üzerinde geliştirilmiş bir mimari ortaya atılmıştır. Ortaçağ ardından barok mimarlıkta ise kiliseler organik yeni kompozisyonları ile kent düzenine katılmışlardır. (Ahunbay, 1997)

Kilisenin Bölümleri

Narteks; genellikle yapının batısında bulunan kuzey – güney doğrultusunda yer alan, dikdörtgen planlı, duvar veya sütunlarla ana mekandan ayrılan giriş bölümüdür. (Hasol, 1993)

* katakomp: Yer altı mezarları

Naos; ,narteksten sonra gelen, cemaatin ibadetini gerçekleştirdiği, sütunlarla neflere ayrılmış ana ibadet mekanıdır.

Apsit; kiliselerde koronun arkasında bulunan ve camilerin mihrap kısmının karşılığı olan, yarım daire veya yarım çokgen şeklindeki çoğu tonozla örtülü bölümdür. Apsitler çoğu zaman apsidyollerle* çevrili olurlar. Romalılar yapı dışına taşan yarım daire şeklindeki gözlere “absida” derlerdi. Bazilikaların uçlarında bir absida bulunurdu. (Hasol, 1998). Bu bölümlerde, vaftiz için gerekli olan eşyalar ve kilisenin değerli kutsal nesnelere korunmaktadır.

Çoğu zaman taştan yapılan ve takdis ayini için kullanılan masa veya yüksekçe döşemeye altar denir. Kiliselerde altarin bulunduğu, halkın giremediği, apsitin önünde bulunan yükseltilmiş bölüm de “**bema**” dır. (Hasol, 1998)

Kadınlar mahfili; Erken Bizans kaynaklarında galeri katının kadınlara ayrılan bir olduğu, Ortaçağ kaynaklarında ise kadınların alt katta yan neflerinde olduğu ifade edilmektedir. Zaman içinde kadınların kendileri için belirlene bölümlerde yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. (Ahunbay, 1997) Diyarbakır’daki kiliselerde galeri katına ulaşan merdivenlere naostan ve avludan ulaşılmaktadır.

4.3 Diyarbakır Kiliseleri

Diyarbakır Sur içinde yer alan Ermeni Cemaatine ait kiliseler ve diğer Hıristiyan cemaatlerine ait kiliseler bu bölümde incelenmiştir. Kiliselerin, konumu, mimari özellikleri, tarihçeleri ve günümüzdeki durumları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Şekil 4.1’de Diyarbakır Sur İçi’nde yer alan yok olmuş veya ayakta kalmayı başarmış kiliselerin konumları halihazır üzerinden gösterilmiştir.

* apsidyol, apsidiole: bir apsidin çevresinde yer alan yarım daire şeklindeki şapellerden her biri, küçük apsit

Şekil 4.1 Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'ndeki kiliselerin halihazır harita üzerinden görünümü

4.3.1 Ermeni Kiliseleri

Bu başlık altında Diyarbakır Sur İçi'nde yer alan Ermeni kiliselerinin tarihçeleri ve mimari özellikleri incelenmiştir. Ermeni Katolik Kilisesi, Surp Giragos Kilisesi ve Surp Sargis Kilisesi günümüzde kısmen ayaktaadır. Ancak Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi, Madin Araklos Kilisesi, Makababaus Kilisesi, Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi yok olmuştur. Aşağıda belirtilen Ermeni Cemaatine ait kiliselerin konumları hali hazır harita üzerinden gösterilmiştir. (Şekil 4.2).

- Ermeni Katolik Kilisesi
- Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi
- Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi
- Surp Giragos Kilisesi
- Surp Sargis Kilisesi

Şekil 4.2 Ermeni Kiliselerinin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki gösterimleri

4.3.1.1 Ermeni Katolik Kilisesi

Adres : Hasırlı Mahallesi, Muallak Sokak, No:33

Ada/Pafta/Parsel: 231/50/4

Tescil : 21.00.00 (1.0) 104

Cemaati : Ermeni - Katolik

Yapım yılı : 16.-17.yy

Mevcut Durum : Kısmen Yıkık ve Boş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Mevcut

Yapı, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nin güneydoğu diliminde yer almaktadır. Çevresinde Protestan Kilisesi, Hasırlı Camii ve geleneksel konut dokusu bulunmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesi vaziyet planına (Şekil 4.4) bakıldığında Muallak, Köprülü ve Kumlu Sokakları ile

çevrildiği, kilisenin 4 numaralı parselde olduğu görülmektedir. Tapuda Ermeni Katolik Kilisesi Cemaati Vakfı adına kayıtlıdır. Batı yöndeki 1 ve 5 numaralı parseldeki konutlar kilisenin müstemilatıdır. Günümüzde ise kiliseye bakan aile tarafından konut olarak kullanılmaktadır.

Diyarbakır'da diğer kiliselerde de olduğu gibi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu yapıda çini ve mukarnas süslemelerin Klasik Osmanlı dönemini yansıttığı, yapının da 16. veya 17. yüzyılda yenilendiği veya yapıldığı görülmektedir.

Şekil 4.3 Ermeni Katolik Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Plan özelliklerine baktığımızda, kilise; narteks, naos, kadınlar mahfili, apsit ve çan kulesi bölümlerinden oluşmaktadır. Muallak Sokaktan ön avlu ve güney avlusuna girilir, narteks giriş kapısı güney ve kuzey yöndeki avluya açılmaktaydı ayrıca 3 adet kemerli giriş de mevcuttu. Fakat narteks kısmının konut olarak kullanılması sebebiyle bu kapı ve narteks ile dışardan bağlantılı tüm giriş ve çıkışlar duvar örülerek kapatılmıştır (Şekil 4.4).

Güney ve kuzey yöndeki kapılardan naosa girildiğinde, diğer bazı Diyarbakır kiliselerinde de ortak olduğu gibi, sütunlar üzerinde sivri kemerli yapı strüktürü dikkati çeker. Naos, yanlarda iki, ortada ana nef olmak üzere üç neften oluşmaktadır. Her nef sütunlarla, bunları birbirine

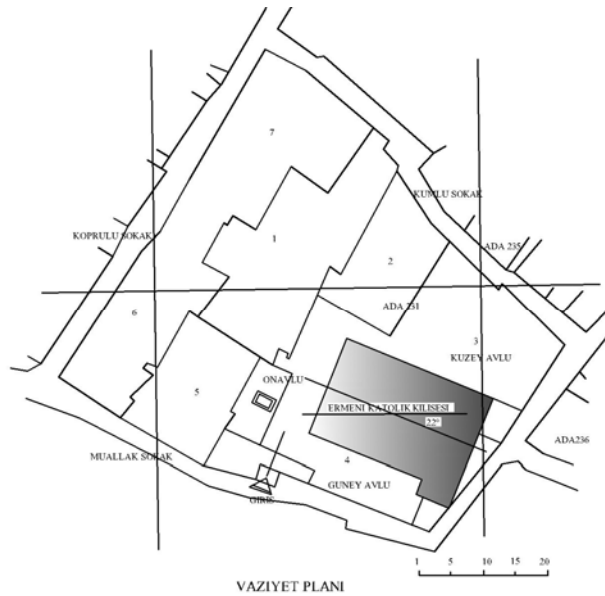
bağlayan kemerlerden ve bu kemerler arasında ses akustiğini ve duvarı hafifletmeyi sağlayan boşluklardan oluşmaktadır (Şekil 4.7). Apsit önündeki nef, diğerlerine göre, süsleme açısından daha özenli yapılmıştır.

Naostan günümüzde konut olarak kullanılan batı yöndeki narteks üzerine çıkan merdivenden kadınlar mahfiline ulaşılır. Naosun doğusunda apsit bölümü bulunur. Apsit 3 gözden ve bu gözler arası geçişlerden oluşmaktadır. Apsis derinliği enine alçı duvarlarla ikiye bölünmüştür. Güney yöndeki apsis kanadında bulunan merdiven, dört sütun üzerinde yükselen bazalt taş malzemedden oluşan, kurşun kaplamalı kubbesi olan çan kulesine çıkmaktadır (Şekil 4.5).

Kilisenin cephesi, bazalt malzemenin sertliğinden dolayı, Diyarbakır yapılarının çoğunda olduğu gibi oldukça sadedir. Saçaklar, kapı boşluklarında kemer ile geçişlerin sağlanması ve derz aralarına yapılan caslarla* zenginleştirilmeye çalışılmıştır (Şekil 4.6).

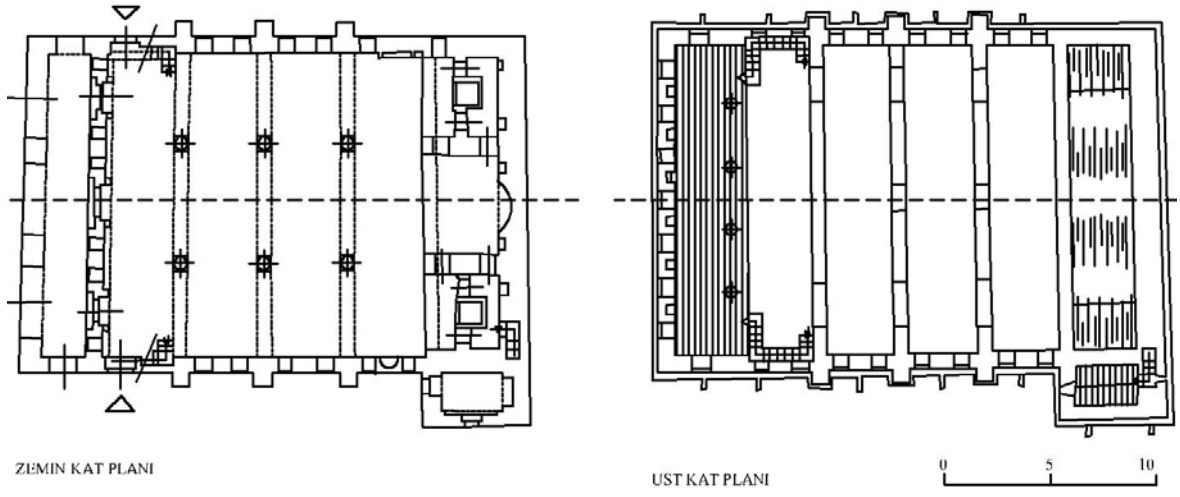
Dikdörtgen prizma şeklindeki yapının üst örtüsü ahşap kirişlemeli toprak damdır. Yalnızca apsit bölümünün üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Beşik tonozun arasında akustiği sağlayan küpler mevcuttur (Şekil 4.7).

Diyarbakır'daki kiliselerin içinde en zengin dekorasyona, süslemeye sahip kilisedir. Nişleri mukarnas ve çinilerle süslü, apsit bölümündeki alçı altınlar oldukça gösterişlidir.

Şekil 4.4 Ermeni Katolik Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

* Cas (cıs): Ana maddesi kireç ve alçıya dayalı, yapışması, sertleşmesi ve kolay işlenebilmesi için yumurta akı katılan, cephe süslemelerinde kullanılan özel macun.

Şekil 4.5 Ermeni Katolik Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Şekil 4.6 Ermeni Katolik Kilisesi'nin güneybatı görünüşü

Şekil 4.7 Ermeni Katolik Kilisesi'nin iç mekandan görünüşü

4.3.1.2 Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi

Adres : Lala Bey Mahallesi

Ada/Pafta/Parsel: 229/14/5-12

Tescil : Tescilsiz

Cemaati : Ermeni

Yapım yılı : Yaklaşık 7.yy

Mevcut Durum : Yok olmuş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

Üst Örtü : Çatı

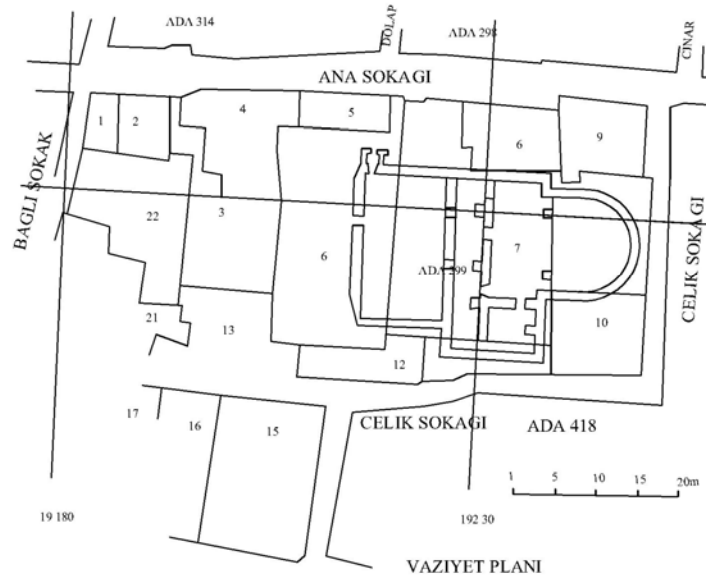
Çan Kulesi : Yok olmuş

Yapı, 1930 yılında, kadastro ölçüleme işlemlerinden önce yıkıldığı ve yerine konutlar yapıldığı için paftasına işlenmemiştir. Tuncer' e göre kadastral paftasına uyarlandığında Şekil 4.9' daki konum elde edilmiştir. (Tuncer, 2002)

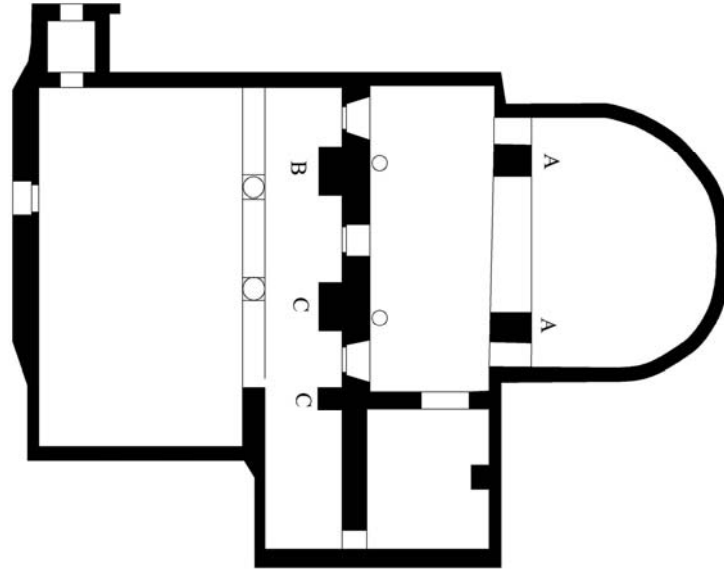
Şekil 4.11 ve Şekil 4.12'den anlaşıldığı kadarıyla yarım daire planlı apsiti beşik çatılı, diğer kısımları ise ahşap kirişlemeli toprak damdır. Ayrıca kilise müstemilatı veya ek yapıları ile çan kulesinin de mevcut olduğu görülmektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4.8 Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri haritasındaki yeri

Şekil 4.9 Mar Kuzma (Kosmos) Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.10 Mar Kuzma (Kozmos) Kilisesi'nin kat planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.11 Mar Kuzma Kilisesi'nin kuzeybatıdan görünüşü (Korkusuz, 1999)

Şekil 4.12 Mar Kuzma Kilisesi'nin batı görünüşü (Berchem ve Strzygovksi, 1910)

4.3.1.3 Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi

Adres : Özdemir Mahallesi

Ada/Pafta/Parsel: 204-211/45-44

Tescil : Tescilsiz

Cemaati : Ermeni? / Rum?

Yapım yılı : 13.-14. yy

Mevcut Durum : Yok olmuş

Yapı Strüktürü : ?

Yapı Malzemesi : ?

Üst Örtü : ?

Çan Kulesi : Yok olmuş

Berchem (1910) Sen Teodaros Kilisesini haritaya işlemiş ve 1518 yılında Fatih Paşa Camii'ne dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Beysanoğlu da Fatih Paşa Camii bitişiğinde olarak gösterilen bu kilisenin harap durumda olduğunu yazmıştır. (Beysanoğlu, 1963) Ermeni kaynaklarından İncicyan'da Ermeni Katoğikos Kilisesi (Surp Teodoros Kilisesi) olduğu, ancak 1518'de dönemin paşası tarafından camiye, Kurşunlu Cami'ne (Fatih Paşa Camii) çevrildiği, kiliseye ait mezarlığın içine de başka bir kilise inşa edildiği kaydedilmektedir. Ayrıca 1507'de Venedikli bir seyyahın S.Gevorg, S.Yerrordutyun ve S.Hovhannes Kiliselerinden bahsettiği

ve bunlarında Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile camiye çevrildiği belirtilmektedir.

Şekil 4.13 Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.14 Bıyıklı Mehmet Paşa Camii'nin solunda görülen kubbenin Sen Teodoros (Teodaros) Kilisesi'ne ait olduğu tahmin edilmektedir, yıl 1929 (Korkusuz, 1999)

4.3.1.4 Surp Giragos Kilisesi

Adres : Özdemir Mahallesi, Göçmen Sokak, No:1

Ada/Pafta/Parsel: 198/45/4

Tescil : 21.00.00 (1.0) 125

Cemaati : Ermeni - Katolik

Yapım yılı : 16.yy

Mevcut Durum : Kısmen Yıkık ve Boş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

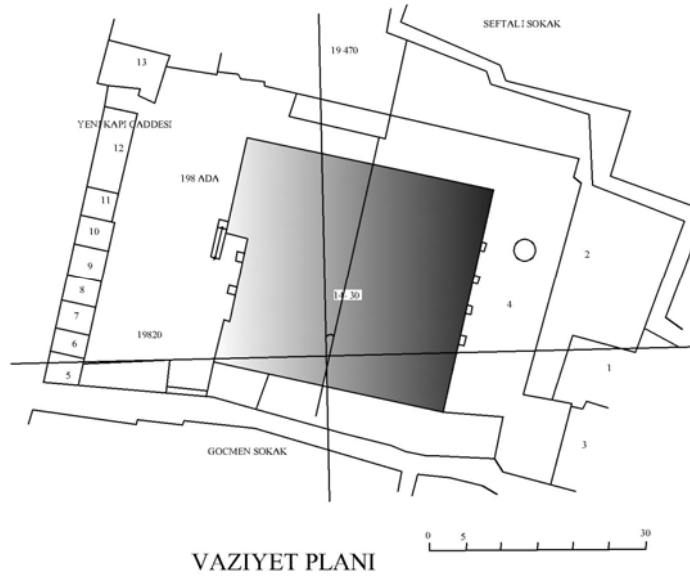
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Yok olmuş

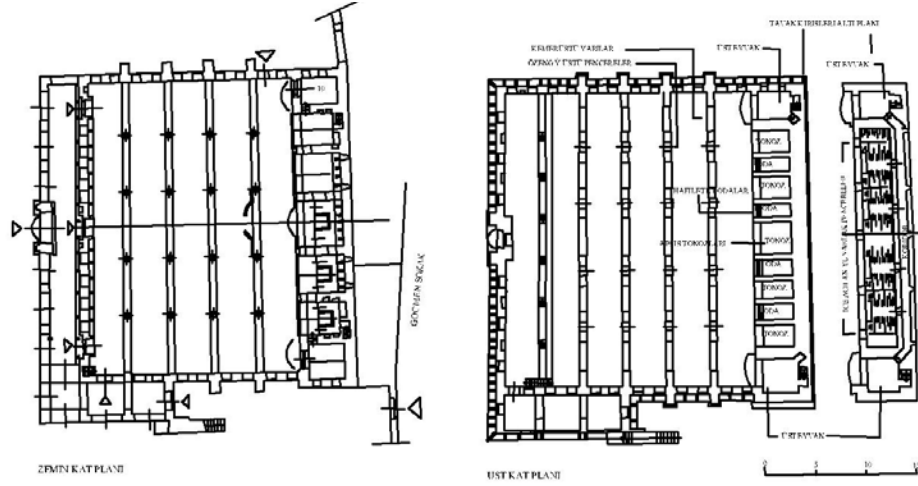
Fatih Paşa semtinde yer alan kilisenin adını ilk kez, Polonyalı Simeon 1610–1615 tarihleri arasında gezmiş olduğu yerleri anlattığı seyahatnamesinde anmıştır. Gezgin, bu kilisenin büyük, kargir, görkemli, kadim ve beş mihraplı olduğunu yazar. Tarihçi G. İnciciyan, 1758–1833 yılları arasında yazdığı, Küçük Asya coğrafyası ile ilgili eseri "Nor Hayasdan"ın 1. cildinde bu kiliseden söz eder ve şu bilgileri verir: 1515 veya 1518'de Surp Teodoros Kilisesi camiye dönüştürüldükten sonra, kilisenin mezarlığında yeni bir kilise inşa edilmiştir. Yapım tarihi belli olmayan bu kilisenin yedi mihrabı vardır. Resmi kayıtlarda "Küçük Kilise" olarak geçen bu yedi mihraplı kilise, eskiden marhasalık kilisesiydi. 18 yy. sonlarında tavanı ahşaptı. Kilisenin 1722'de daha büyük olarak inşa edilmiş olduğuna dair kitabeler vardır. Şahin, Saruhan ve Yerem adlı mimarlar tarafından 1729'da yeniden ve daha geniş olarak inşa edilmiştir. Kilisenin batısındaki dış kitabelerin iç yanında yukarıda duvarların üzerlerine yerleşmiş olan dokuz adet kitabe taşının üzerindeki yapım ve onarım ile ilgili tarihler, 1962'de burayı ziyaret eden Papaz Savars Balimyan tarafından okunmuştur. Kilise, 10 Haziran 1881'de tamamen yandıktan sonra 1883'de yeniden inşa edilmiştir. 1890'da tamir edilen kilise Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Subaylarının karargahı olmuştur. 1915'de yıkılan kargir çan kulesinin yerinde günümüzde ahşap bir çan kulesi bulunmaktadır. 1960 yılına kadar çeşitli amaçlara hizmet eden kilise, bu tarihte Ermeni Cemaatine iade edilmiştir. 1962'de yine adi geçen papaz tarafından kilisede, 1670, 1808, 1827, 1855, 1865, 1870, 1884 tarihli altı adet gümüş haç ile bir gümüş kandil bulunduğu tespit edilmiştir. 1965'te kilisenin tavanı kısmen, 1986 tamamen onarılmıştır. 1988–89 yıllarında ahşap çatısı yıkıldığından içi toprakla dolan kilise, mabet olarak kullanılamaz ve onarılamaz hale gelmiştir. Fakat kilise çevresinde eskiden beri metruk bir şapel bulunduğu halen burası ibadet yeri olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.15 Surp Giragos Kilisesi Diyarbakır Sur İçi planları halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.16 Surp Giragos Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.17 Surp Giragos Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Kilise doğu – batı doğrultusunda yer alır, girişi de batı yönünden sağlanmaktadır. Yapı, narteks, naos, kadınlar mahfili, apsit ve günümüzde mevcut olmayan çan kulesinden ve çevresindeki müstemilatlarından oluşmaktadır (Şekil 4.16). Giriş (narteks) kısmının üst katında kadınlar mahfili mevcuttur. Bu bölüme naostan çıkan merdivenden ulaşılır. Kadınlar mahfili, narteks bölümünün üzerine boydan boya kaplar, ahşap kiriş döşemelidir. Naos içinde dört sıra halinde 16 adet sütun ve bu sütunların taşıdığı kemerlerle beş neflidir (Şekil 4.17). Yüksek taş duvarlar çok sayıda pencere ve nişler ile hareketlendirilmiştir. Apsit bölümü yedi gözlü olup eksenindeki ana apsit diğerlerden daha enlidir. Apsit kanadının en sağ ve en sol bölümünde birer tane daha oda bulunmaktadır. Bu odalardan çıkan merdivenle de koridorlar, koridorlardan naosa bakan pencerelere ve tonoz boşluklarının olduğu mekana ulaşılmaktadır. Kilisenin çan kulesi, ana girişinin üzerinde bulunmaktaydı. Osmanlı Döneminde çok yüksek ve gösterişli yapılan çan kulesi yıktırılmış yerine daha küçük boyutlarda kule inşa edilmiştir. Bu çan kulesi günümüze ulaşamamıştır (Şekil 4.23).

Surp Giragos Kilisesi'nin üst örtüsü Diyarbakır geleneksel mimarisine uygun olarak ahşap kirişlemeli toprak damdır. Apsit bölümünün üzeri tonoz ile örtülmüş olup en üst katının da ahşap kirişlemeli toprak damlı ve dolgu üzeri toprak dam olduğu görülür. Duvar ve döşemeler bazalt taştan yapılmıştır (Şekil 4.18).

Yapıdaki süslemeler Ermeni Katolik Kilisesi'ne göre daha sade olup, apsit bölümünde gösterişli ahşap altınlar mevcuttur. Nişler kalker taşından mukarnaslarla süslenmiştir. Bazalt üzerine yapılan cas (cıs)'larla süsleme zenginleştirilmeye çalışılmıştır (Şekil 4.19).

2005 yılında ÇEKÜL (Türkiye Çevre ve Kültürel Değerlendirme Vakfı) tarafından röleve projesi hazırlanmış ancak, yapının hangi amaçla işlevlendirileceği henüz karara bağlanmadığı

için restorasyon projesi hazırlanamamıştır.

Şekil 4.18 Surp Giragos Kilisesi'nin hava fotoğrafı (Diyarbakır-info, 2006)

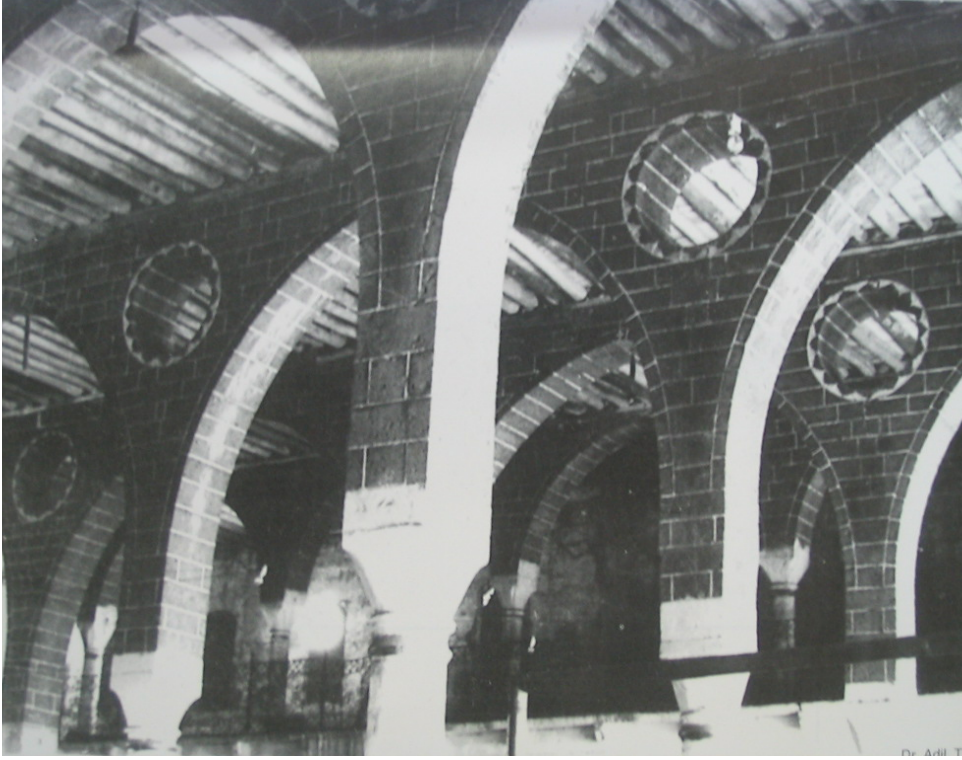
Şekil 4.19 Surp Giragos Kilisesi'nin batı görünüşü

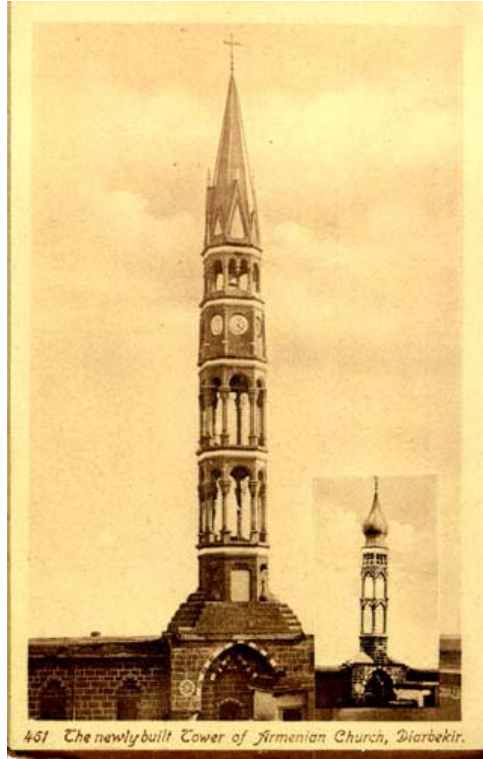
Şekil 4.20 Surp Giragos Kilisesi'nin iç mekandan görünümü

Şekil 4.21 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü I (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

Şekil 4.22 Surp Giragos Kilisesi'nin kullanıma açık olduğu dönemdeki iç mekandan görünümü II (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

Şekil 4.23 Surp Giragos Kilisesi'nin günümüzde mevcut olmayan çan kulesidir. Sol taraftaki kule yıktırılmış olan, sağdaki ise daha sonradan yıkılmış olan çan kuleleri. (Surp Giragos Kilisesi Web Sitesi, 2006)

4.3.1.5 Surp Sargis Kilisesi

Adres : Ali Paşa Mahallesi, Atalar Sokak

Ada/Pafta/Parsel: 285/17/3

Tescil : 21.00.00 (1.0) 46

Cemaati : Ermeni - Katolik

Yapım yılı : 16.yy

Mevcut Durum : Kısmen Yıkık ve Boş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

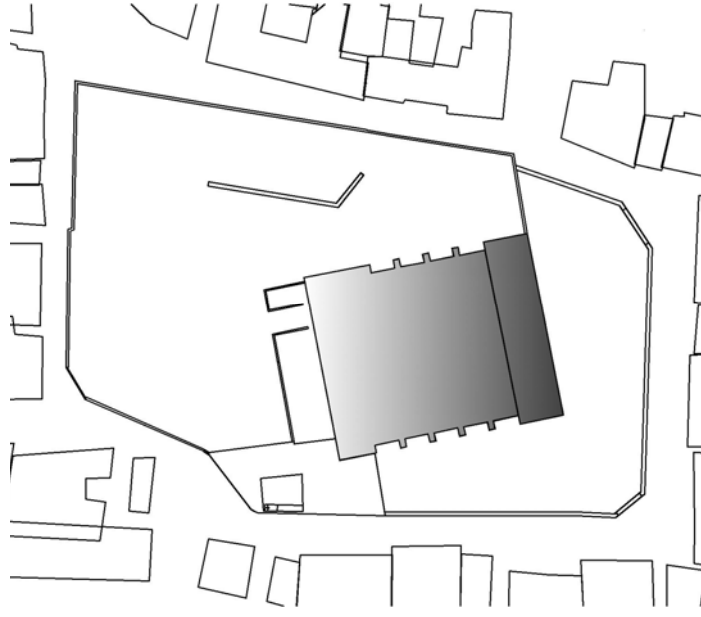
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Yok olmuş

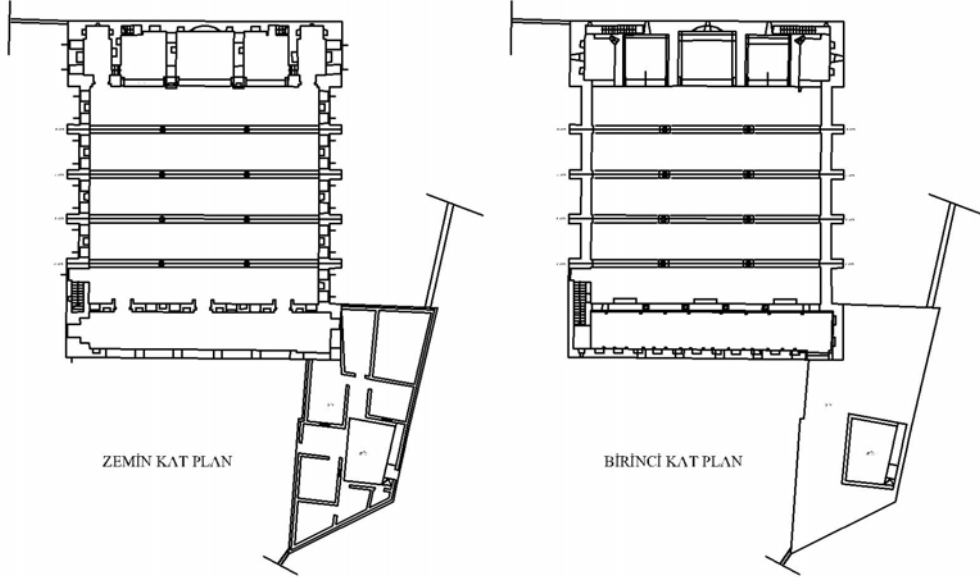
Surp Sargis Kilisesi beşinci ve altıncı bölümlerde geniş bir şekilde ele alınacağından bu bölümde özet olarak anlatılmıştır.

Şekil 4.24 Surp Sargis Kilisesi'nin Diyarbakir Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.25 Surp Sargis Kilisesi'nin vaziyet planı

Şekil 4.26 Surp Sargis Kilisesi'nin kat planları

Şekil 4.27 Surp Sargis Kilisesi'nin kuzeybatı görünüşü

4.3.2 Diğer Kiliseler

Bu başlıkta Diyarbakır'da yaşayan diğer Hıristiyan cemaatlerine ait kiliseler incelenmiştir.

4.3.2.1 Meryem Ana (Mor Yakup) Kilisesi

Adres : Lala Bey Mahallesi, Ana Sokak, No:34

Ada/Pafta/Parsel: 311/15/1-8

Tescil : 21.00.00 (1.0) 43

Yapım Yılı : 3.yy ?

Mevcut Durum : İyi Durumda ve Kullanımda

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt – Tuğla

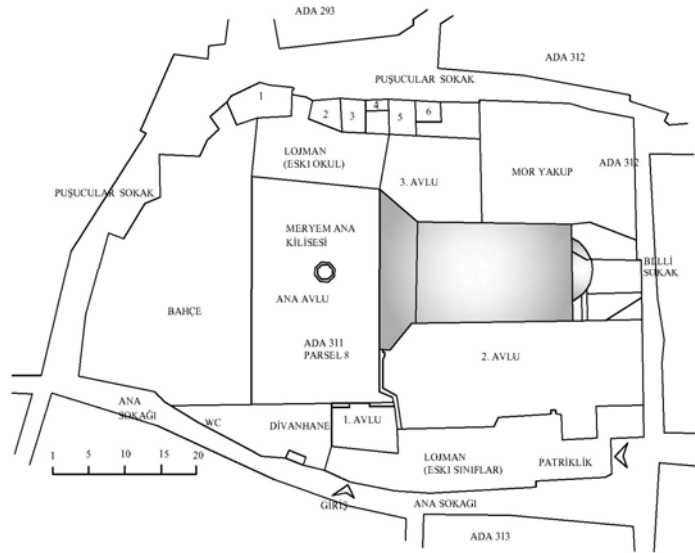
Üst Örtü : Kubbe

Çan Kulesi : Mevcut

Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nin güneybatı diliminde yer alan Meryem Ana Kilisesi Günel'e (1970) göre 3.yy' den daha eski olarak tarihlenmektedir (Şekil 4.33). Kilise çeşitli tarihlerde Süryani Kadim Cemaatinin dini merkezliğini yapmış, günümüzde ise Süryani Ortodoksların ibadetleri için kullanılmaktadır. (Günel, 1970)

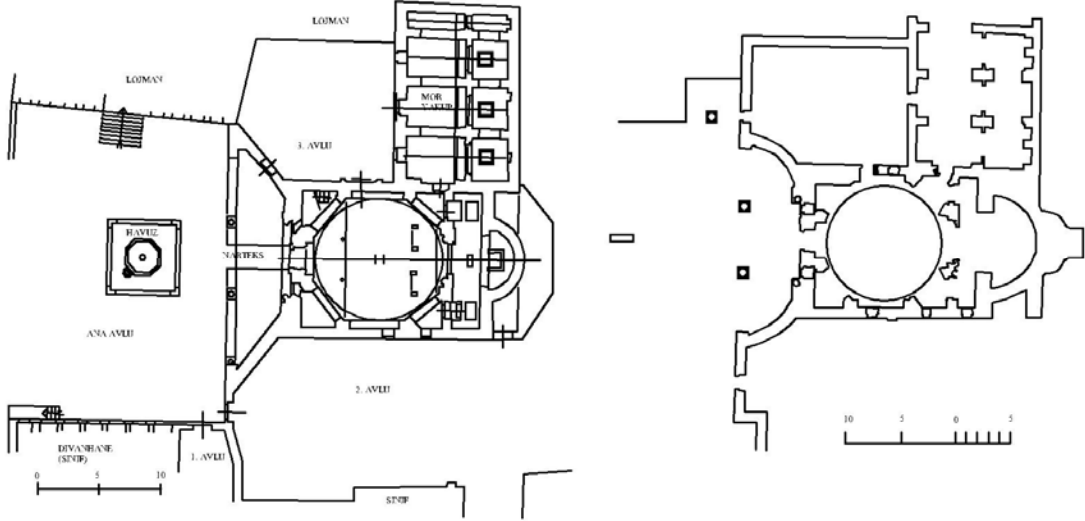

Şekil 4.28 Meryem Ana Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.29 Meryem Ana Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Kilise etrafında medrese (sınıf), patriklik, lojman ve Mar Yakup bölümleri bulunmaktadır (Şekil 4.34). Meryem Ana Kilisesi'nin planına baktığımızda narteks, naos, apsit ve bağlantılı olarak Mar Yakup bölümlerinden oluşmaktadır (Şekil 4.35).

Şekil 4.30 Meryem Ana Kilisesi kat planları (Berchem ve Strzygovksi, 1910; Tuncer, 2002)

Şekil 4.31 Meryem Ana Kilisesi'nin batı görünüşü (onarımdan sonra)

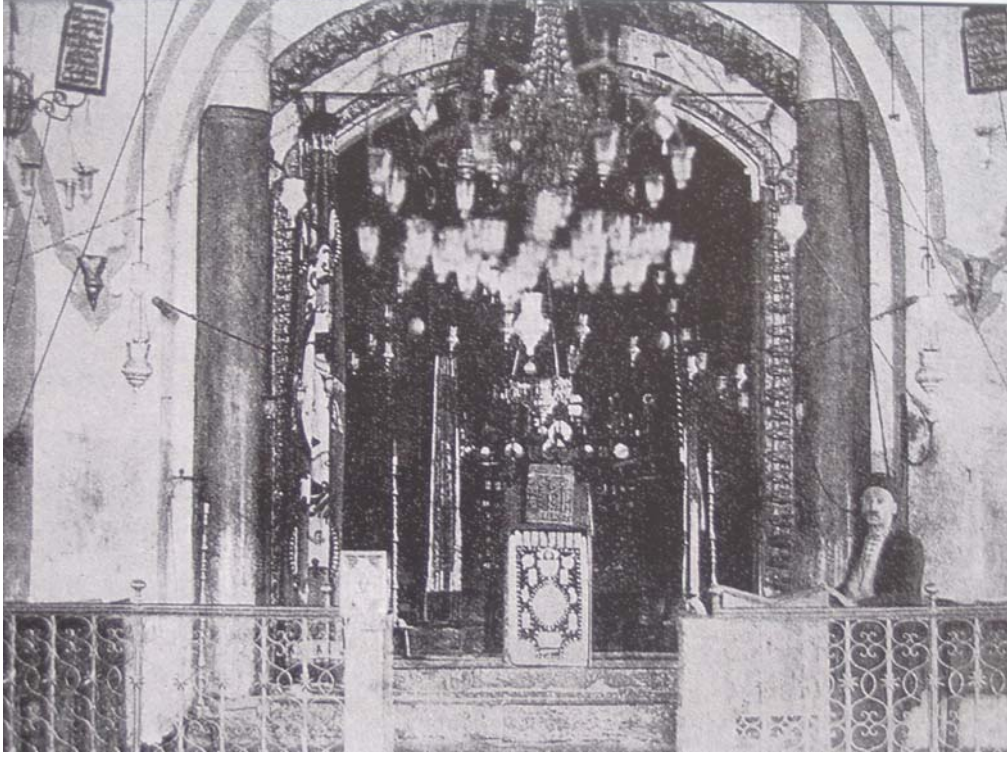
Meryem Ana Kilisesi'nin eski resimlerine bakıldığında ön cephenin sıvalı olduğu görülür (Şekil 4.38). Yapı 2005 yılında geçirdiği restorasyondan sonra geçmişten beri süregelen bu sıvalar kaldırılmış ve orjinal taş duvar dokusu ortaya çıkarılmıştır. Bu işlem iç mekanda da kubbe için yapılmıştır.

Şekil 4.32 Meryem Ana Kilisesi'nin güney cephesi (Diyarbakır-info, 2006)

Şekil 4.33 Meryem Ana Kilisesi batı cephesinin 1909 yılındaki görünümü (Bell, 1909)

Şekil 4.34 20 yy. başlarında Meryem Ana Kilisesi'nin iç mekan görünümü (Berchem ve Strzygovksi, 1910)

4.3.2.2 Mar Petyun Keldani Katolik Kilisesi

Adres : Özdemir Mahallesi, Şeftali Sokak, No:2

Ada/Pafta/Parsel: 198/45/14-15-16-17-18

Tescil : 21.00.00 (1.0) 124

Cemaati : Keldani – Katolik

Yapım yılı : 17.yy ?

Mevcut Durum : İyi Durumda ve Kullanımda

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

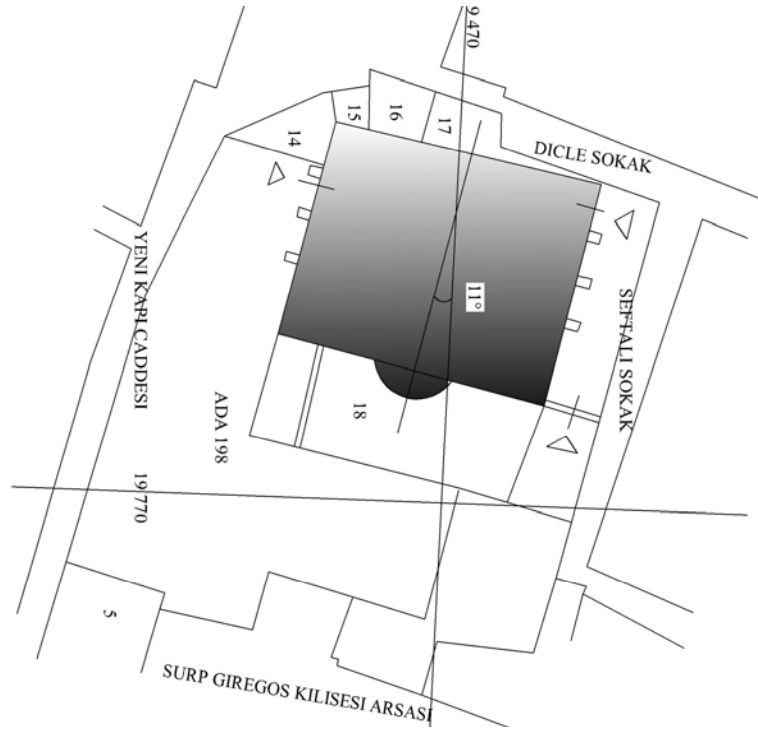
Yapı Malzemesi : Bazalt

Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Mevcut

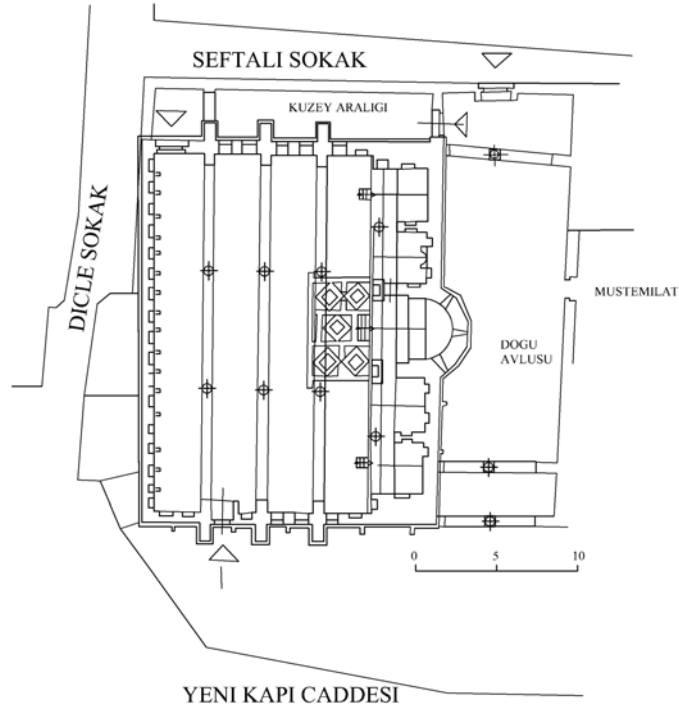

Şekil 4.35 Mar Petyun Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.36 Mar Petyun Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Narteksi bulunmayan yapı üç neflidir. Nefler arasında sivri kemerler yer alır (Şekil 4.38). Avluda hizmetlilere ait yöresel mimari özellikler taşıyan üniteler yer alır (Şekil 4.36).

Şekil 4.37 Mar Petyun Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Şekil 4.38 Mar Petyun Keldani Kilisesi'nin iç mekandan görünümü (Diyarbakır-info, 2006)

Şekil 4.39 Mar Petyun Keldani Kilisesi'nin apsit görünümü (Tuncer, 2002)

4.3.2.3 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise

Adres : Özdemir Mahallesi, Süleyman Nazif Sokak

Ada/Pafta/Parsel: 189/45/20

Tescil : 21.00.00 (1.0) 156

Cemaati : Latin?

Yapım yılı : 7.yy?

Mevcut Durum : İyi Durumda ve okul olarak kullanımda

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

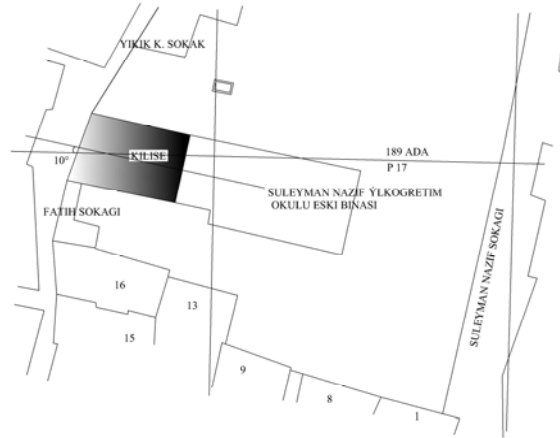
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Yok olmuş

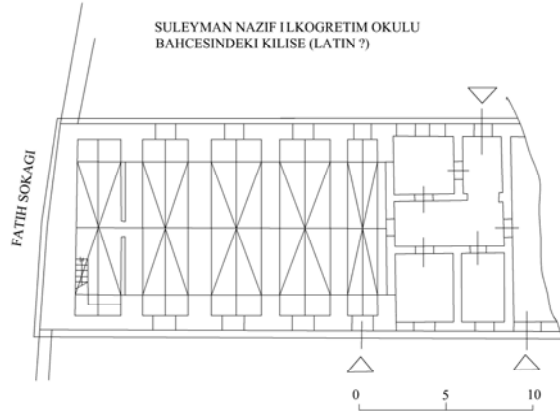
Süleyman Nazif İlköğretim Okulu'na bitişik olan bu yapının geçmişte dokuma atölyesi olarak kullanılmış, bugün ise okul olarak değerlendirilmiş olması yapının kısmen de olsa korunmasını sağlamıştır. Yapının boyutları çok büyük olmadığından günümüzde kırma çatı ile üst örtü kapatılmıştır.

Şekil 4.40 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.41 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.42 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin kat planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.43 Süleyman Nazif İlköğretim Okulu Avlusundaki Kilise'nin kuzey duvarı (Tuncer, 2002)

4.3.2.4 Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi

Adres : Cevat Paşa Mahallesi, İçkale

Ada/Pafta/Parsel: 32/41/11

Tescil : 21.00.00 (1.0) 179

Cemaati : Nasturi

Yapım yılı : yaklaşık 3.yy

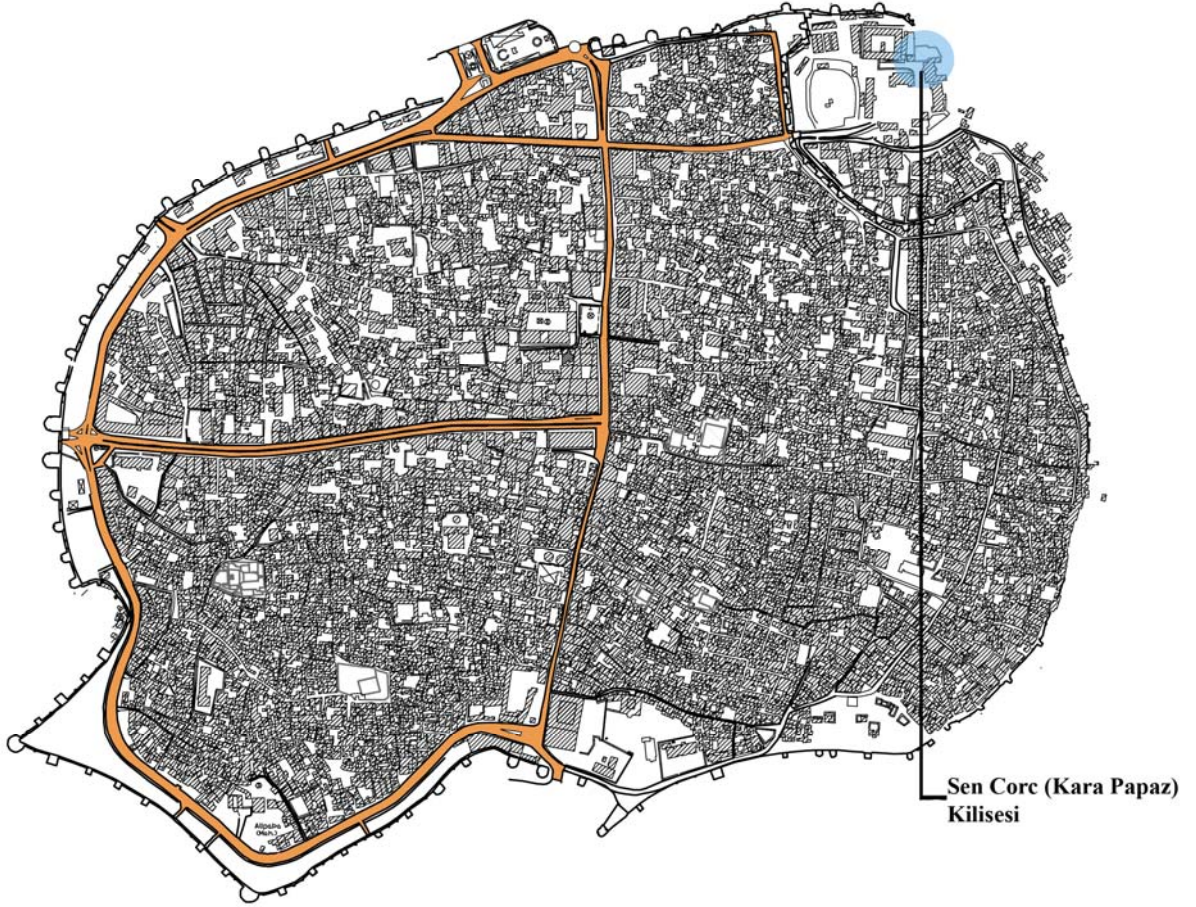
Mevcut Durum : Kısmen Harap ve Boş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar - Tuğla

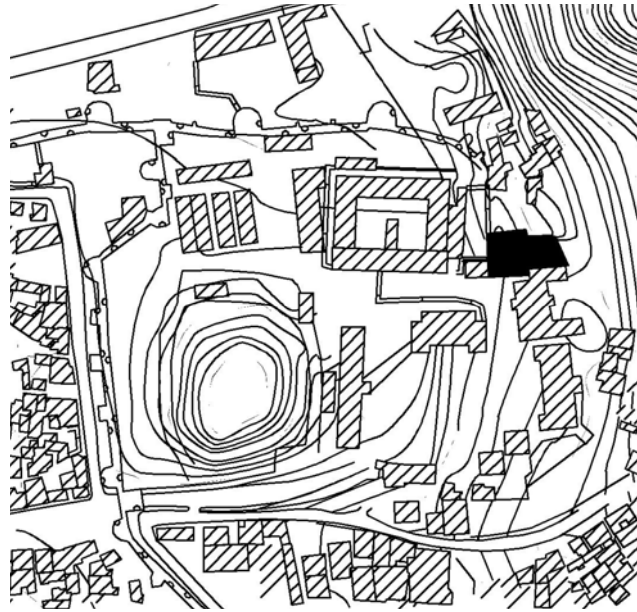
Yapı Malzemesi : Bazalt

Üst Örtü : Kubbe

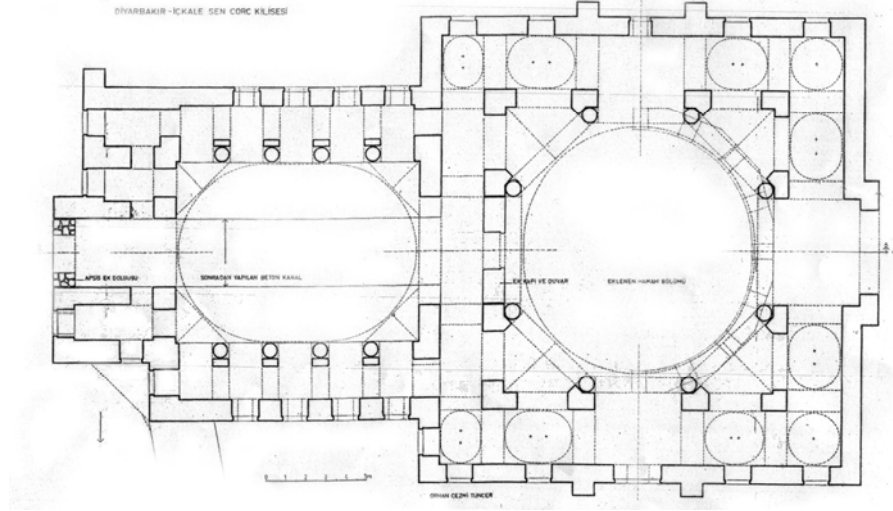
Çan Kulesi : Yok olmuş

Şekil 4.44 Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

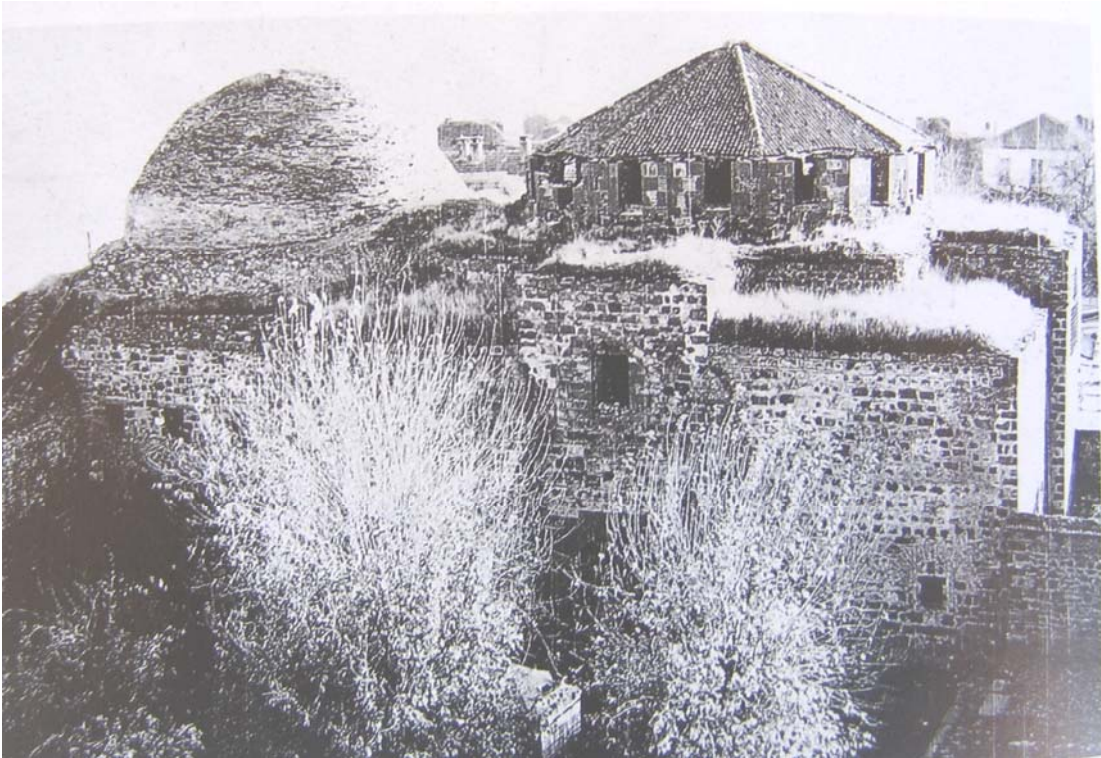

Şekil 4.45 İç kalede bulunan Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin vaziyet planı

Şekil 4.46 Sen Corc (Kara Papaz) Kilisesi'nin kat planı (Dericioğlu ve Tuna, 2003)

Kilise, narteks, naos, apsid görevi gören bölümlerden oluşmaktadır (Şekil 4.46). Yapının adı tescil fişlerinde Kara Papaz olarak belirtilmiştir, fakat bununla ilgili bir kaynak belirtilmemiştir. Sen Corc Kilisesi'nin kat planında Selçuklu Döneminden kalma eklenti bir hamam yapısı görülmektedir. Bu eklenti yapıya dışardan bakıldığında yorumu, yapı malzemesi, ebatları döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Şekil 4.48'de görüldüğü gibi sağ taraftaki yapı hamam yapısı olup, soldaki ise kiliseye aittir.

Şekil 4.47 Sen Corc Kilisesi'nin kuzey cephesi (Tuncer, 2002)

Şekil 4.48 Sen Corc Kilisesi'nin hava fotoğrafı (DBBB., 2004)

Şekil 4.49 Sen Corc Kilisesi'nin iç mekandan görünümü (Diyarbakır-info, 2006)

Şekil 4.50 Sen Corc Kilisesi'ne Artuklular Dönemi'nde eklendiği düşünülen hamam bölümü (Diyarbakır-info, 2006)

Şekil 4.51 Sen Corc Kilisesi'nin 1911 yılındaki iç mekandan görünümü (Bell, 1911)

4.3.2.5 Süryani Protestan Kilisesi

Adres : Cemal Yılmaz Mahallesi, Muallak Sokak No: 16

Ada/Pafta/Parsel: 246/32/1

Tescil : 21.00.00 (1.0) 94

Cemaati : Süryani

Yapım yılı : Bilinmiyor (DKVKE' de 19.yy)

Mevcut Durum : Kısmen Harap ve Boş

Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar - Tuğla

Yapı Malzemesi : Bazalt - Tuğla

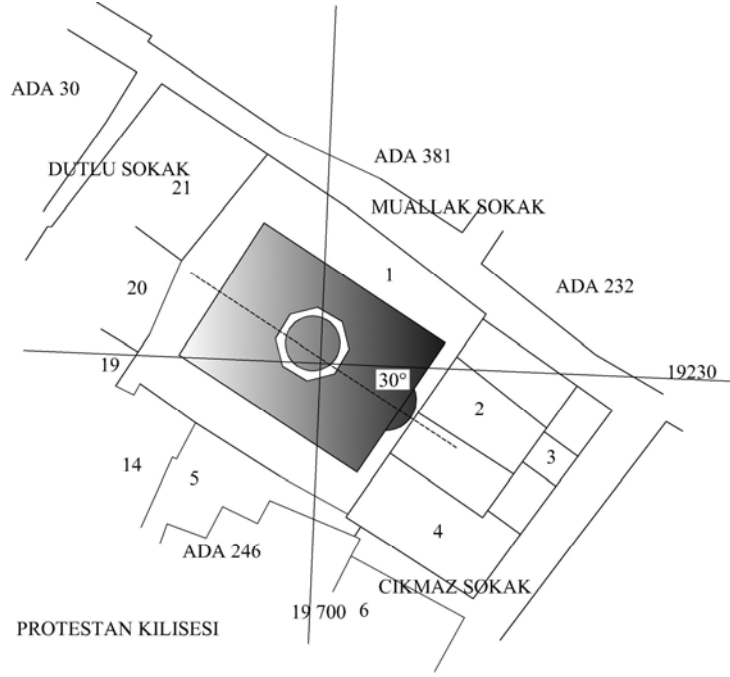
Üst Örtü : Kubbe

Çan Kulesi : Mevcut

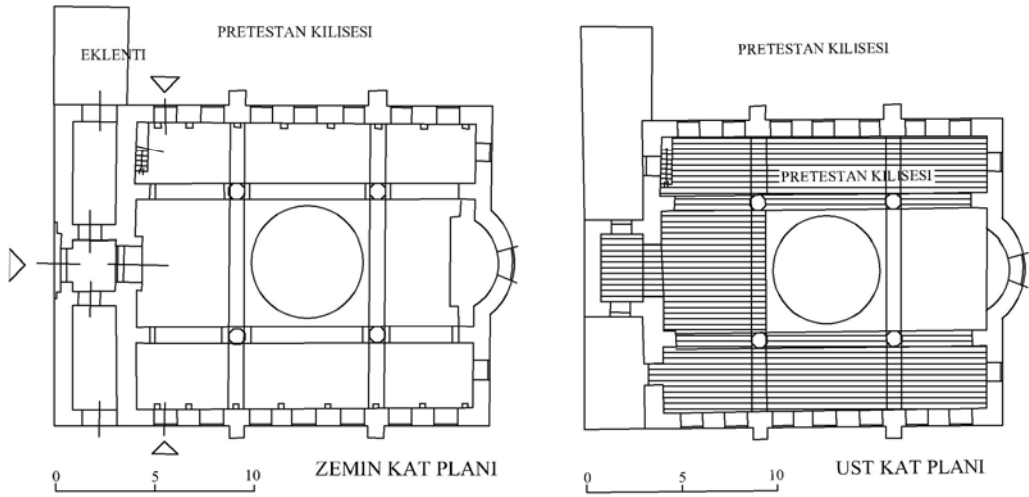
Süryani Protestan Kilisesi Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nin Güneydoğu diliminde yer almaktadır (Şekil 4.52). Dikdörtgen planlı kilisenin narteks bölümü yapıya eklentidir. Önceleri tek kat olarak eklenen yapıya daha sonra ikinci katı da eklenmiştir (Şekil 4.54). Şekil 4.55'te de görüldüğü gibi kilise çevresinde konut dokusu yoğunluktadır.

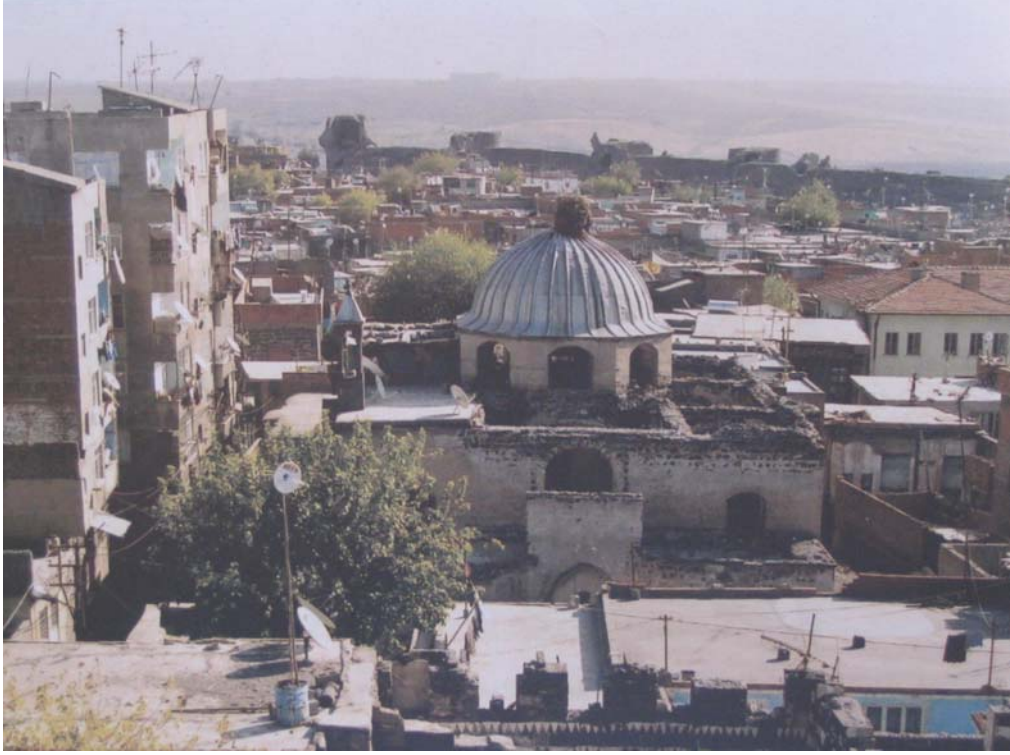
Şekil 4.52 Süryani Protestan Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.53 Süryani Protestan Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.54 Süryani Protestan Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Şekil 4.55 Süryani Protestan Kilisesi'nin ön görünüşü (Tuncer, 2002)

Şekil 4.56 Süryani Protestan Kilisesi'nin iç mekan görünüşü (Tuncer, 2002)

4.3.2.6 Süryani Katolik Kilisesi

Adres : Dabanoğlu Mahallesi, Kadı Camii Sokak

Ada/Pafta/Parsel: 163/36/1

Tescil : 21.00.00 (1.0) 115

Cemaati : Süryani - Katolik

Yapım yılı : 7.yy

Mevcut Durum : Büyük Bölümü Yıkık ve Boş

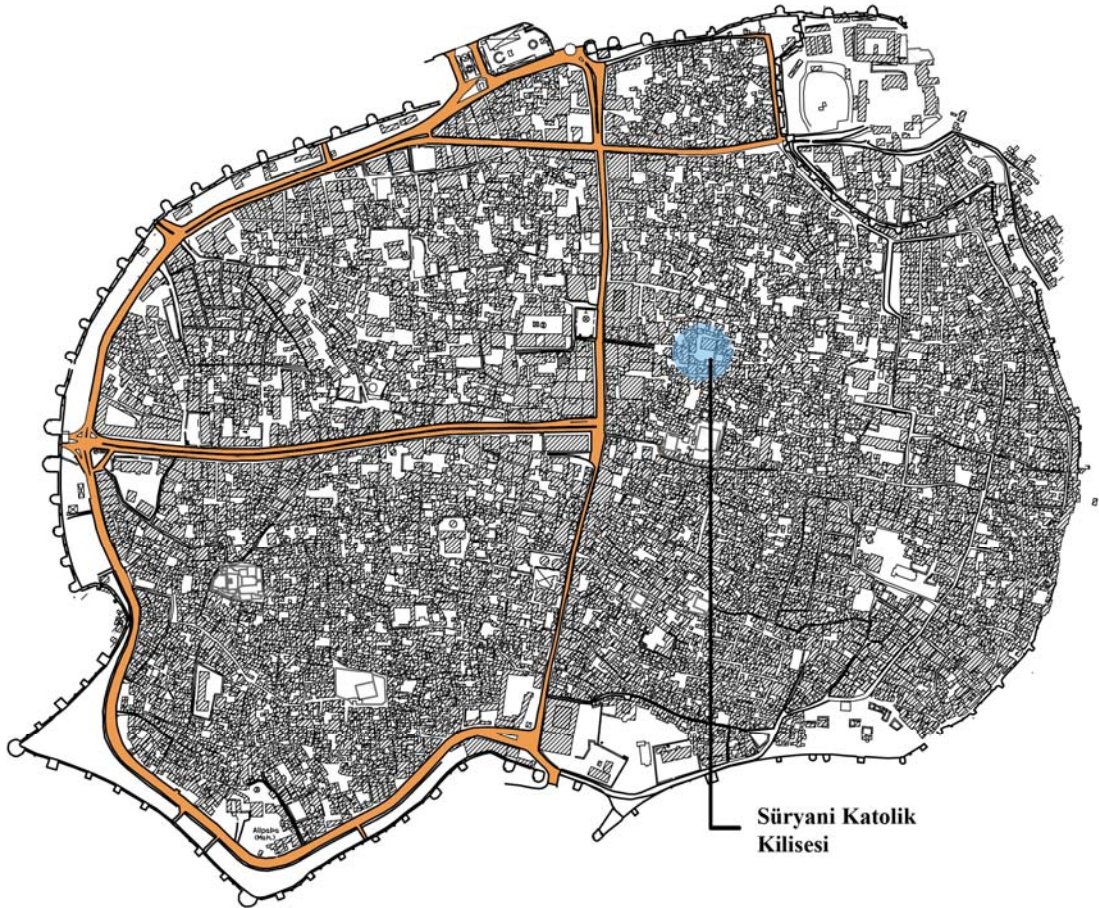
Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

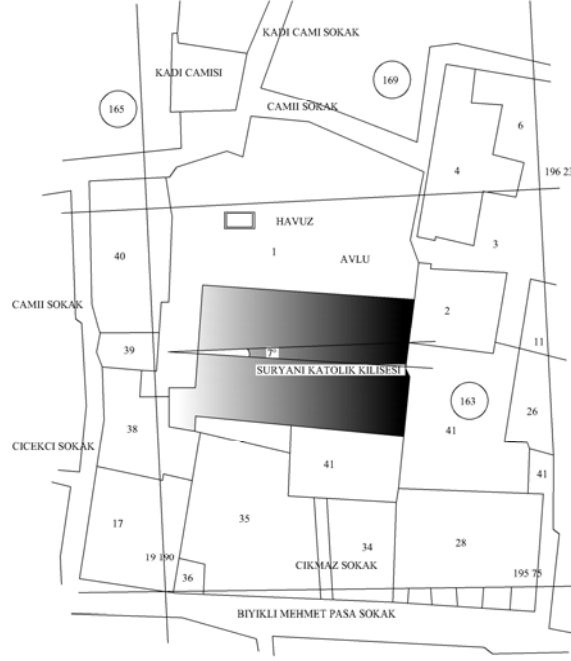
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Yok olmuş

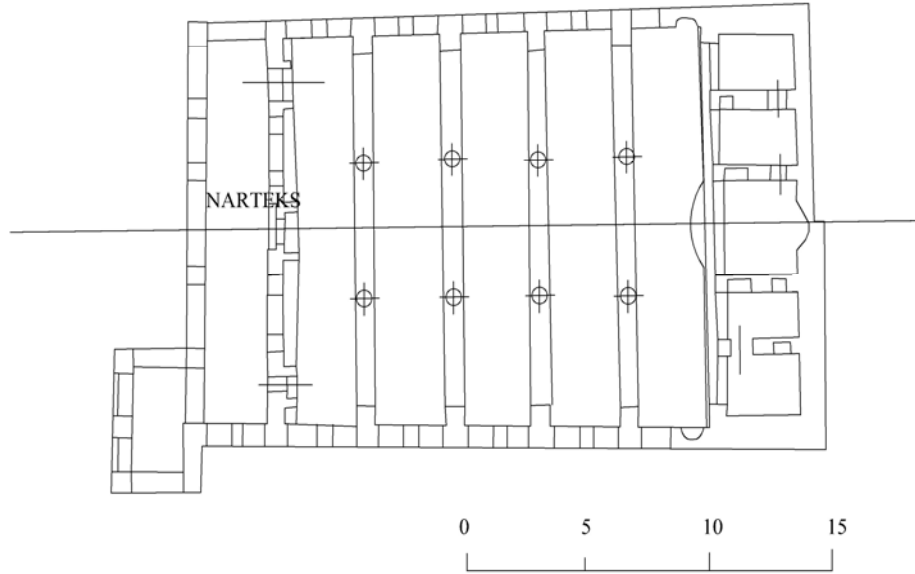
Yavuz Selim İlköğretim Okulu bahçesinde yalnız yan ve apsis duvarından bir parça kalmıştır (Şekil 4.60).

Şekil 4.57 Süryani Katolik Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.58 Süryani Katolik Kilisesi'nin vaziyet planı (Tuncer, 2002)

Şekil 4.59 Süryani Katolik Kilisesi'nin kat planları (Tuncer, 2002)

Şekil 4.60 Tamamen yok olmuş Süryani Katolik Kilisesi'nin arsası ve yan duvarı

4.3.2.7 Mar Toma Kilisesi

Adres : Cami Kebir Mahallesi, Ulu Camii Sokak, No:5

Ada/Pafta/Parsel: 355/5/2

Tescil : -

Cemaati : Nasturi

Yapım yılı : 4.yy

Mevcut Durum : Yaklaşık 1/3 ü yıkılmış,yerinde Ulu Camii bulunmaktadır.

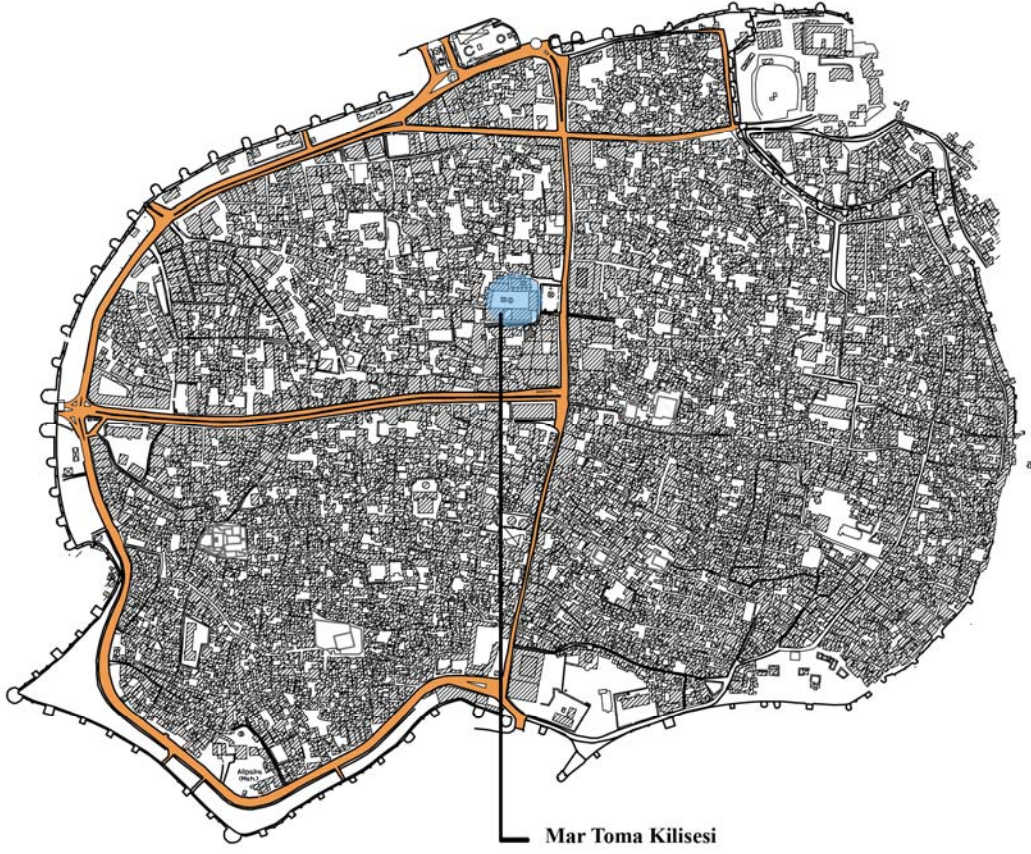
Yapı Strüktürü : Yığma Taş Duvar

Yapı Malzemesi : Bazalt

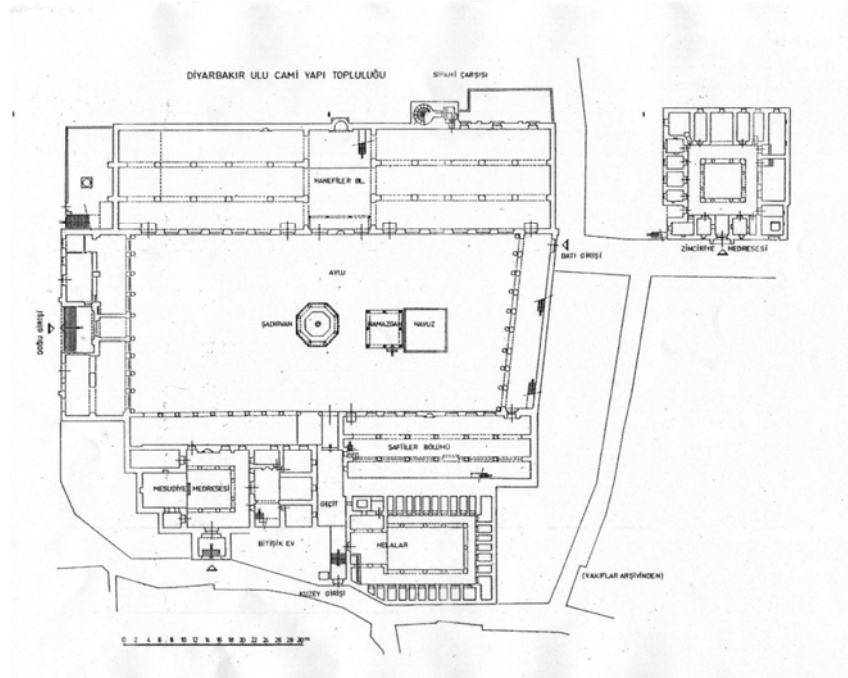
Üst Örtü : Ahşap Kirişlemeli Toprak Dam

Çan Kulesi : Mevcut

Diyarbakır 639 yılında İslam dünyasının eline geçtikten sonra kent merkezindeki Mar Toma Kilisesi Ulu Camii'ye çevrilir. Kilisenin o günkü durumu, planı ve hangi yapılardan oluştuğu bilinmemektedir. (Tuncer, 1996)

Şekil 4.61 Mar Toma Kilisesi'nin Diyarbakir Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

Şekil 4.62 Mar Toma Kilisesi'nden dönüştürülen Ulu Camii yapı topluluğunun planı (Tuncer, 1996)

Şekil 4.63 Mar Toma Kilisesi'nden dönüştürülen Ulu Camii'nin avlusundan görünüm

4.3.2.8 Meryem-i Zal Kilisesi

Adres : Cevat Paşa Mahallesi, İçkale

Ada/Pafta/Parsel: 32/41/1-2

Tescil : 21.00.00 (1.2) 184

Cemaati : ?

Yapım yılı : ?

Mevcut Durum : Yok olmuş

Yapı Strüktürü : ?

Yapı Malzemesi : ?

Üst Örtü : ?

Çan Kulesi : Yok olmuş

Yazılı kaynaklar bu kiliseden bahsetmemektedir. Sadece D.K.V.K.E'de bahsedilmektedir. 'Meryem-i Zal Kilisesi'nin eğitim binası iken bugün Tapulama Mahkemesi olarak kullanılmaktadır. Kesme taştan gerçekleştirilmiş iki katlı binanın üzeri çatı ile örtülüdür. Çeşitli zamanlarda onarılmıştır.' (DKVKE, ?)

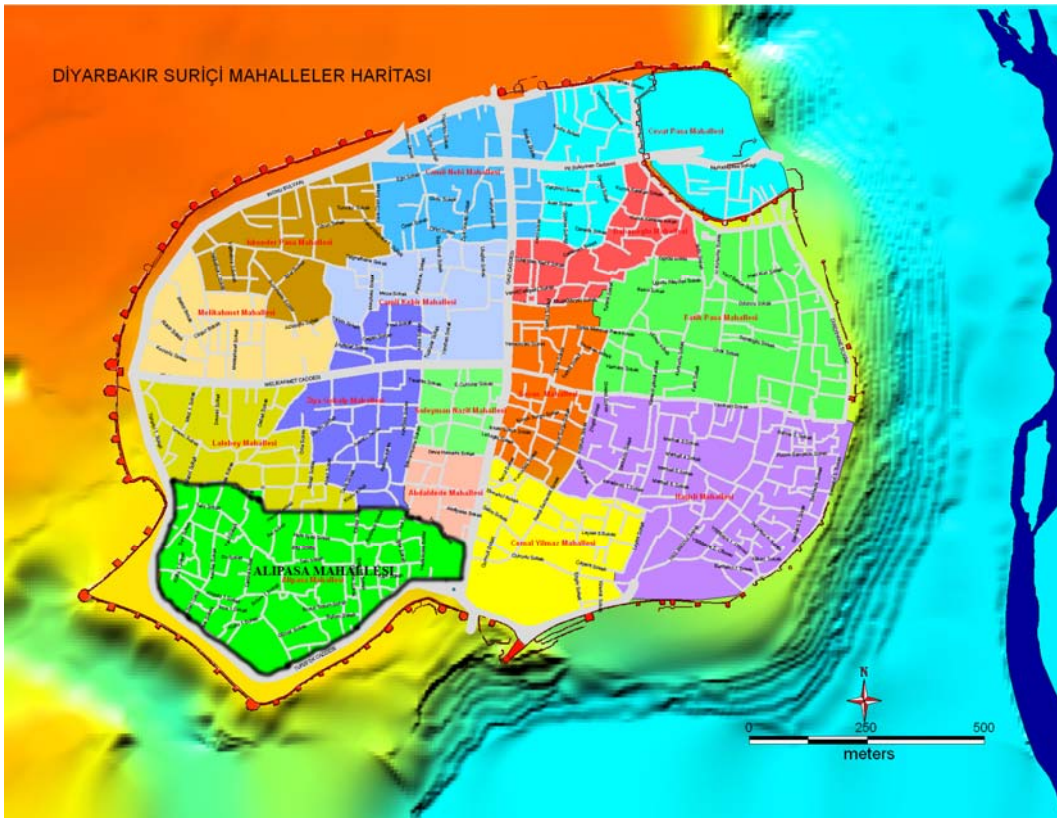

Şekil 4.64 Meryem-i Zal Kilisesi'nin Diyarbakır Sur İçi halihazır haritasındaki yeri

5. SURP SARGİS ERMENİ KİLİSESİ

5.1 Surp Sargis Kilisesi'nin Tanımı ve Tarihi

Surp Sargis Kilisesi, Diyarbakır Sur İçi Bölgesinin güney batı kanadında yer alan Alipaşa mahallesinde bulunmaktadır (Şekil 5.1). Mahalledeki dini yapılara* bakıldığında geçmişte bu bölgede, Ermeni ve Müslümanlardan oluşan toplulukların yaşamış olduklarını görmekteyiz. Ancak, Meryem Ana Kilisesi'nin bu mahalleye yakın olması nedeniyle Süryanilerinde yaşamış olabileceği düşünülmektedir. Günümüzde bu mahallede Müslüman aileler yaşamakta iken Ermeni aileler yaşamamaktadır.

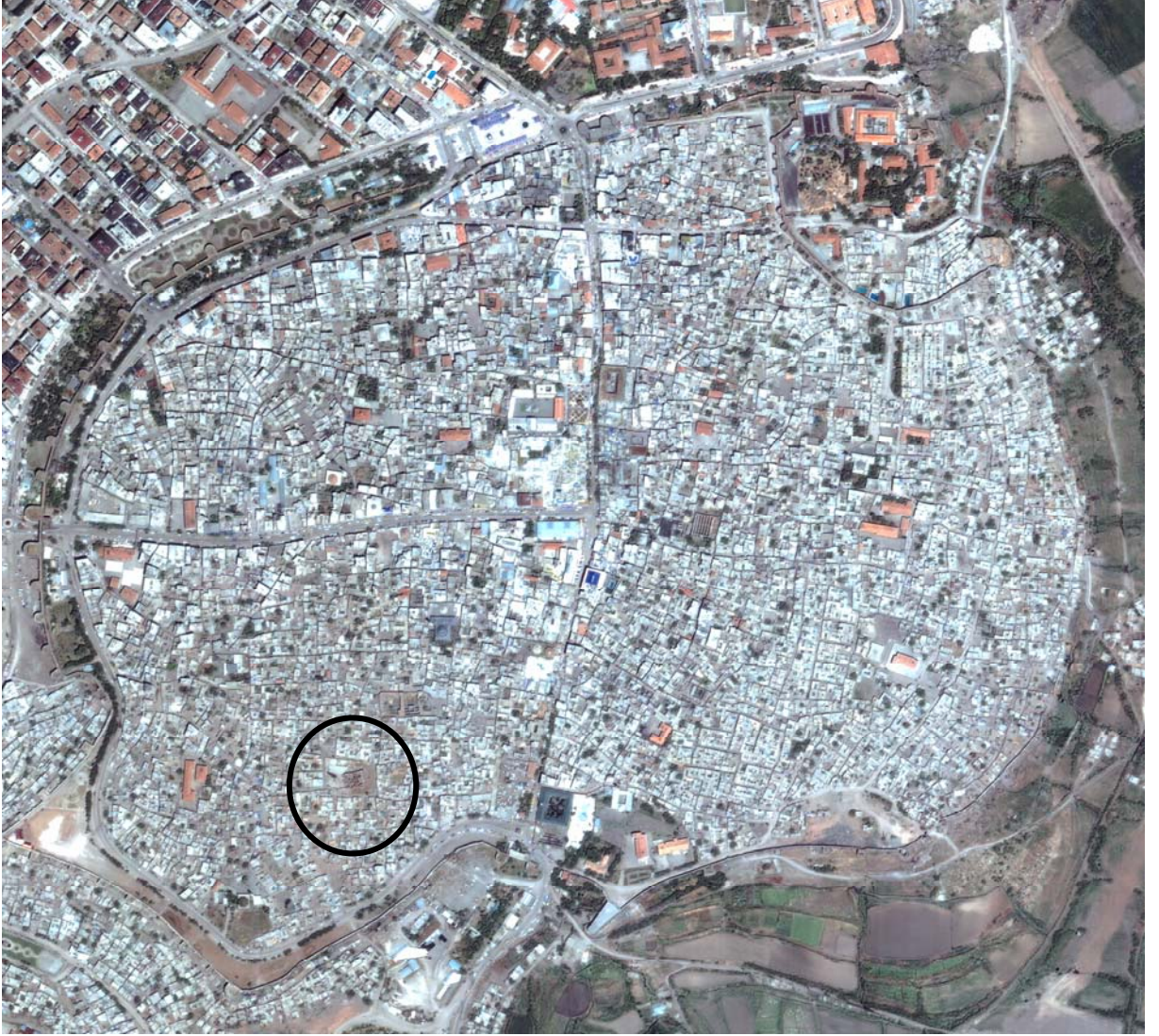

Şekil 5.1 Günümüzde Diyarbakır Mahalleleri (Diyarbakır-İnfo, 2006)

Tapu kayıtlarında Ermeni Gregoryan Cemaati Vakfı adına kayıtlıdır. Kilisenin hiçbir yerinde yazılı tarih mevcut değildir. Yazılı kaynakların tarihi de çok geriye gitmez (19.yy). Berchem ve Strzygovski'ye (1910) göre kilise 16.yüzyılda yapılmıştır ve Surp Sargis Gregoryan Kilisesi olarak geçer. Uzun süre önce Çeltik Fabrikası olarak kullanıldığından kilisenin adı 'Çeltik Kilisesi' olarak da anılır. Karabulut Sokağının eski ismi Hızır İlyas olduğundan bazı

* Surp Sargis Kilisesi, Mar Kuzma Kilisesi-Ermeni Cemaati ve Alipaşa Camii-Müslüman Cemaati

kaynaklarda da Hızır İlyas Kilisesi yazılıdır. Süryani tarihçi peder Gabriel Akyüz ise Mor Dumyana adını kullanır.*

Şekil 5.2 Surp Sargis Kilisesi'nin uydu fotoğrafından görünümü (Spaceturk, 2002)

'Surp' kelimesi Ermenilerin kullandığı bir ün olduğundan, kilisenin Ermenilere ait olduğu doğrudur. Kilise, Süryani cemaatinin yaşam alanı olan Lalebey mahallesine yakın bölgede olması ve Diyarbakır Surlarının güney kapısı olan Mardin Kapı'ya yakınlığı sebebiyle Ermeni Cemaati tarafından inşa edilmiştir. (Diken, 2005)

5.1.1 Diyarbakır Şerhiye Sicillerinde Kilisenin Geçirdiği Onarımlar

1839 Kasım başlarında Diyarbakır'a gönderilen bir fermada, cemaatin onarım isteğinin

*Surp Sargis Kilisesi, Mar Kuzma Kilisesi-Ermeni Cemaati ve Alipaşa Camii-Müslüman Cemaatine

keşfine göre yerine getirebileceği, 1840 yılındaki bir belgede de Hoca Ahmet Mahallesi'nde bulunan yapının Hızır İlyas Kilisesi ve Ermenilere ait olduğuna dikkat çekilmiştir. (Yılmazçelik, 2001)

Şubat Ortaları 1840'ta "Amid'de Hacı (Hoca) Ahmed Mahallesi'nde vaki Hızır İlyas Kilisesi Mütevelliisi Ağob, Şeyh Matar Mahallesi sakinlerinden vefat eden Mağdis varisleri üzerine davasında, Mağdis'in, Şeyh Matar Mahallesi'ndeki I menzili Hızır İlyas Kilisesi fukarasına vakfettiğini belirtmiş, şahitlerin de şahadeti ile burası varislerinden alınarak kiliseye verilmiştir." (Yılmazçelik, 1995)

Kasım Başları 1840'ta "Amid Naibine, vücut, işleri ferman. Amid'de Hacı (Hoca) Ahmet Mahallesi'ndeki Hızır İlyas Kilisesi demekle ma'ruf 1 bab Ermeni Kilisesi harap olduğundan, tamiri hususu mahalle-i merkume reayası tarafından istirahat edildiğinden kilise marifet-i ser'le keşf edilmiş ve tamire muhtaç olduğu anlaşıldığından kilisenin tamirine izin verilmiştir." (Yılmazçelik, 1995) Hızır İlyas Kilisesi'nin, bu dönemde gördüğü tamirat sebebiyle günümüze kadar ayakta kaldığı söylenebilir. (Yılmazçelik, 1995)

Nisan Sonlarında 1840'ta "Amid Naibine (Ferman). İstanbul ve Tevabii Ermeni Patriği Ababus nam rahibin takdim eylediği arzında, patrikliğine dahil mahallerde olan kilise-manastır ve ziyaret-gahlarında ayin eyledikleri ve buna müdahale edilmemesi hususunda emri ali var iken, Diyarbakır'da Ermenilere ait Sürba-Serkiz Kilisesi mal almak sevdası ile bazı kişiler tarafından teftiş ediyoruz diye te'addi ve rencide olundukları beyanı ile bunun önlenmesi hakkında" (Yılmazçelik, 1995)

Kilisenin tamir kitabesi şu anda Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır (Şekil 5.3). Ermenice kitabe Agos Gazetesi imtiyaz sahibi ve Ermenice Sayfaları Editörü Sarkis Seropyan'a gönderilmiştir. Buna göre: "Tanrının inayeti ile bu ermeni kilisesi haşmetli Padişah Sultan Mecit'in izni, İstanbul Patriği Hagop Baş piskopos, döneminde ,.....'li Hagop episkoposun dini önderliğinde, Kilise(yöneticisi) Hacı Garabet Haçaduryan ve (Tanrının yardımıyla halkın emeğiyle) inşa edildi. Miladi 1840."* (Seropyan, 2006)

* "parantez içindeki bölümler tereddütte kaldığım sözcüklerdir. Diğer kitabe natamam ve okunamaz durumda..." (Seropyan, sözlü görüşmeden, 2006)

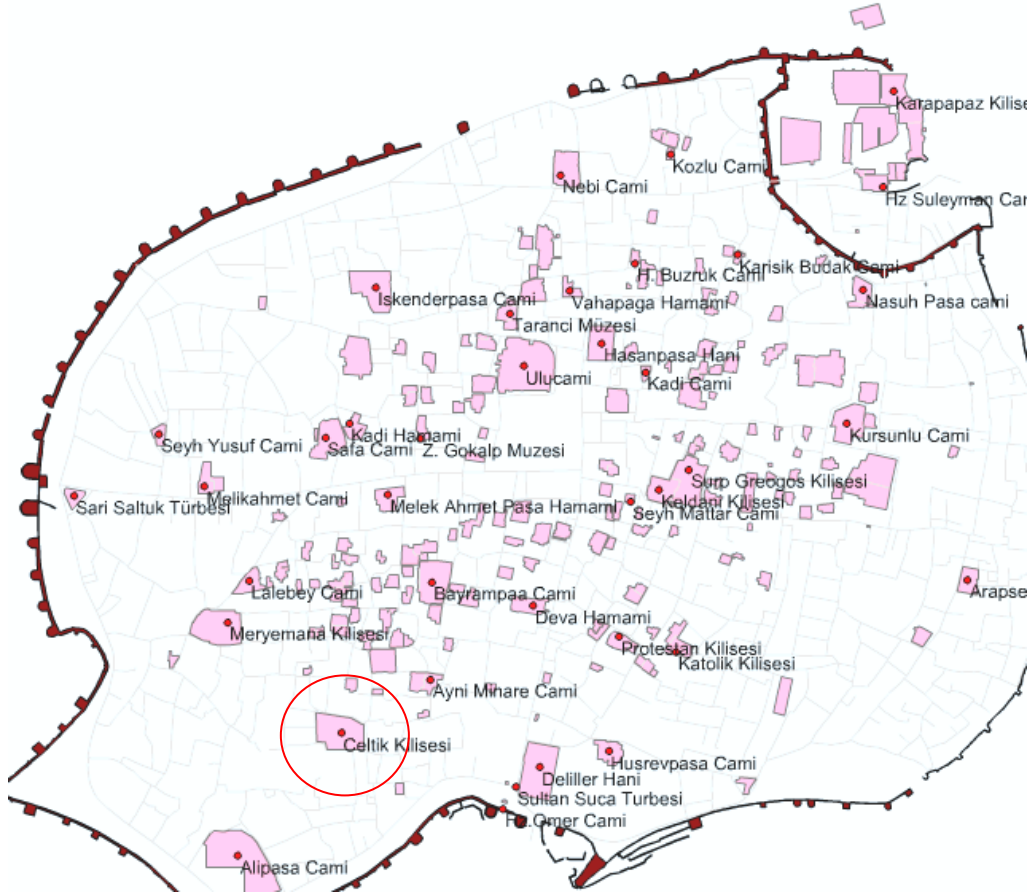

Şekil 5.3 Surp Sargis Kilisesi'nin Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde bulunan kitabesi

5.2 Surp Sargis Kilisesi'nin Mimari Özellikleri

5.2.1 Kentsel Konum ve Yönlenme

Tezin ana konusu olan Surp Sargis Kilisesi, Diyarbakır Sur İçi Bölgesi'nin güneybatı diliminde yer almaktadır (Şekil 4.69). Ali Paşa Mahallesinde, kuzeyinde Karabulut, doğusunda Etinler, batısında Hızır İlyas ve güneyinde Atalar Sokaklarıyla çevrilidir. Girişi Atalar Sokak üzerindedir. 285. ada, 17 pafta ve 3. parselde bulunmakta, 21.00.00 (1.0) 46 tescil numarasıdır.

Şekil 5.4 Diyarbakır Sur İçi yapıları ve Surp Sargis Kilisesi (Çeltik Kilisesi), (Diyarbakır-info, 2006)

Surp Sargis Kilisesi doğu yönde kuzeye $11^{\circ} 30'$ dönük olup, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgenler prizması şeklindedir. Geniş bir parsel üzerinde olmasına rağmen çevresindeki yapılaşma oldukça yoğun ve sıkıştır.

Yapı arsasına (avlusuna) önceleri Hızır İlyas Sokağı ile Atalar Sokağının kesişimindeki büyük kapıdan girilmekteydi. Günümüzde ise Atalar Sokağındaki konut amaçlı kullanılan, kiliseye bitişik yapılmış ek yapıdan avluya ulaşılmaktadır.

5.2.2 Plan Özellikleri

Diyarbakır Kiliselerinin genelinde olduğu gibi Surp Sargis Kilisesi'nde de dikdörtgen plan şeması görülmektedir. İlk olarak giriş narteks bölümüyle başlar, oradan naosa geçilir. Genellikle naosta bulunan merdivenle narteks üst katındaki kadınlar mahfiline ulaşılır. Naostaki sütunlu ve bu sütunları birbirine bağlayan kemerli mekandan apsitle ulaşılır. Kilise, narteks ve apsit kısımlarında iki katlı, naos bölümünde tek katlıdır.

Narteks (Giriş), 68.87 m² alana sahip, 3.46 x 20.77 boyutlarında, yaklaşık 3.55 m yüksekliğindeki dikdörtgen planlı kısımdır. Beş adet kemerli girişten ve 2 yan girişten bu bölüme ulaşılır. Mekanın ahşap kirişlemeli üst döşemesi günümüzde var olmadığından çift kat yüksekliğindedir. Her ne kadar üst döşemesi olmasa da üst kısmı kadınlar mahfili olduğundan diğer kısımda belirtilecektir. Yapının bu bölümünde naosa açılan 3 adet kapı, avluyla bağlantılı 2 adet kapı, yine naosa açılan 6 adet pencere ve 6 adet niş bulunmaktadır (Şekil 5.5).

Şekil 5.5 Surp Sargis Kilisesi'nin narteks bölümü

Şekil 5.6 Surp Sargis Kilisesi'nin döşemesi olmayan kadınlar mahfili

Kadınlar Mahfili narteksin üstünde yer almaktadır. Naostan çıkan merdivenle buraya ulaşılmaktadır. Yaklaşık 4.25 m kat yüksekliğinde olup, naosa açılan, 4 adet sütunlu, beş kemerle birbirine bağlanmıştır. 13 niş ve 15 penceresi ve moloz taş duvar örgüsüyle kapatılmış olan kemer mevcuttur (Şekil 5.6).

Naosa, narteksten üç kapı ve direk avluya açılan bir kapıdan girilir. Ortadaki diğerlerinden daha büyük olan boyuna üç, enine beş neften oluşur. Her aksta 2 sütun ve bunları birbirine bağlayan kemerler vardır. Ses akışını engellemek ve akstaki kemer dolgularını hafifletmek amacıyla kemerler arasında dairesel pencereler açılmıştır. Naos yan duvarlarında on sekiz pencere ve dokuz niş vardır, ayrıca pencere alt kısımlarında da nişler açılmıştır. Apsit ön kısmında ve naos son nefinde **bema** bulunur. Bema, cemaatin oturduğu kısımdan demir korkuluk ile ayrılan ayinlerde ve bazı özel törenlerde papazın durduğu yerdir (Şekil 5.7). Ayrıca bemanın sol bölümünde din adamları, sağ bölümünde ise okuyucular yer almaktadır. Metal ya da ahşap korkuluk ile ayrılan bu bölüme halk giremez.

Şekil 5.7 Surp Sargis Kilisesi'nin apsitinden naos bölümüne bakış

Apsit bölümü ortada ana apsit, sağ ve sol yan apsitler, sağ tarafta papaz hazırlık odası, sol tarafta vaftiz odası olmak üzere beş gözlüdür ve iki katlıdır. Orta apsite; hafif dairesel kısım, üç niş ve yan apsitlere geçmek için 2'şer geçit bulunmaktadır. Yan apsitlerde de yine orta apsite geçmek için geçitler ve yan odacıklara geçmek için de basamaklı geçit vardır. Ayrıca ikinci kata da buradan çıkan merdivenlerle ulaşılır. Sağ taraftaki papaz hazırlık odasında da dört niş ve iki pencere ile yan apsite üç basamakla çıkan geçit de bulunmaktadır. Vaftiz odasında da vaftiz havuzu, üç niş ve iki pencere yer alır. Burada da yine sol yan apsite üç basamakla çıkan geçit vardır. Apsit ikinci katındaki mekanlar vaftiz odası ve papaz hazırlık odası üzerindedir. Bu odalar tonoz üzerine gelen boşluklardan duvarlarla ayrılmıştır. Tonoz üzerindeki boşluğa ulaşmak için de bu odadan çıkan merdivenler vardır. Üst kattaki bu odaların naosa bakan kısımları demir korkuluklu, konsollu balkon şeklinde düzenlenmiştir. Odalarda 2'şer niş ve 1'er pencere bulunmaktadır.

Şekil 5.8 Surp Sargis Kilisesi'nin Papaz Hazırlanma Odasının üzerinde yer alan oda

Şekil 5.9 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümü sol yanı

Şekil 5.10 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümü sağ yanı

5.2.3 Cephe Özellikleri

Diyarbakır geleneksel mimarisinde, yapı malzemesi olarak işlenmesi zor bir taş olan bazalt kullanıldığından cepheler oldukça sadedir. Cephedeki süslemeler ancak çam ile yapılabilmekte, saçak altlarında bazalt malzemeden stilize edilmiş olan ayı başı, oğlak başı vb. elemanlarda kullanılmaktadır.

Narteks cephesindeki girişler ve pencereler günümüzde moloz taş duvar örgüsüyle kapatılmıştır. Daha önceden yapılan ek yapılarında kalıntıları bu cephededir. Narteks cephesinin sağ tarafında bulunan ek yapıda konut olarak kullanıldığından yıkılmamıştır. Fakat diğer ek yapılar çeltik fabrikası olarak kullanıldığı yıllardan sonra işlev görmediğinden yıkıktır. Buradaki evin üst kısmından cepheye bakıldığında kapatılmış olan kemer ve sanki duvarın devamının olduğuna dair duvar izleri yer almaktadır (Şekil 5.11).

Şekil 5.11 Surp Sargis Kilisesi'nin narteks cephesi

Sağ ve sol yan ile narteks cephesi, yarıya kadar düzgün bazalt taş sırası ile örülmüş bir yerden sonra ise moloz taş duvar örgüsü devam etmektedir ve bu kısmın üzeri sıvalıdır. Bu da geçmiş yıllarda yapılan onarımın sınırını bize göstermektedir. Ayrıca bu ve diğer cephelerdeki kireç katkılı alçı sıvanın varlığından da bu onarımın geçmiş dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kilisenin fabrika olarak kullanıldığı döneme ait bir fotoğrafta da sıvanın eski tarihli olduğu desteklenmektedir (Şekil 5.34).

Kuzey ve güney cephelerinde bulunan pencereler ve girişler de tuğla ve moloz taş duvar örgüsüyle kapatılmıştır. Bu kapatılan pencerelerde daha önceden kalan çürümüş ahşap doğramalar mevcuttur.

Apsit (doğu) cephesinin ise hemen hemen tamamının sağır olan duvarının geçmişte yapılan onarımdan dolayı yeniden yapıldığı görülmektedir. Bu cephedeki dehlizler taş dolgu yapılarak kapatılmıştır.

Tüm cephelerde çatıdaki suyun tahliyesini sağlamak için belli aralıklarla çörtenler bulunmaktadır.

Şekil 5.12 Surp Sargis Kilisesi'nin batı görünüşü (Narteks Cephesi)

Şekil 5.13 Surp Sargis Kilisesi'nin sağ yan cephesi

Şekil 5.14 Surp Sargis Kilisesi'nin kuzey batı cephesi

Şekil 5.15 Surp Sargis Kilisesi'nin güney doğu cephesi

Şekil 5.16 Surp Sargis Kilisesi'nin üst örtüsü (dam)

5.2.4 Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri

Yapım Sistemi

Genellikle geleneksel yapılar yığma sistemle inşa edilmiştir. Bu yapıların duvarları bazalt taştan, çatı ise ahşap kirişlemeli toprak damdır. Taşıyıcı duvarların temellerinde moloz taşlar kullanılır, bunların iç ve dış sıraları dizilir, arasına küçük parça taşlar yerleştirilerek bol harç doldurulur. Toprak hizasından sonra ince yonu taş duvar örgüsü yapılır. İçi sıvanacak ise moloz taş duvar, sıvanmayacaksa yine ince yonu taş duvar örülür. (Tuncer, 2002) Yer yer duvar içinde çekmeye çalışan ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Surp Sargis Kilisesi de bu benzer özellikleri taşımaktadır. Ayrıca ana sistem bazalt sütunlar arası taşıyıcı kemerlerdir. Bu kemerler büyük açıklıkları geçmesinin yanı sıra iç mekandaki görsel zenginliği de sağlamaktadır.

Şekil 5.17 Sup Sargis Kilisesi'nin apsit ikinci katından naosa doğru görünümü

Kilisede iki tür yatay taşıyıcı sistem elemanı kullanılmıştır. Kadınlar mahfili, naos, bema üzeri ahşap kirişlemeli toprak damdır. Kavak ağacından yapılmış ahşap kirişler* açıklık boyunca yerleştirilir ve üzeri ahşap kaplamayla kaplanır. Toprak akışını engellemek amacıyla kaplamanın üzerine muşamba yerine kırıktık, ketenli, lifli ince bir tabaka serilir. Bunu yoğun ve sıkıştırılmış killi çamur tabakası izler. Son olarak da su geçirmez, çoraklaştırılmış killi toprak yer alır. (Tuncer, 1999) Diğer bir eleman ise tonozlardır. Apsit bölümünün üzeri tamamen tonozla örtülüdür. Alt kattaki orta ve yan apsitler beşik tonozlu, papaz hazırlık odası ve vaftiz odası örtüsü ise manastır tonozludur. Apsit ikinci katındaki odalar ise beşik tonozdur ve tonoz üzeri dolgu yapılmıştır. Dolgu üzeri killi toprakla sonlanır. Orta kısımdaki beşik tonozun üzeri ise maddi olarak ve taşıyıcı olarak yükü arttıracığından dolgu yapılmamıştır. Tonoz üzeri de yine ahşap kirişlemeli toprak dam ile örtülmüştür. Restitüsyon projesinde belirtilen apsit kısmının en üst katındaki 80 cm eninde olan koridor tavan döşemesi ise tekil bazalt taştır.

Kilise iç alanında tavan yüksektir ve naos tavan döşemesi ahşap olduğundan sesi yutar. Bu nedenle iç alanda sorun yoktur. Apsit bölümü naostan daha düşük kottadır. Tonoz (kargir)

* yaklaşık 20 cm çapında

örtüye çarpan ses geri gelerek ve yansıyarak çınlama yapar ve sesler anlaşılmaz olur. Bunu engellemek için tonoz içine ses yutucu küpler, ağız içe gelecek biçimde sırayla yerleştirilirler. Gelen ses dalgası küpün içinde dolaşarak yutulur. Bazı yapılarda küp ağızlarına ince tülbent v.b geçirilerek üzeri çok ince bir tabaka şeklinde alçı sıva yapılarak ses dalgalarına yutucu diyafram oluşturulur. Gelen ses dalgası bu yumuşak yüzeye çarparak yansımada sönür. Bu küpler aynı zamanda tonozu hafifleterek yapı statüğünü de artırır.

Şekil 5.18 Surp Sargis Kilisesi'nin vaftiz odasındaki manastır tonozu

Yapı Malzemesi ve Yapıdaki Kullanım Yerleri

Bazalt

Taşıyıcı sistemin belirlenmesinde yapı malzemesi önemli bir etkidir. Diyarbakır yöresinde volkanik bir taş olan bazalt kullanılmaktadır. Bazalt, sertlik derecesi yüksek olduğundan işlenmesi zor bir taştır. Bu nedenle bu bölgede hemen hemen her geleneksel yapıda kullanılmıştır. Bazalt taş oluşumunda, lavların yüzeyde veya derinde oluşuna bağlı olarak çabuk veya geç soğumaları sonucu dişi ve erkek taş olmak üzere iki tür ortaya çıkar. Erkek taş

boşlukları bulunmayan ve taşıyıcı duvarlarda kullanılır. Ayrıca yazıt ve kemerlerde sütun alt ve üst başlıklarında özellikle tercih edilirler. Dişi taş ise gözenekli olmasından dolayı döşeme kaplamalarında kullanılır. Bazalt taş yüz ve yanları gönyelerinde, düzgünce yonulup birbirine arasındaki harç görünmeyecek kadar iyi yanaştırılarak örülmüştür.

Surp Sargis Kilisesi'nde de ana yapı malzemesi bazalt taştır. Duvarlar, sütunlar, sütun başlıkları, kemerler, merdiven basamaklarında, kapı ve pencere lentolarında ayrıca döşemelerde de bazalt taş kullanılmıştır.

Şekil 5.19 Surp Sargis Kilisesi'nin naostaki apsit önündeki sütun detayı

Bazalt taşın sertliğinden dolayı zor işlenir. Buna rağmen kilisedeki sütunların ve naosa giriş kapısının lentosunun üzerinde süsleme elemanı olarak motifler işlenmiştir (Şekil 5.20). Ayrıca batı girişinin kapı sövesinde ince işçilik özenli bir şekilde yapılmıştır (Şekil 5.21). Apsit bölümünün ikinci katındaki bazalt konsol taşının altında Şekil 5.22'de görüldüğü gibi kökbovalarıyla süsleme yapılmıştır.

Şekil 5.20 Surp Sargis Kilisesi'nin naosa giriş kapısının lentosunun üzerindeki süsleme detayı

Şekil 5.21 Surp Sargis Kilisesi'nin sol yan (batı) cephesindeki kapı sövesi detayı

Şekil 5.22 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümündeki ayı başı altındaki süsleme detayı

Şekil 5.23 Surp Sargis Kilisesi'nin naostan kadınlar mahfili merdivenine açılan kapı lento altı detayı

Şekil 5.24 Surp Sargis Kilisesi'nin naostaki sütun üzerindeki detayı

Tuğla

Kilisede tuğla, sadece tonozlarda ve sonradan yapılan onarımda harç içerine karıştırılarak kullanılmıştır. Tonozlarda, tonoz tuğlası ve küp yapım malzemesidir. Tuğla, hafif, işlenmesi kolay ve dayanıklı olduğu tercih edilmiştir (Şekil 5.25).

Şekil 5.25 Surp Sargis Kilisesi'nin orta apsisteki beşik tonoz ve tuğla küpleri

Alçı

Diyarbakır geleneksel yapılarında alçı, daha çok süsleme amaçlı kullanılmıştır. Cas adı verilen bu süsleme; özel kireç harcı, alçı ve yumurta akı karışımıyla macun kıvamına getirilerek şablonlar yardımıyla duvar yüzeyine uygulanır. Uygulandıkları yere göre sıra, şerit, kuşak, kesintili ve dairesel olabilirler (Şekil 5.26). Ayrıca derzlere ve küçük mukarnas örgüler için de kullanılır. Surp Sargis Kilisesi'nde de derzlere ve apsit ön yüzünün kemer sıralarına cas uygulanmıştır. Apsit bölümünde önceden var olduğu düşünülen (diğer kiliselerle kıyaslandığında) altarn malzemesinin de alçıdan yapıldığı tahmin edilmektedir.

Ayrıca kireç harcının içine alçı da katılarak duvar sıvasında da kullanılır. İç veya dış duvarlarda kullanılacağı yere göre kireç harcının içindeki alçı oranı belirlenir.

Şekil 5.26 Surp Sargis Kilisesi'nin naosundan apsit kanadına bakış ve buradaki cas

Kalker

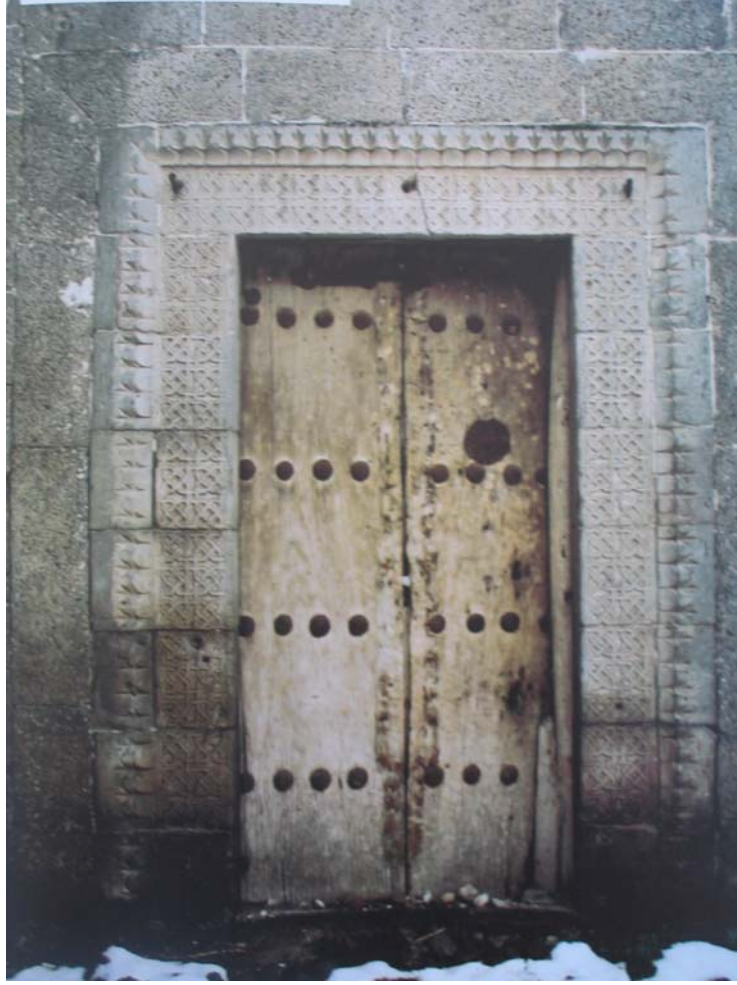
Yapıda apsit ön yüzündeki naosa bakan nişlerde ve üst kat pencerelerinde mukarnas örgü ile süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır. Kalkerlerin su emmesi, aşınması ve basınca karşı direnci dokularına göre değişir. Kalker yumuşak, işlenmesi kolay olduğundan daha çok süsleme elemanı olarak tercih edilir (Şekil 5.27). (Küçükkaya, 2004)

Şekil 5.27 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit ön yüzünde naosa açılan pencere ve kalker taşından süslemesi

Ahşap

Ahşap, duvar örgüsü içinde hatıl, çekmeye çalışan yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Diyarbakır'da bol bulunduğundan kavak ağacı tercih edilmiştir. Üst döşeme ahşap kirişlemelerde, kiriş üzeri kaplamada, pencere ve kapı doğramalarında ahşaptan yararlanılmıştır (Şekil 5.28).

Şekil 5.28 Surp Sargis Kilisesi'nin günümüzde var olmayan kapısı (Tuncer, 2002)

Kireç

Çimento bulunana kadar İlk ve Orta Çağın tek birleştirici, yapıştırıcı gereci kireçtir. (Tuncer, 2002) Kirecin özelliği, kullanılacağı yere göre, katkı maddelerini kabul etmesindeydi. Genleşmelere, ısıya, titreşime ve yapışmaya yönelik nitelikler içerisine katılan katkı maddelerine bağlıdır ve bunlarla istenilen formasyonu kazanmaktadır.

Surp Sargis Kilisesi'nde belli bir dönemde yapılan onarımda moloz taş duvarın üzerine kireç harçlı alçı sıva uygulanmıştır.

Demir

Kadınlar mahfilinin iç alana bakan korkuluklarında, bema önünde sınırlayıcı eleman olarak, pencerelerin demir parmaklıklarında ve kapı menteşe, çivi, mil, sürgü ve çengellerinde kullanılmıştır (Şekil 5.29).

Şekil 5.29 Surp Sargis Kilisesi'nin pencere demir parmaklık detayı

5.3 Surp Sargis Ermeni Kilisesi'nin Diğer Diyarbakır Ermeni Kiliseleri İçinde Değerlendirilmesi

Değerlendirilen Ermeni Kiliseleri

- Surp Sargis Kilisesi
- Surp Giragos Kilisesi
- Ermeni Katolik Kilisesi
- Mar Kuzma Kilisesi

Kentsel Dokudaki Yeri Açısından Değerlendirilmesi

Diyarbakır'daki tüm kiliselerde olduğu gibi Ermeni Kiliseleri de sur içi bölgesinde ve doğu – batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Hz. İsa'nın doğu da doğması, Adem ve Havva'nın Adin Bahçesi'nin doğuda kabul edilmesi, Hz. İsa'nın ikinci kez doğudan geleceği gibi inanışlar bu yönelişin sebeplerindedir.

Günümüzde konut dokusu içinde yer alan Diyarbakır Ermeni Kiliseleri, geçmişte Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Alipaşa, Hasırlı ve Cemal Yılmaz Mahallelerinde inşa edilmişlerdir.

Plan Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi

Diyarbakır kiliseleri geleneksel mimariye göre şekillenmiş dikdörtgen planlı yapılardır. Narteks, naos, kadınlar mahfili ve apsit mekanları mevcuttur. Surp Sargis, Ermeni Katolik ve Surp Giragos Kiliseleri'nin narteks kısımları kemer boşluklarıyla dışarıya açılır, yani galeri şeklinde düzenlenmiştir. Narteks üzerindeki kadınlar mahfili yine bu kiliselerde yer alır. Naos, Ermeni Katolik Kilisesi dört nefli, Surp Giragos Kilisesi ve Surp Sargis Kilisesi'nde beş nefli düzenlenmiştir. Apsit bölümü de Surp Sargis ve Surp Giragos Kiliseleri'nde iki katlı olup, Ermeni Katolik Kilisesi'nde tek katlıdır (Şekil 4.7).

Ermeni Katolik Kilisesi'nde günümüzde de mevcut olan çan kulesi, Surp Giragos Kilisesi'nde; tam olarak yazılı ve görsel kaynaklara dayalı, planı, yapım malzemesi, yapım sistemi çan kulesinin varlığını kesin olarak kanıtlamaktadır (Şekil 4.23). Her ikisindeki çan kulesi de kilise damında ve kolay algılanır bir konumdadır. Kurşun kaplı kubbe, haç alem ile son bulur. Surp Sargis Kilisesi'nde ise konumu, plan, malzeme vb özelliklerini açıklayan bir belge bulunmamaktadır.

Cephe Özellikleri ve Süsleme Açısından Değerlendirilmesi

Diyarbakır Ermeni kiliseleri cephe özellikleri bakımından oldukça sadedir. İşlenmesi zor olan bazalt taşın ana yapı malzemesi olarak kullanılmasından cephe süslemeleri yok denecek kadar azdır. İç mekan süslemelerin de ise Ermeni Katolik Kilisesi'nde Osmanlı Dönemi çini ve alçı süslemeler diğer kiliselere göre daha zengin olmasına karşın Surp Sargis ve Surp Giragos Kilisesi'nde bu kadar zengin süsleme görülmemektedir. Duvar örgüsü derzlerinde ve kemer taşlarında cas bulunur. Ayrıca apsit bölümlerinde ayin eşyalarının da koyulduğu altınlar yer almaktadır. Bu altınlar Surp Giragos Kilisesi'nde alçı ve ahşap, Ermeni Katolik Kilisesi'nde ise alçı malzemedен yapılmıştır. Surp Sargis Kilisesi'nde de altınlar günümüze ulaşmamıştır (Şekil 5.30, Şekil 5.31).

Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi

Bu yapıların tamamı yığma yapılardır. Diyarbakır'daki Ermeni kiliseleri ince yonu bazalt taş duvar örgüsüdür ancak Surp Sargis Kilisesi'nin geçirdiği onarımdan dolayı belli bir seviyeden sonrası moloz taş duvar örgüsüdür.

Yok, olan Mar Kuzma Kilisesi'nin beşik çatılı olmasına karşın; Ermeni Katolik Kilisesi, Surp Sargis Kilisesi ve Surp Giragos Kilisesi'nde çatıyı değerlendirirsek, ahşap kirişlemeli toprak dam ve kargir örtülüdür. Ahşap kirişlemeli toprak dam; kadınlar mahfili ve naosun üzerini, ahşap kirişleme narteks üzerini örterken, kargir örtü ise tonozlardır ve apsit bölümünün

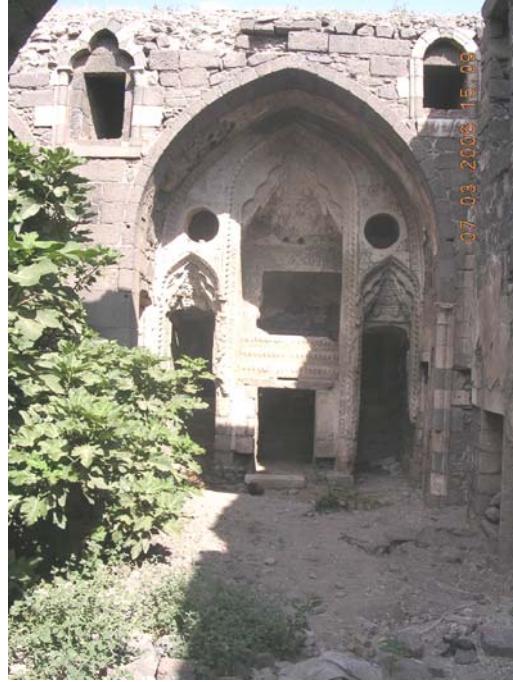
üzerini örtmektedir. Bu tonozların içinde ses yutucu tuğla küpler yer almaktadır (Şekil 5.25).

Günümüzde bu kiliselerin üst örtülerinin yok olması, yapıları dış etkenlere karşı korunmasız bırakmıştır. Yapıların taşıyıcı siteminde, süsleme vb yapı elemanlarında ciddi hasarlara neden olmuştur. Bu kiliselere acilen müdahale edilmesi gerekmektedir.

Diyarbakır Ermeni Kiliseleri'nde ahşap malzeme, kapılarda ve pencere doğramalarında, çatı ve kadınlar mahfili döşemelerindeki ahşap kirişlemeler ve ahşap kaplama olarak kullanılmıştır. Surp Giragos Kilisesi'nde de altar ahşap malzemenen yapılmıştır. Demir malzeme ise bu ahşap doğramalı pencerelerin önünde parmaklık olarak ve sınırlayıcı eleman, korkuluk, olarak kullanılmıştır. Ayrıca kapı üzerindeki çengel, kenet, sürgü, mil vb eleman olarak da yararlanılmıştır.

Geçmişteki ve Günümüzdeki İşlevlerinin Değerlendirilmesi

Cemaatini kaybeden Diyarbakır Ermeni Kiliseleri günümüzde harap durumda ve kullanılmamaktadır. Bu kiliseler, belirli dönemlerde kamu kurumları tarafından depo olarak kullanılmış, Surp Sargis Kilisesi de uzun bir süre çeltik fabrikası ve deposu olarak kullanılmıştır. Ayrıca Ermeni Katolik Kilisesi ve Surp Giragos Kilisesi'nin avlusunda bulunan müstemilat yapıları bugün alt gelir grubundaki insanlar tarafından konut olarak kullanılmaktadır.

Şekil 5.30 Ermeni Katolik Kilisesi'nin altarının görünümü

Şekil 5.31 Surp Giragos Kilisesi'nin altar detayı

5.4 Yapıdaki Bozulmalar ve Nedenleri

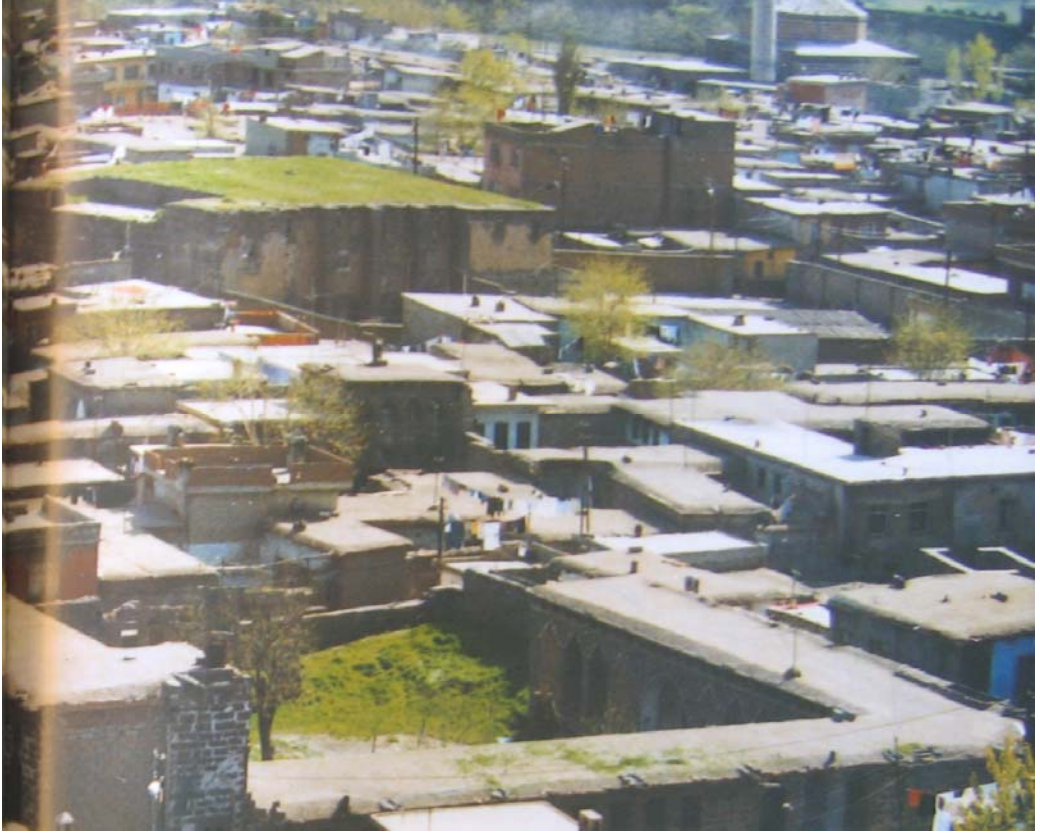
5.4.1 Doğal Etmenler

Bitki Oluşumu

Rüzgar ve kuşların taşıyarak getirdikleri bitkisel organizmalar yapının çeşitli yerlerinde birikmiş ve yerleşmiştir. Daha sonraları yağmur suyunun da etkisiyle bitkileşme oluşmuştur. Kilisenin çatısında çoraklaştırılmış killi toprak olmasına rağmen bitkileşme engellenememiştir. Uzun süre bakımsız kalan kilisenin çatısında (dam) oluşan bitki kökleri toprak katmanından derinlere inerek çatlamalara neden olmuş ve çatıya büyük ölçüde zarar vermiştir.

Şekil 5.32 Surp Sargis Kilisesi'nin çatısından detay

Şekil 5.33 Surp Sargis Kilisesi'nin Behram Paşa Cami'inden görünümü (Tuncer, 1999)

Suyun Etkisiyle Oluşan Bozulmalar

Yağmur suyu yalıtımsız ve gözenekli duvarların kılcal yollarından bina bünyesine girer ve yayılır. Daha sonra nem buharlaşır ve bünyesinde bulundurduğu tuzlardan dolayı çiçeklenmeler meydana gelir. Nem ayrıca bağlayıcı malzemelerin kimyasal özelliklerini bozarak ayrışmasına neden olur. Yağmur sularının bozulan bir çatı kaplamasından dolayı binadan hızla uzaklaştırılamaması, yosun ve otların gelişmesine uygun ortamı hazırlar. (Ahunbay, 1996)

Surp Sargis Kilisesi'nde yağmur suyu çatıdan inerek döşemedeki ahşap kirişlemelerin çürümesine yol açmış, çatının tamamen yapı içine çökmesine neden olmuş ve yapıyı dış etmenlere karşı savunmasız bırakmıştır (Şekil 5.32). Apsit bölümünün de her iki katındaki tonozlarda su ve nem problemi yaşanmaktadır. Bu problem tonoz üzerindeki sıvaların dökülmesine ve yosunlanmaya, ayrıca tonozun taşıyıcılığının zayıflamasına neden olmaktadır.

Şekil 5.34 Surp Sargis Kilisesi'nin üst örtüsü

Saçak silmesini oluşturan taşların sudan etkilenmesi sonucunda da bu bölgelerde yüzey erozyonu gözlenir. Bu oluşumlardan dolayı dış duvarların bitiminde bulunan taş sıralarında yer yer ayrışmalar gözlenmektedir.

5.4.2 Yanlış Onarımlar

1840 yılında yapılan büyük çaplı onarımda ciddi hatalar yapılmıştır. Bunların başında bina dış duvarları orijinalinde ince yonu taş duvar iken onarım sırasında moloz taş duvar örgüsü yapılmıştır. Bu nedenle cephede taş duvar örgüsü bakımından bir bütünlük sağlanamamaktadır. Moloz taş duvar örgüsü görünümünü kapatmak için kireç harçlı alçı sıva yapılmıştır (Şekil 5.36). Bir süre sonra nem ve yağıştan cephedeki sıvalarda bozulmalar yaşanmış ve yer yer dökülmeler gözlenmiştir.

Şekil 5.35 Surp Sargis Kilisesi'nin sol yan duvarı

Surp Sargis Kilisesi'nde, apsit bölümünün en üst kısmına şap dökülmesi yapılan yanlış onarımlardandır (Şekil 5.35). Bilinçsizce yapılan bu uygulama sonucunda yağmur suyu vb etmenlerin birleşmesiyle tonozda büyük ölçüde zararlar oluşmuştur. Tonozların üzerinde yer alan kireç harçlı alçı sıva tamamen su ve nemden dolayı dökülmüştür. Sıvanın dökülmesinden sonra tonozda bulunan tuğlalar ve bunlar arasındaki bağlayıcı harçlar da zarar görmüştür. Böylece apsit kanadında yer alan tonoz örtüler de strüktür problemleri gözlenmektedir.

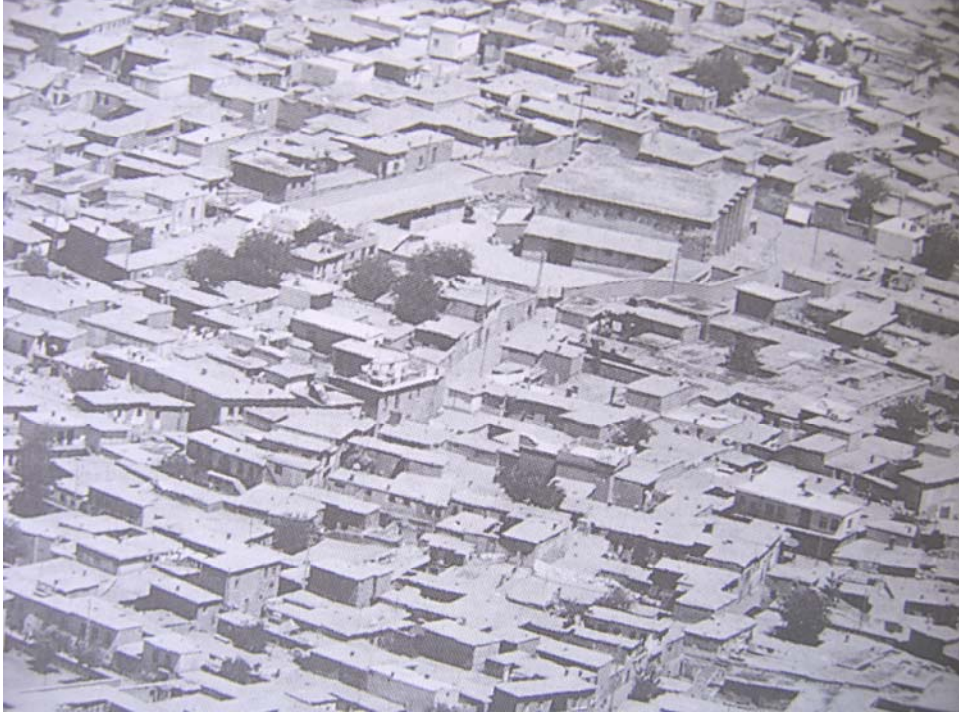

Şekil 5.36 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit bölümünün üst örtüsünün şap kaplaması

Kilise Birinci Dünya Savaşından sonra terk edilmiş ve uzun bir süre boş kalmıştır. (Avşaroğlu, 2006) Ancak, kilise 1970 ile 1990 yılları arasında çeltik fabrikası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Uzun bir süre boş kalan yapıda oluşan bozulmaları kapatmak için fabrika işletmecileri tarafından niteliksiz onarımlar gerçekleştirilmiştir. Bu süre içinde kilisenin iç ve dış kısmına birçok müdahale olmuştur. Narteks ve naosta çimento harçlı briket duvarlar örülerek mekanlar yaratılmaya çalışılmıştır. Makineleri yerleştirmek için naos sol yan duvarına demir makine konstrüksiyonu yerleştirilmiştir. Bu, duvarda bozulmalara neden olmuştur. Narteks kısmındaki kemerler de moloz taş duvar örgüsüyle kapatılmıştır. Ayrıca yapıya giriş kapıları ve pencere boşlukları da moloz taş duvar ve tuğla örgüsüyle dışa kapatılmıştır. Bu müdahale yapılırken çimento harçlı sıva da kullanılmıştır.

Çimento harcının kullanımında geri dönüş yoktur. Basınca ve çekmeye çok dayanıklı olduğundan geleneksel yığma taşıyıcı sistemin kireç harcının ve özelliklerine bağlı plastik davranış ve çevre değişikliklerine uyum sağlayabilme niteliğini bozmakta ve genellikle gözlemlendiği gibi yapının zayıf noktalarında mekanik bir basınç yaratarak kırılmalara neden olmaktadır. Çimento ile yapılan onarımlarda dolgular, gözenekli malzeme ile temas ettiklerinde, yükler karşısında farklı çalışmakta ve bütün gerilmeleri geleneksel yapıya aktarmaktadırlar. (Bernard, 1982)

Kilisenin dış kısmında ise yine fabrika olarak kullanıldığı yıllarda yapıya bitişik ek yapılar yapılmıştır. Günümüzde sadece bu eklerin kalıntıları bulunmaktadır ve sadece ev olarak kullanılan yapı ayakta kalmıştır (Şekil 5.38).

Şekil 5.37 Surp Sargis Kilisesi'nin Çeltik Fabrikası olarak kullanıldığı döneme ait görüntü (Arslan, 1999)

Şekil 5.38 Surp Sargis Kilisesi'ne bitişik ev

5.5 İnsana Bağlı Etmenler

Kilise ve Çevresinin Kullanılmaması

1970 ve 1990 yılları arasında çeltik fabrikası olarak kullanılmasına kadar kilise boş kalmış, 1990'lı yıllardan günümüze kadar da hala kullanılmamaktadır. Geniş avlusunda da zaman zaman düğünler yapılmaktadır. Apsit cephesine bakan bölümü de çocuk parkı olarak düzenlenmiştir (Şekil 5.39).

Şekil 5.39 Surp Sargis Kilisesi'nin apsit cephesi önündeki çocuk parkı

Bakımsızlık

Kilisenin kullanılmamasından kaynaklanan bakımsızlık söz konusudur. Özellikle Diyarbakır geleneksel yapılarında toprak dam özenli bakım ister. Her yağmur, kar vb den sonra damın tokmaklanarak sıkıştırılması gerekmektedir.(Şekil 5.32)

Vandalizm

Çevrede bulunan kültürel miras bilinci eksik insanlar tarafından tahrip edilerek yapı her geçen gün yok edilmektedir. Yapıya girmek tehlikeli olduğu halde burası çocukların oyun alanı olarak kullanılmaktadır. Bazı insanların da define arama vb gibi meraklarından dolayı yapı içerisinde kazılar yapılmış ve özellikle tonoz içlerinde bulunan küpler kırılarak zarar verilmiştir. Ayrıca pencerelerde bulunan demir parmaklıklar da sökülerek gelir sağlama

amaçlı kullanılmıştır. Ahşap kirişlemeler ise kışın yakacak olarak kullanılarak her geçen gün yapı ömrünü azaltmıştır (Şekil 5.41).

Şekil 5.40 Surp Sargis Kilisesi'nin üst kat odaları tonozunda bulunan ses yutucu küpler

5.6 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon Projesi

Surp Sargis Kilisesi'ne ait, geçmişteki durumunu gösteren yazılı ve görsel belgeler çok fazla bulunmamaktadır. Diyarbakır Şerhiye Sicilleri'nde yazan onarımların tarihleri, Şekil 4.11'deki günümüzde var olmayan Mar Kuzma Kilisesi'ne ait olan fotoğraf karesine girdiği tahmin edilen tek eski resim belge olarak yer almaktadır. Bunun dışında eskiye ait bir fotoğraf bulunamamıştır. Kilisenin çeltik fabrikası olarak kullanıldığı yıllarda çekilen fotoğraftan ise binaya yapılan ekler görülmektedir (Şekil 5.37).

Kilisenin belgesi bulunmayan yapı elemanlarının restitüsyonunun önerisi için Diyarbakır'daki tüm kiliseler incelenmiştir. Özellikle Surp Giragos Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin aynı dönemlerde yapılmış olması, Ermeni Kilisesi olması ve plan, yapım sistemi, yapı malzemesi gibi özelliklerinin benzerlik göstermesi açısından restitüsyon önerisinin hazırlanmasında bu yapılar önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Öncelikle toprak damın iç mekana çökmesinden dolayı zemin kotu -130 cm ile -146 arasında değişkenlik göstermiştir. Sütun ayakları temel alınarak ve Surp Giragos Kilisesi'ndeki örneği göz önünde bulundurularak naos, narteks kotu -178 cm, avlu kotu ise -195 cm olarak

belirlenmiştir.

Apsit bölümündeki döşeme izlerinden, şu anda mevcut olmayan apsit döşemesi tamamlanmıştır. Buna göre apsit döşemesi -60 cm kotuna kadar dolgu malzemesi ile doldurularak üzeri bazalt taşla kaplanmıştır. Aynı zamanda papaz hazırlık odası ve vaftiz odasındaki döşeme -142 cm özgün kot seviyesi olarak belirlenmiştir. Apsit kısmının en üst katında dolgu üzerine şap dökülerek yapılan yanlış uygulama, Surp Giragos Kilisesi'ndeki kat planı dikkate alınarak tasarlanmıştır. En üst kata çıkan merdivenlerin önündeki engel ve dolgular kaldırılarak tonoz boşluklarına ulaşan, penceresi naosa açılan koridorlar düzenlenmiştir.

Pencerelerde kalan ahşap doğramaların kalıntısından, pencerelerin ahşap olduğu, ayrıca Şekil 5.29'a göre naosa giriş kapısının da ahşap malzemeden demir kenetli kapı olduğu anlaşılmıştır. Surp Sargis Kilisesinde çan kulesinin varlığına dair bir iz bulunmamaktadır. Ancak Narteks cephesinde bulunan duvar kalıntıları, yapının bu kanadında da devam eden bir bölümün olduğunu göstermektedir (Şekil 5.41). Ayrıca devam eden bu bölümün çan kulesi olabileceği tahmin edilmektedir. bu tahminler göz önünde bulundurularak restitüsyon önerisi hazırlanmıştır.

Şekil 5.41 Surp Sargis Kilisesi narteks ve sağ yan cephe köşesindeki duvar kalıntılarının görünümü

1840 yılında yapılan onarımda örülen moloz taş duvar örgüsü de belli bir dönemi yansıttığı için bu duvar kaldırılmamıştır. Üzerindeki kireç harçlı alçı sıva iç mekanda yine sıvanmış, Diyarbakır geleneksel yapılarının dış yüzeyinde sıva olmadığı göz önünde bulundurularak dış duvarlarda sıva yapılması önerilmemiştir.

Yapı arsasının batı (apsit) cephesindeki bölümü toprak dolgu yapılarak günümüzde çocuk parkı olarak kullanılmaktadır. -152.5 cm olan kot, -195 cm kotuna düşürülmüştür. Restitüsyon projesinde yine park olarak kullanılmaya devam edecektir. Yapının avlusu da -189 cm den, -195 cm kotuna düşürülmüş, tekrar kilise olarak işlev verilen yapıya hizmet etmek üzere temizlenmiştir.

Şekil 5.42 Ermeni Katolik Kilisesi'ndeki çan kulesi bağlantısı

Şekil 5.43 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon önerisinin üç boyutlu görünümü

5.7 Surp Sargis Kilisesi Koruma ve Restorasyon Projesi

Surp Sargis Kilisesi'nin 1840 yılında ciddi bir onarım görmesini yanında daha sonraları herhangi bir onarım görmemiştir. Çeltik fabrikası olarak kullanıldığı dönemlerde ise işleve yönelik yapılan tadilatlar ise yapıya zarar vermiştir. Terkedilmişliğin ve bakımsızlığın sonucu yapı günümüzde harap durumdadır ve yapıda köklü restorasyon çalışmaları zaman geçmeden yapılmalıdır. Alınan Restorasyon kararları, Restitüsyon ve Restorasyon Projelerine belge oluşturan yazılı ve görsel kaynaklar esas alınarak oluşturulmuştur.

Öncelikle yapının niteliksiz ek yapılardan arındırılması, yüzey temizleme işlemleri, ikinci olarak harap durumda olan yapıya strüktür ve malzeme sağlama müdahalelerinin uygulanması önerilmektedir. Surp Sargis Kilisesi'nin bütünlüğüne kavuşturulması için önerilen yöntemler "Bütünleme" başlığı altında tanımlanmıştır. Yapıya eski işlevinin tekrar verilmesiyle, kullanımına yönelik müdahaleler dördüncü grup restorasyon kararlarını oluşturmaktadır.

5.7.1 Temizleme

Ayıklama

Yapının çeltik fabrikası olarak kullanıldığı yıllarda kiliseye bitişik ve yapı arsası içinde

niteliksiz ek yapılar inşa edilmiştir. Bugün bu yapıların bir bölümü halen kilisenin içerisinde ve avlusunda bulunmaktadır. Öncelikle yapının algılanmasını güçlendirecek doğu ve güney cephelerine yapışık olan ve konut olarak kullanılan ek yapının yıkılması önerilmektedir (Şekil 5.38). Şekil 5.37’de görüldüğü gibi fabrika olduğu yıllarda inşa edilen niteliksiz yapıların kalıntılarının temizlenmesi gerekmektedir.

Yapının pencere ve kapı açıklıklarıyla, narteks bölümüne girişi sağlayan kemer boşlukları günümüzde moloz taş duvar ve tuğla duvar örgüsüyle kapatılmıştır. Girişlerin, pencere ve kapıların özgün işlevini yerine getirebilmeleri için bu dolguların boşaltılması yapılmalıdır.

Ayrıca mekan içine çöken toprak damın öncelikle yapı içinden uzaklaştırılması ve geniş bir temizlik çalışması yapılmalıdır. Bu çalışma yapılırken sonradan kullanım için gerekli olan malzemeler farklı bir yere ayrılmalı, diğerleri ise başka amaçlarla kullanılmak üzere değerlendirilmelidir. Çatı (dam)’daki ahşap kirişler ve toprak kalıntıları da temizlenmelidir.

Şekil 5.44 Surp Sargis Kilisesi çatı örtüsünün naostan görünümü

İç ve dış duvarlarda bulunan sıvaların raspa edilerek temizlenmesi gerekmektedir. Yapının sağlamlaştırma ve bütünleme müdahalelerine uygun duruma getirilmesi için tüm enkazlar ve engeller kaldırılmalıdır. Apsit kısmının en üst katındaki yapılan yanlış onarım düzeltilmelidir. Bunun için öncelikle bu katın, yapılan dolgu ve zemine uygulanan betondan temizlenip mekanları ortaya çıkarılmalıdır.

Yüzey Kirliliğinin Temizlenmesi

Surp Sargis Kilisesi'ne bitişik evin yıkılmasıyla ortaya çıkacak olan doğu ve güney cephelerinde, iç ve dış mekanlardaki tüm duvarlarda yüzey temizliği yapılması gerekmektedir. Kararma, çiçeklenme, yosunlanma gibi yüzey kirliliklerinin niteliği ve yoğunluğuna göre; yapıya zarar vermeyecek yöntemlerin uygulanması önerilmektedir. Aynı zamanda bazalt taş ve diğer malzeme örneklerinin Kültür Bakanlığı'na bağlı, Konservasyon ve Restorasyon Merkez Laboratuvarı uzmanları tarafından incelendikten ve malzemenin organik yapısına, kirlilik derecesine göre uygun çözelti malzeme tespit edildikten sonra hazırlanan resmi raporlar doğrultusunda temizleme işlemlerinin yapılması uygun görülmektedir.

5.7.2 Sağlamaştırma

Taşıyıcı Sitemin Sağlamaştırılması

Kilisenin taşıyıcı sistemi kısmen sağlamdır. Ancak sonradan örülen moloz taş duvar örgüsü üst kısımları eksik ve yerinden oynamıştır, naostaki kemerler arasındaki dairesel pencerelerin üst kısımlarında da çatlaklar tespit edilmiştir. Strüktürel sağlamaştırmada duvar ve kemerlerin onarılması, gerekirse duvarlarda bazı bölgelerin tekrar taş duvar örgüsü gerekli görülmektedir. Yeniden taş duvar imal edilirken, eksik bölümlerin özgün nitelikte üretilecek malzeme ile tamamlanması önerilmektedir. Bu bağlayıcı malzeme geleneksel koşullarda hazırlanan kireç harcıdır. Sağlamaştırma çalışmalarında Enjeksiyon ve Dikiş yapılması uygun görülmektedir.

Enjeksiyon; Strüktürel sağlamaştırma için, ultrasonik yöntemlerle yapının duvarlarının taranarak, bozulmuş öğelerin saptanması ve onarılması gerekmektedir. **Dikiş;** yapıda meydana gelmiş yarık niteliğindeki çatlakların dikiş yöntemiyle onarılması önerilmektedir. Dikiş uygulamalarında düz yüzeyli olmayan ve pasa karşı dayanıklı, nervürlü donatı ya da spiral çıkıntılı çelik donatı çubukları veya çelik donatı yerine epoksi çubukları kullanılmaktadır. Uzmanların yapacağı analizler doğrultusunda belirlenen uygun bağlayıcı kullanılmalıdır.

Surp Sargis Kilisesi'nin en büyük sorunu şu an da çatıdır. Bu sorunun bir an önce çözülmesi gereklidir. Restorasyon Projesinde önerildiği gibi çatı onarımı yapılmalıdır. Bu proje doğrultusunda çatı ana taşıyıcısı olan ahşap kirişlemeler üzerine sırası ile ahşap kaplama, buhar kesici, su yalıtımı, koruyucu beton, hafif curuf dolgu ve killi toprak konulmuştur.

Malzemenin Sağlamaştırılması

Yüzey temizleme işleminden sonra yapıda kullanılan malzemenin direncini arttıracak direncini arttırıcı maddelerle sağlamlaştırma ve koruma işlemleri yapılması gerekmektedir. Taş ve tuğla malzemelerin sağlamlaştırılmasında koruma kimyası ile uğraşan uzmanlar tarafından yapılan analizler sonucu uygulamada kullanılacak sağlamlaştırıcıların seçilmesi uygun görülmektedir.

5.7.3 Bütünleme

“Korunması gerekli bir yapıda veya kent parçasında özgün örneğe göre eksik olan bölümleri tamamlayarak bütünü yeniden elde etme, reintegrasyon” (Hasol, 1998) Kilisenin çan kulesi haricinde* günümüzde mevcut olmayan bölümlerinin ve yapı elemanlarının Restitüsyon Projesinde önerildiği şekilde özgün durumuna uygun olarak tamamlanması önerilmektedir.

“Ayıklama” bölümünde belirtildiği gibi iç mekan zemininin temizlenmesi sırasında ayrılan taşlarla eksik olan bölümler tamamlanacaktır. Bütünleme çalışmasında zemin döşemesi ortaya çıkarıldıktan sonra döşemenin eksik olan bölümlerinde de özgün malzeme ile tamamlamalar yapılacaktır. Ayrıca Restitüsyon Projesi Önerisinde de olduğu gibi apsit döşemesi, duvar izlerinden yararlanılarak bütünleme yoluna gidilmiştir. Ayrıca Şekil 4.18’de görüldüğü gibi Surp Giragos Kilisesi ile benzerliklerinden, her iki kilisenin de Ermeni cemaatine hizmet etmesinden ve aynı dönem yapısı olması temel alınarak apsit bölümünün en üst katı düzenlenmiştir. Surp Sargis Kilisesi çan kulesi ile ilgili konumu, planı, biçimi ile ilgili herhangi bir görsel ya da yazılı belge olmadan bütünlemesinin yapılması önerilmemektedir.

5.7.4 Yeniden Kullanım

Surp Sargis Kilisesi’nin Restorasyon Projesinde, yapının özgünlüğünü bozacak büyük müdahalelere gerek kalmadan, işlev verilerek korunmasını sağlamak amacıyla, Ermeni cemaatine hizmet eden kilise olarak kullanılması uygun görülmüştür. Kilise, istendiği günlerde veya özel günlerde ayin için kullanılacağı gibi aynı zamanda turistlerin de ziyaretine açık olan bir ziyaret kilisesi olarak kullanılacaktır. Süslemeler, eşyalar vb malzemeler belirlenirken, yapı, kilise olarak kullanılmaya başlandığında ihtiyaca yönelik tercih edilecektir. Bu işlevin belirlenmesinde, Diyarbakır’da bulunan yaklaşık on haneden oluşan Ermeni Cemaati’nin ibadetlerini gerçekleştireceği kiliselerinin olmaması etkili olmuştur.

* Çan kulesi Restitüsyon Projesinde önerilmiş fakat, bu konuda kesin kaynaklar bulunmamasından dolayı Restorasyon Projesinde uygulanması önerilmemiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Büyük bir tarihsel geçmişe sahip olan Diyarbakır'ın, tarihsel zenginliğinin izleri olan anıtsal yapıları bugün yeterince korunamamaktadır. Tarihsel süreç içinde bu bölgede yaşamış olan medeniyetler veya halkların bir bölümü bugün bu bölgede yaşamamaktadırlar. Ancak, bu eşsiz kültürel mirası bize bırakan, günümüzde bu yok olmuş veya göç etmiş kültürlerin mirasının korunması ve gelecek nesillere iletilmesi gerekmektedir.

Diyarbakır tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Ermeniler bugün yok denebilecek bir sayıda bu kentte yaşamaktadırlar. Geçmişte yaşanan sosyal, siyasal ve kentsel olaylar nedenleri ile Ermeniler Diyarbakır'dan ayrılmışlardır. Ancak geride birçok anıtsal yapı ve büyük bir kültürel zenginlik bırakmışlardır. Bu anıtsal yapıların başında dini yapılar gelmektedir. Günümüzde bu dini yapıların bir bölümü yok olmuş bir bölümü ise harap durumdadır.

Ermeni cemaatinin, tarihsel süreç içinde kentten ayrılması, hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlar ve bölgede yaşanan sosyal olaylar, bu dini yapıların harap ve yok olmasının başlıca nedenleridir. 1950'lili yıllardan itibaren sur içinde yaşayan orta ve üst gelir grubuna sahip insanlar sur içini terk ederek sur dışına yerleşmişlerdir. Bu grupların boşalttığı konut alanlarına, kırsaldan göç ederek kente gelen gruplar yerleşmişlerdir. Bu gruplar, kültürel mirası koruma bilincine sahip olmadıklarından, eşsiz kültürel zenginliğin yer aldığı sur içi bölgesindeki korumasız anıtsal yapılar, bu insanlar tarafından bilinçli ya da bilinçsizce tahrip edilmişlerdir. Bütün bu olumsuzlukların yaşandığı sur içi bölgesinde bulunan Ermeni kiliseleri de bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir.

Bu bağlamda, Diyarbakır Sur içi Bölgesinde yer alan 16. yüzyıl yapısı olan Surp Sargis Kilisesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Kilise, özgün haliyle günümüze kadar gelememiştir. Uzun bir dönem boş kalan kilise bir dönem çeltik fabrikası olarak ta kullanıldığından yapıya çeşitli eklemeler yapılmıştır. Harap durumda bulunan bu yapının ayrıntılı mimari analiz ve tespit çalışmaları, kapsamlı rölöveleri ile restitüsyon ve restorasyon öneri projeleri hazırlanmıştır. Yapılan tüm çalışmalar sonucunda koruma sorunları belirlenmiş, çözümler getirilmeye çalışılmış ve belgeleme yapılmıştır.

Diyarbakır'da bulunan cemaatini kaybetmiş Ermeni Kiliseleri günümüzde boş ve yıkılmaya yüz tutmuş durumdadır. Hemen hepsinde çatının yok olması bu yıkılma tehlikesini arttırarak yapı ömrünü azaltmaktadır. Bu gibi sorunları önlemek ve yapının daha uzun yıllar ayakta kalabilmesi sağlamak için Surp Sargis Kilisesi özelinde yapılan bu rölöve, restitüsyon projesi

ve restorasyon projesi gibi çalışmaların tüm harap durumdaki Diyarbakır Kiliselerine uygulanması gerekmektedir. Cemaatini kaybeden bu kiliselere de Surp Sargis Kilisesi örneğinde olduğu gibi dini turizme hizmet eden “ziyaret kilise” olarak işlevlendirilmeli ve Diyarbakır kenti turizm planlamasının içinde yer alarak bu yapıların korunarak yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amaçlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., (1996), Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Endüstri merkezi Yayınları, İstanbul.
- Ahunbay, Z., (1997), “Kilise”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, II:1010–1014, İstanbul.
- Arslan, R. (1999), Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Avşaroğlu, A. H., (2006), Abdülsettar Hayati AVŞAROĞLU İle Görüşme, Diyarbakır.
- Bell, G., (1911), <http://www.gerty.ncl.ac.uk/>, 2006.
- Berchem, V. ve M., Strzygovksi, J. (1910), Amida, Heidelberg Carl Winter’s Universitatsbuchhandlung, Paris.
- Bernard, F. M., (1982), Conservation Of Historic Buildings, London.
- Beysanoğlu, Ş., (1963), Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayını No:3, İstanbul.
- Beysanoğlu, Ş., (2003), Anıtlar Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi Akkoyunlar’dan Cumhuriyete Kadar, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları Ankara.
- DBBB, (2003), Kentsel Kültür Envanteri Haritası, Diyarbakır
- DBBB, (2004), Taşlar ve Düşler Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Değertekin, H., (1999), Diyarbakır Surlarının Bugünkü Durumu, Diyarbakır Müze Şehir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dericioğlu, K. T., Tuna, N., (2003), Tarihi Sur içi (Diyarbakır / Türkiye) Merkezi’nin Kültürel Mirasın Korunması Göz Önüne Alınarak Kentsel Yenilenmesi Ve Ekonomik Canlanması, Final Eylem Programı.
- DİE, (2004), Türkiye İstatistik Yıllığı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Diken, Ş., (2005), <http://www.bianet.org/2003/10/24/25430.htm>.
- Diyarbakır-info web sitesi, (2006), <http://www.e-diyarbakir.info/index2.htm>.
- DKVKE, (?), Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- DPT, (2003), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/iptg/guneydogu/diyarbakirPER.pdf>, 2006.
- DVİÇOM, (2005), Diyarbakır 2004 İl Çevre Durum Raporu, T.C. Diyarbakır Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Diyarbakır.
- Erginbaş, D., (1953), Diyarbakır Evleri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, İstanbul.
- Gabriel, A., (1940), Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale, Paris
- Günel, A., (1970). Türk Süryaniler Tarihi, Diyarbakır.
- Güney, E., (1990), Diyarbakır ve Yöresinde Doğa-Kültür Turizmi, Dicle Üniversitesi Yayınları No:4, Diyarbakır.
- Hasol, D., (1993), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul.
- Hasol, D., (1998), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul.

- Karabey, F., (2001), Moda'da Hıristiyan Dini Yapıları, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Konyar, B., (1936), Diyarbakır Yıllığı, Cilt 3, Diyarbakır.
- Korkusuz, Ş., (1999), Bir Zamanlar Diyarbakır, İstanbul.
- Küçükaya, A. G., (2004), Taşların Bozulma Nedenleri ve Korunma Yöntemleri, Birsen Yayınevi, İstanbul.
- Selvi, H., (2001), "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Vilâyet-i Şarkiyye'de Nüfus", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 50.
- Seropyan, S., (2006), Sarkis SEROPYAN ile Görüşme, Agos Gazetesi İmtiyaz Sahibi, Agos Yayıncılık, İstanbul.
- Seyfeli, C., (2004), "Osmanlıya Kadar Diyarbakır Çevresinde Ermenilerin Dini Durumları", I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır.
- Seyfeli, C., (2005), İstanbul Ermeni Patrikliği, Aziz Andaç Yayınları, Ankara.
- Spaceturk, (2002), Diyarbakır Uydu Görüntüsü, Inta Spaceturk, www.spaceturk.com.tr.
- Surpgiragos Kilisesi Web Sitesi, (2006). <http://www.surpgiragos.org/sghayati.asp>.
- Tuncer C. O., (1999), Diyarbakır Evleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Tuncer, C. O., (1996), Diyarbakır Camileri Mukarnas, Geometri, Orantı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Tuncer, C. O., (2002), Diyarbakır Kiliseleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları Ankara.
- Yılmazçelik, İ., (1995), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 - 1840), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yılmazçelik, İ., (2001), Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katolog ve Fihristleri), Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları, Ankara.

EKLER

EK 1 Diyarbakır Kiliseleri Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanter Fişleri

EK 2 Surp Sargis Kilisesi Tapu Belgesi

EK 3 Diyarbakır Kiliseleri Tipolojisi

EK 4 Diyarbakır Kent Bütünü Haritası

EK 5 Surp Sargis Kilisesi Rölöveleri

EK 6 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon Projesi

EK 7 Surp Sargis Kilisesi Restorasyon Projesi

EK 1 Diyarbakır Kiliseleri Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanter Fişleri

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO.:	
TÜRKİYE		İL: Diyarbakır		İLÇE: Merkez		MARAFFE KÖYÜ VEYA MEVKİİ:		HARİTA NO.: 28 M Th	
SOKAK VE KAP. NO.: Karababa Sok.		KADASTRO PAFTA: 137		ADA: 239		PARSEL: 5		KORUMA DERESESİ:	
ADN: Kilitce		YAPININ YAPIM TARİHİ:		YAPAN:		MİMAR, ÇAĞI (SÜLÜP):		ANITSAL: / / 19	
GENEL TANIM:		YAPIM TARİHİ:		KİTABE:		VAKİFTE:		KEMENEL: / / 19	
KORUMA DURUMU		TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI	
A İYİ B ORTA C FENİ		A B C		A B C		A B C		A B C	
SÜSLEME ELEMENLARI		RUTUBET		YOK		ZARARLI		DİĞER	
A B C		A B C		A B C		A B C		A B C	
FOTOĞRAF									
GÖZLEMLER:		<p>AYRINTILI TANIM: Fotoğrafta görüldüğü gibi daha önce tespiti yapılan yapı kalıntılarının, en son yapılan tespitlerde belgelenen fotoğraflar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Yapının dış duvarlarının kısmen mevcut olduğu, iç duvarlarının ise daha önce tespiti yapılan durumda olmadığı, diğer kısımların ise tamamen tahrip olduğu görülmektedir.</p>							
BUGÜNKÜ SAHİBİ:		BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ:							
YAPILAN ONARIMLAR:		<p>BR VI/ 3, 5</p>							
YAYIN DİZİNİ:		EKLER:		KONTROL EDEN:		S. M. E. E. A. Y. K. KARARLARI NO.:		/ / 19	
RAPOR		FOTOĞRAF		/ / 19		/ / 19		/ / 19	
HÖLÖVE PROJESİ		RESTORASYON PROJESİ		/ / 19		/ / 19		/ / 19	
HARİTA		KİTABE		/ / 19		/ / 19		/ / 19	
VAKİFTE		S. M. E. E. A. Y. K. ONAYI:		/ / 19		/ / 19		/ / 19	

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ	D.K.V.K.E.	ANIT	ENVANTER NO	21.00.00 (4.0)/424										
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HARİTA NO	31 1/1000										
İLİ	İLÇESİ	İLÇE BAŞKANLIĞI	KORUMA DEREJESİ	ANITSAL	1 2 3										
Diyarbakır	Merkez	Çarşamba Mah.	CEVRESSEL	1 2 3											
SOKAK VE KAPLI NO	YAPININ ADI	YAPININ YAPILDIĞI YIL	CEVREYE AYKIRI												
Çiftali Sokak No:2	Kıldani Kilisesi	1868													
GENEL TANIM :															
Üç nefli yapı yerel mimari özellikler gösterir. Keame bazalt taştan gerçekleştirilmiş, üzeri taş kocaollara oturan ahşap kirişli toprak damla örtülüdür.															
KORUMA DURUMU	A	YI	TASIVICI YAPI	X	DIŞ YAPI	X	ÜST YAP	X	İÇ YAPI	A	SÜSLEM ELEMENLARI	Y	RUFUBET	A	YOK
	Kr	OHSA		B		B			C		C		B	B	İZİ VAR
VAZİYET															
GÖZLEMLER	Yapının ve avluda bulunan hizmetlilere ait ünitelerin onarım ihtiyacı var.														

BUĞÜNKÜ SAHİBİ :	BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :				
YAPILAN ONARIMLAR :					
AYRINTILI TANIM :	TEKNİK	SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
Harabekei bulunmayan yapı, üç neflidir. İki aks arasına yerleştirilmiş Protetis ve Diskinokan ana ibadet mekanını (naos)la birleştiriyor. Nefler arasında sivri kemerler yer alır. Altlı üstlü 2 dizi pencere yapıyı süsler. Giriş kapısı yuvarlak kemerlidir. Çan kulesi ise dört sütun üzerine oturmuş tam dairesel kubbe ile örtülüdür. Yapıda çiz adı verilen yöresel süsleme motifler kullanılmıştır. Avluda hizmetlilere ait yöresel mimari özellikleri taşıyan üniteler yer alır.	Protetis ve		Y		
	ORJİNAL KULLANIMI :	Kilise			
	BÜGÜNKÜ KULLANIMI :	Kilise			
	ÖNERİLEN KULLANIMI :	Kilise			
	HAZIRLAYANLAR :	/ / 19			
	Termin Beybağ Arkeolog				
	Mahmut Turan Çehir Plancısı				
	Yavuz Hazer Mimar				
	KONTROL EDEN :	/ / 19			
	G. E. E. A. T. K. KARARLARI NO. :				
	REVİZYON	/ / 19			
	G. E. E. A. T. K. DAHI				
YAVIN DİZİNİ :	EKLER :				
	RAPOR				
	FOTOĞRAF				
	RÖLÖVE PROJESİ				
	RESTORASYON PROJESİ				
	HARİTA				
	KROKİ				
	KITABE				
	VAZİYE				

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ	D.K.V.K.E.	ANIT	ENVANTER NO 21.00.00(1.0)/425					
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HARİTA NO 31 1/1000					
İl Diyarbakır	İlçe Merkez	Mahalle Köy YETİ BELVESİ : Üzdemir Mahallesi	KORUMA DEREJESİ :	ANITSAL 1 1/2 3 CEVRESAL 1 2 3					
SOKAK VE KAPİ NO Gökmen Sokak No:4	KADASTRO PAFTA 45 ADA 198 PARSEL 4,5-13								
ADI Ermeni Kilisesi	YAPILAN YAPININ TARİHİ : 1868	YAPAN KİTAP	MİNARE ÇATI (DÖLME) : VAKİFİ :						
GENEL TANIM :									
Geleneksel mimari özellikler gösteren yapı kesme taştan inşa edilmiştir. Beş neflidir. Üzeri taş konsollara oturan damla örtülmüştür. Avlusunda dükkünler evi, ile mütevelli ve bakıcıların kaldığı uniteler yer alır.									
KORUMA DURUMU	TAZİYİ	TASİYİCİ YAPI	DIŞ YAPI	ÜST YAPI	İÇ YAPI	SÜSLEM ELEMENLARI	RUTUBET	TOK	
A	B	A	A	A	A	A	A	A	
B	B	B	B	B	B	B	B	B	
C	C	C	C	C	C	C	C	C	
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF				
									
GÖZLEMLER :									
BUGÜNKÜ SAHİBİ :					BAKIMINDAN SORUMLU OLANI GEREKEN KURULUŞ :				
YAPILAN ONARIMLAR :									
-Pencerelerinin bir kısmı kapatılmış									
- Duvarlar badana yapılmıştır.									
AYRINTILI TANIM :					TEKNİK BİLGİLER				
Yapının giriş kısmında sekiz ayağa oturan sivri kemerli Narteks kısmı yer alır. Narteks bölümünden 5 nefli ibadet mekanına girilip uç kapı ile seslenir. Nefleri oluşturan sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Dikdörtgen formlu apselerin yanlarında Protetis ve Diakinokan yer alır. Diğer odalarda vattis odası ve depo olarak değerlendirilmiştir.					SU				
Cephedeki iki dizi pencereler yapıyı aydınlatmaktadır. Alt kattakiler yuvarlak kemerli üst kattakiler daha ufak ölçüde ve basık kemerlidir. Zemin taş, tavan ise ahşap kirigilidir.					ELEKTRİK				
					ISITMA				
					KANALİZASYON				
					ORJİNAL KULLANIMI :				
					Kilise				
					BÜGÜNKÜ KULLANIMI :				
					Kilise				
					ÖNERİLEN KULLANIMI :				
					Kilise				
					HAZIRLAYANLAR :				
					Yermin Bağbaç Arkeolog / 19				
					Mahmut Turan Şehir Plancısı				
					Veysel Hasar Mimar				
YAVIN DİZİNİ :					KONTROL EDEN :				
					/ / 19				
					G. E. E. A. T. + KARARLARI NO. :				
					/ / 19				
					/ / 19				
					/ / 19				
					REVİZYON				
					/ / 19				
					G. E. E. A. T. + ONAY				
EKLER :									
RAPOR									
FOTOĞRAF									
RÖLÖVE PROJESİ									
RESTORASYON PROJESİ									
HARİTA									
KROKİ									
KİTAP									
VAKİFİ									

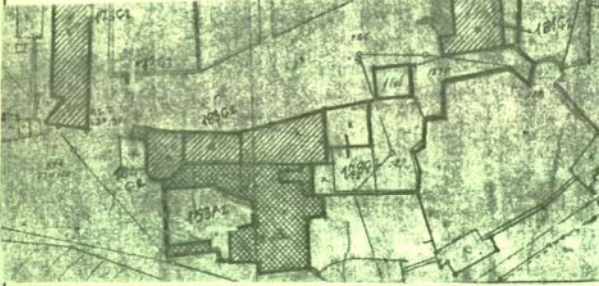

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTEHİ		M.İ.Ç.Ş.Ş.		ANIT		21.00.001/0746							
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						HARİTA NO :							
İL :	Diyarbakır	İLÇESİ :	Merkez	MAHALLE KÖY VEYA MEVKİİ :	Alipaşa Mahallesi	KORUMA DERECESESİ :		ANITIAL	1 2 3						
SOKAK VE KAPLI NO :	II.Karabulut Sokak	KADASTRO PAFTA :	17	KÖY NO :	235	PARTELE :	1	CEVRENEL	1 2 3						
ADI :	Çeltik Kilisesi	YAPIM TARİHİ :		YAPININ :		MİMARİ ÇAĞI :		EDİTMEYİ AYRILIK							
GENEL TANIM :															
Dikdörtgen planlı, dışı moloz taş ürdü, içi tonozlu, kemerli bir yapıdır. Bu gün depo olarak kullanılmaktadır. Özünü yitirmiştir.															
KORUMA DURUMU	A	YI	TASFIYICI YAPI	A	DIS. YAPI	A	UST. YAPI	A	İÇ. YAPI	A	SUSLEME ELEMANLARI	A	RUTUBET	A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B	C	İZİ VAR	
	C	TENA		C		C		C		C		C	C	ÖNEMLİ	
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF										
GÖZLEMLER :															
BUGÜNKÜ SAHİBİ :					BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :										
YAPILAN ONARIMLAR :															
AYRINTILI TANIM :						TEKNİK BİLGİLER									
						SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON						
ORJİNAL KULLANIMI :						Kilise									
BUGÜNKÜ KULLANIMI :						Çeltik Deposu									
ÖNERİLEN KULLANIMI :															
HAZIRLAYANLAR :						/ / 19									
Zeynep Eren Etnolog															
Koray Olçen "															
Deniz Atay Şehir Plancısı															
KONTROL EDEN :						/ / 19									
G. M. E. E. A. Y. K. KARARLARI															
NO. :						/ / 19									
RESTORASYON PROJESİ						/ / 19									
HAZIRLAYAN						/ / 19									
RESTORASYON						/ / 19									
G. M. E. E. A. Y. K. ÇATLI :						/ / 19									
YAYIN DİZİNİ :															
EKLER :															
BAĞIR															
FOTOĞRAF															
RÖLÖVE PROJESİ															
RESTORASYON PROJESİ															
HAZIRLAYAN															
KROKİ															
KİTAP															
VAZİYET															

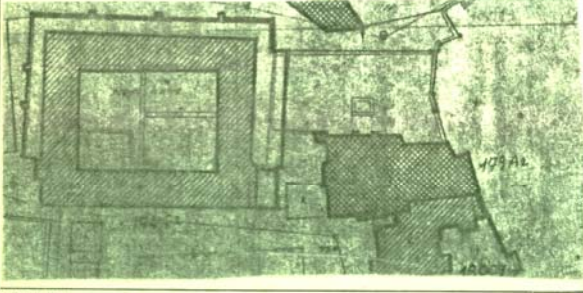

AVRUPA BÖLGE		ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		M.V.K.E.		ANIT		INVENTAR NO																																																																																																					
T Ü R K İ Y E		ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		ANIT		INVENTAR NO		21.00.00																																																																																																					
İLİ : Diyarbakır		İLÇESİ : Merkez		MAHALLE KÖY VEYA MÜHÜR : Laleboy Mahallesi		KORUMA DERECEĞİ : 35 /		MUTLAK																																																																																																					
SOKAK VE KAPI NO : ANA SOKAK NO:34		KADASTRO : PAFTA 15 ADA 341 PARSEL : 1,2,3,4,5,6,7		YAPININ YAPILDIĞI YIL : 1915		YAPININ YAPILDIĞI YIL : 1915		MUTLAK																																																																																																					
AD : S ü r y a n i K a d i m M e r y e m A n a K i l i s e s i		YAPININ YAPILDIĞI YIL : 1915		YAPININ YAPILDIĞI YIL : 1915		YAPININ YAPILDIĞI YIL : 1915		MUTLAK																																																																																																					
GENEL TANIM :																																																																																																													
Kesme basalt taştan, iki avlulu, birkaç küleden oluşan bir yapıdır. Halen kilise olarak kullanılmaktadır.																																																																																																													
KORUMA DURUMU		TAŞIYICI YAPIL		DIŞ YAPIL		ÜST YAPIL		İÇ YAPIL																																																																																																					
A		A		A		A		A																																																																																																					
B		B		B		B		B																																																																																																					
C		C		C		C		C																																																																																																					
ORTA		ORTA		ORTA		ORTA		ORTA																																																																																																					
FENALİ		FENALİ		FENALİ		FENALİ		FENALİ																																																																																																					
SÜSLEMELERİ		SÜSLEMELERİ		SÜSLEMELERİ		SÜSLEMELERİ		SÜSLEMELERİ																																																																																																					
A		A		A		A		A																																																																																																					
B		B		B		B		B																																																																																																					
C		C		C		C		C																																																																																																					
RUTUBET																																																																																																													
VAZİYET PLANI																																																																																																													
GÖZLEMLER :																																																																																																													
BÜGÜNKÜ SAHİBİ :					BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :																																																																																																								
Vakıf																																																																																																													
YAPILAN ONARIMLAR :																																																																																																													
AYRINTILI TANIM :																																																																																																													
					<table border="1"> <thead> <tr> <th>TEKNİK KULLANIM</th> <th>SU</th> <th>ELEKTRİK</th> <th>ISITMA</th> <th>KANALİZASYON</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>☒</td> <td>☒</td> <td>☒</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td colspan="5">ORJİNAL KULLANIMI :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Kilise</td> </tr> <tr> <td colspan="5">BÜGÜNKÜ KULLANIMI :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Kilise</td> </tr> <tr> <td colspan="5">DİĞERLER KULLANIMI :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Kilise</td> </tr> <tr> <td colspan="5">HAZIRLAYANLAR :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Zeynep Eren Etnolog / / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Koray Olçen "</td> </tr> <tr> <td colspan="5">Deniz Atay Şehir Plancısı</td> </tr> <tr> <td colspan="5">KONTROL EDEN :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">G. M. E. E. A. Y. K. KARAKUŞ / / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">NO. :</td> </tr> <tr> <td colspan="5">/ / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">/ / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">/ / 19</td> </tr> <tr> <td colspan="5">REVİZYON</td> </tr> <tr> <td colspan="5">G. M. E. E. A. Y. K. ORAY / / 19</td> </tr> </tbody> </table>					TEKNİK KULLANIM	SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON	☒	☒	☒	☐	☐	ORJİNAL KULLANIMI :					Kilise					BÜGÜNKÜ KULLANIMI :					Kilise					DİĞERLER KULLANIMI :					Kilise					HAZIRLAYANLAR :					Zeynep Eren Etnolog / / 19					Koray Olçen "					Deniz Atay Şehir Plancısı					KONTROL EDEN :					G. M. E. E. A. Y. K. KARAKUŞ / / 19					NO. :					/ / 19					/ / 19					/ / 19					REVİZYON					G. M. E. E. A. Y. K. ORAY / / 19				
TEKNİK KULLANIM	SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON																																																																																																									
☒	☒	☒	☐	☐																																																																																																									
ORJİNAL KULLANIMI :																																																																																																													
Kilise																																																																																																													
BÜGÜNKÜ KULLANIMI :																																																																																																													
Kilise																																																																																																													
DİĞERLER KULLANIMI :																																																																																																													
Kilise																																																																																																													
HAZIRLAYANLAR :																																																																																																													
Zeynep Eren Etnolog / / 19																																																																																																													
Koray Olçen "																																																																																																													
Deniz Atay Şehir Plancısı																																																																																																													
KONTROL EDEN :																																																																																																													
G. M. E. E. A. Y. K. KARAKUŞ / / 19																																																																																																													
NO. :																																																																																																													
/ / 19																																																																																																													
/ / 19																																																																																																													
/ / 19																																																																																																													
REVİZYON																																																																																																													
G. M. E. E. A. Y. K. ORAY / / 19																																																																																																													
YAYIN DİZİNİ :					EKLER :																																																																																																								
BAŞLIK					FOTOGRAF																																																																																																								
SÖZLEŞME PROJESİ					RESTORASYON PROJESİ																																																																																																								
MİMARİTA					KONUŞ																																																																																																								
KİTAP					YAKIŞI																																																																																																								

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ	D.K.V.K.E.	ENVANTER NO	21.00.00 (1.0) 94
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	ANIT	HARİTA NO.	36 1/1000
İL: Diyarbakır	İLÇE: Merkez	MARALIKI +01 SEKA MENLÜK BÜKÜSTÜK	KORUMA DERECESİ :	ANITIAL CEVRESSEL CEVRETE AYKIRI
SOKAK VE KAP. NO: Muallek Sok. No:16	YAPININ ADI: Protestan Kilisesi	YAPAN	PARTELE	1 2 3 1 2 3
YAPININ YAPILDIĞI YIL: 19. yy	YAPININ KİTABI	MİMARİ ÇATI (ÖZELLİK)	PARTELE	
GENEL TANIM :				
Üç nefli basilika tipinde bir yapıdır. Geleneksel mimari özellikler gösteren kilise kesme bazalt taşten yapılmıştır. Orta nef binenin ana kütesinden daha öne çıkmış olup üzeri kırma çatı ve kubbe ile örtülmüştür.				
KORUMA DURUMU	TASIVICI YAPI	DİŞ YAPI	ÜST YAPI	İÇ YAPI
A İYİ B ORTA C FENİ	A B C	A B C	A B C	A B C
VAZİYET	FOTOĞRAF			
				
GÖZLEMLER:	Onarım ihtiyacı var.			
BUGÜNKÜ SAHİBİ :		BAKIMINDAN SORUMLU OLANI GEREKEN KURULUŞ :		
YAPILAN ONARIMLAR :				
Çeşitli zamanlarda onarılmıştır.				
AYRINTILI TANIM :		TEKNİK BİLGİLER		
Çan kulesi kare taban üzerine oturmuş dört sütun ve üzerinde konik çatıdan oluşur.		SU ELEKTRİK ISITMA KARALIZASYON		
Pencereleri yuvarlak kemerlidir. Giriş sivri kemerli niş içindeki kapı ile sağlanır.		X X soba		
Yapının içine girilemedi.		ORJİNAL KULLANIMI :		
		Kilise		
		BUGÜNKÜ KULLANIMI :		
		Konut BOŞ		
		ONERİLEN KULLANIMI :		
		Kilise		
		HAZIRLAYANLAR :		
		/ / 19		
		Mehmet Başbağ Arkeolog		
		Mahmut Turan Şehir Plancısı		
		Veysel Hazer Mimar		
		KONTROL EDEN :		
		/ / 19		
		S. E. A. T. A. KARARLARI NO. :		
		/ / 19		
		/ / 19		
		/ / 19		
		REVİZYON		
		/ / 19		
		S. E. A. T. A. ORJİNİ		
YAYIN DİZİNİ :		EKLER :		
		RAPOR		
		X		
		FOTOĞRAF		
		X		
		RÖLÖVE PROJESİ		
		RESTORASYON PROJESİ		
		HARİTA		
		X		
		KROKİ		
		KİTABI		
		VAKFIYE		

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO: 2100.00 (1.0)/104																																																	
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						HARİTA NO: 26 1/1000																																																	
Miyarbakır		İLÇESİ: Merkez		MARAFLI ADI: Maraşlı Mahallesi		KORUMA DEREJESİ:		1 2 3 ANITIAL 1 2 3 CEYRESEL 1 2 3 CEYRETE AYRISI																																																	
SOKAK VE KAPI NO: Muallak Sok. No:26		KADASTRO: PAFTA: 49 ADA:673 PARSEL: 4		YAPININ ADI: Katolik Kilisesi		YAPININ YAPILDIĞI YIL: 18. yy																																																			
GENEL TANIM: Siyah beyaz bazalt taştan inşa edilmiştir. Üç nefli kilisenin çatısı çökmüştür. Yapıda taş işçiliği ve çininin en güzel örneklerini görebilmekteyiz. Duvarlarda bitkisel ve geometrik motifler yer almaktadır. Diyarbakır'daki kiliselerin en güzellerindedir.																																																									
<table border="1"> <tr> <td>KORUMA DURUMU</td> <td>A</td> <td>İH</td> <td>TASIVICI YAPI</td> <td>A</td> <td>DIŞ YAPI</td> <td>A</td> <td>ÜST YAPI</td> <td>A</td> <td>İÇ YAPI</td> <td>A</td> <td>SÜSLEME ELEMANLARI</td> <td>A</td> <td>RUTUBET</td> <td>A</td> <td>TOK</td> </tr> <tr> <td></td> <td>B</td> <td>ORTA</td> <td></td> <td>B</td> <td></td> <td>B</td> <td></td> <td>B</td> <td></td> <td>B</td> <td></td> <td>B</td> <td></td> <td>B</td> <td>121 288</td> </tr> <tr> <td></td> <td>C</td> <td>YENİ</td> <td></td> <td>C</td> <td></td> <td>C</td> <td></td> <td>C</td> <td></td> <td>C</td> <td></td> <td>C</td> <td></td> <td>C</td> <td>ÖNEKLI</td> </tr> </table>										KORUMA DURUMU	A	İH	TASIVICI YAPI	A	DIŞ YAPI	A	ÜST YAPI	A	İÇ YAPI	A	SÜSLEME ELEMANLARI	A	RUTUBET	A	TOK		B	ORTA		B		B		B		B		B		B	121 288		C	YENİ		C		C		C		C		C		C	ÖNEKLI
KORUMA DURUMU	A	İH	TASIVICI YAPI	A	DIŞ YAPI	A	ÜST YAPI	A	İÇ YAPI	A	SÜSLEME ELEMANLARI	A	RUTUBET	A	TOK																																										
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	121 288																																										
	C	YENİ		C		C		C		C		C		C	ÖNEKLI																																										
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF																																																				
ÖNERİLER: -Yapının en kısa zamanda onarılıp değerlendirilmesi gereklidir.																																																									
BÜGÜNKÜ SAHİBİ:					BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUS:																																																				
YAPILAN ONARIMLAR:																																																									
AYRINTILI TANIM: Absit kısmındaki nişlerin çevresinde ve içindeki çiniler ilmi çekiçlidir. Taban taş düzeli, pencereler demir parmaklıklılı, dikdörtgen çeklindedir. Yapının dış cephesinde payandalar yer alır. Duvarlarda, kemer pencere ve nişlerin etrafı taş bezemeli bordürlarla çevrilidir.					TEKNİK BİLGİLER: SU, ELEKTRİK, ISITMA, KANALİZASYON																																																				
					ORJİNAL KULLANIMI: Kilise																																																				
					BÜGÜNKÜ KULLANIMI: Boş konut																																																				
					ÖNERİLEN KULLANIMI: Kilise																																																				
					HAZIRLANANLAR: / / 19																																																				
					KONTROL EDEN: / / 19																																																				
					G. E. E. A. T. K. KARARLARI NO: / / 19																																																				
					/ / 19																																																				
					/ / 19																																																				
					REVİZYON: / / 19																																																				
					G. E. E. A. T. K. ONAYI																																																				
YAVIN DİZİNİ:					EKLER:																																																				
					RAPOR																																																				
					FOTOĞRAF																																																				
					RÖLÖVE PROJESİ																																																				
					RESTORASYON PROJESİ																																																				
					HARİTA																																																				
					EPKİ																																																				
					KITABE																																																				
					YAKIYE																																																				

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		D.K.V.K.E.		ANIT		ENVANTER NO: 21.00.00(4.0)416-	
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ						HARİTA NO: 31 1/1000	
İL: Diyarbakır	İLÇE: Merkez	MARAFLI ADI: Daberoğlu Mah.		KORUMA DERECEĞİ: 1		ANITSAL DEĞERİ: 1 2 3		CEYREK AYKIRI: 1 2 3	
SOKAK VE KAPİ NO: Kada Cami Sok.	KARŞIYAKA: FATİHA 36	ADA: 163 PARSEL: 1		MİRARİ LAZ. (DOLAP):		YAKITTE:			
AD: Kilise(Yavuz Selim İlkokulu Bahçe- SİMLİ)	YAPILAN YAPININ TARİHİ:	YAPAN KİTAP:		MİRARİ LAZ. (DOLAP):		YAKITTE:			
GENEL TANIM: Yavuz Selim İlkokulu bahçesinde yalnız çen ve apsis duvarları bir parça kalmıştır. Kalıntılardan kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yuvarlak kemerli bir dizi niş duvarlarda yer almaktadır.									
KORUMA DURUMU	A Dİ	TASIVICI YAP	A Dİ YAP	A ÜST YAP	A İÇ YAP	A SÜSLEM ELEMANLARI	A KÜLTÜRİET	A TOK	
	B DİA		B Dİ	B ÜST	B İÇ	B SÜSLEM	B KÜLTÜRİET	B TOK	
	X FEN		X Dİ	C ÜST	C İÇ	C SÜSLEM	X KÜLTÜRİET	C TOK	
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF				
									
ÖZLEMLER: Hafriyat yapılarak kilisenin orjinal planının çıkarılması ve kalan duvarlarda güzününe alınarak restorasyonunun yapılması									
BÜGÜNKÜ SAHİBİ:					BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ:				
YAPILAN ÖNERİLER:									
AYRINTILI TANIM:						TEKNİK BÖLÜMLER			
						Mİ			
						ELEKTRİK			
						İSİTMA			
						KARARLAŞTIR			
						ORJİNAL KULLANIMI:			
						Kilise			
						BÜGÜNKÜ KULLANIMI:			
						Harabe			
						ÖNERİLEN KULLANIMI:			
						-			
						HAZIRLAYANLAR:			
						Nermin Değbaş Arkeolog / 19			
						Mehmet Turan Şehir Plancısı			
						Veynel Hazer Mimar			
						KONTROL EDEN:			
						/ / 19			
						G. E. E. A. T. K. KARARLARI			
						NO.:			
						/ / 19			
						/ / 19			
						/ / 19			
						REVİZYON			
						/ / 19			
						G. E. E. A. T. K. ONAYI			
YAYIN DİZİNİ:						EKLER:			
						RAPOR			
						FOTOĞRAF			
						MÖLÜVE PROJESİ			
						RESTORASYON PROJESİ			
						HARİTA			
						KROKİ			
						KİTAP			
						YAKITTE			

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ	D.K.V.K.E.	ANIT	ENVANTER NO	21.D0.00(1.2)/194
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HARİTA NO	31 1/1000
İLİ	İLÇESİ	MAHALLE ADI		KORUMA DEREJESİ	ANITSAL 1 2 3 CEYRESEL 1 2 3 CEYRETE AYKIRI
Diyarbakır	Merkez	Cevat Paşa Mahallesi			
BOKAK VE KAPI NO		KADASTRO			
10 kule		PARTE 41	ADA 32	PARSEL 1-2	
AD	YAPIDAN	TAFAN		BİNANIN İÇİ (DÜZLÜP)	
Tapulama Mahkemesi Binası	YAPIM TARİHİ	İTİBARE		YAKIYI	
GENEL TANIM :					
Meryem-i Zal Kilisesinin eğitim binasıdır bugün Tapulama Mahkemesi olarak kullanılmaktadır. Kesme taştan gerçekleştirilmiş iki katlı binanın üzeri çatı ile örtülmüştür. İçkalanın içinde sur kalıntısı üzerine yapılmıştır.					
KORUMA DURUMU	A İYİ B ORTA C FENİ	TASIVICI YAPI	A DİŞ YAPI B	A ÜST YAPI B	A İÇ YAPI B
	☒		☒	☒	☒
A SÜSLEMELERİ (ELEMANLARI)	A RUTUBET	A YOK B İZİ VAR C ÖNEMLİ			
☒	☒				
VAZİYET PLANI	FOTOĞRAF				
					
ÖZLEMLER :					
Yapının mimari ügelerinin onarımı gereklidir.					
BÜGÜNKÜ SAHİBİ :			BAKIMINDAN SORUNLU OLANI GEREKEN KURULUŞ :		
YAPILAN ONARIMLAR :					
Çeşitli samanlarda onarılmıştır.					
AYRINTILI TANIM :					
Yoldan üç basamakla giriş kapısı seviyesine ulaşılır. Giriş Üzerinde yuvarlak kemerli aydınlık penceresi olan bir kapıdan sağlanır. Kapının iki yanında yuvarlak kemerli demir parmaklıklı pencereler yer alır. Bu kapı düzenlemesi cephede iki kere tekrarlanmıştır. İkinci kapı boğluğu sordudan kapatılmıştır. Kapı boğluğunun Üzerinde sivri alınlıklı kapıya sahip demir parmaklıklı balkon, Üzerinde üçgen alınlık yer almaktadır. Balkonun yanlarında ortada sütun bulunan ikiz kemerli pencereler vardır. Zemin katta ortada salon ve ona açılan odalar, bulunur. Salondan üst kata çıkılır. Üst kat planında alt kat planına benzerlik gösterir.				TEKNİK BİLGİLER	
				SU	ELEKTRİK
				☒	☒
				ISITMA	KANALİZASYON
				☐	☐
ORJİNAL KULLANIMI :					
Kilise Eğitim Binası					
BÜGÜNKÜ KULLANIMI :					
Tapulama Mahkemesi					
ÖNERİLEN KULLANIMI :					
Resmi Daire					
HAZIRLAYANLAR :					
Nermin Beğbağ Arkeolog / 19 Mahmut Turan Şehir Plancısı Veysel Hazer Mimar					
KONTROL EDEN :					
/ / 19					
G. E. E. A. T. & KARARLARI NO :					
/ / 19					
/ / 19					
/ / 19					
REVİZYON :					
/ / 19					
G. E. E. A. T. N. ONAYI					
YAVIN DİZİNİ :					
Metin Süsen, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul 1971					
EKLER :					
RAPOR					
FOTOĞRAF					
RÖLÜVE PROJESİ					
RESTORASYON PROJESİ					
HARİTA					
KROKİ					
KİTABE					
YAKIYI					

AVRUPA KONSEYİ T Ü R K İ Y E	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	D.K.V.K.E.	ANIT	ENVANTER NO 21.00.00(1.0)/175				
BÜYÜKŞEHİR SOKAK VE KAPLI NO : İçkale	İLÇE Merkez	MARKEZİ ADI YERİ ADI : Cevat Paşa Mah.	KORUMA DERECESİ :	ANITIN LEVHESİ 1 2 3 1 2 3				
ADİ Kara Paşa Kilisesi	YAPILAN TARİHİ :	TARAF KİTAP :	MİMARİ ÇAĞI ÇİZİMİ :	ÇEVREYE AYRIMI				
GENEL TANIM : Beyaz kesme taştan inşa edilmiş bugün çatısı ve duvarlarının bir bölümü çökmüş yapı yerel mimari özellikler gösterir. İçine girilemeyen yapı dikdörtgen formludur. Orta nef dışarıya taşınmıştır. Kemerler dikdörtgen formlu ve demir pernaklıdır.								
KORUMA DURUMU	A İTİ B DİRİ C FENİ	TASIVICI YAP A X	DİŞ YAP A X	ÜST YAP A X	İÇ YAP A X	SÜSLEM ELEMANLARI A B C	RUTUBET A X C	YOK İTİ VAR ONEMLİ
VAZİYET PLANI			FOTOĞRAF					
								
ÖZELLİKLER : Yapının onarılıp, iç kale'de bulunan diğer yapılarla birlikte korunması gereklidir.								
BÜYÜKŞEHİR SAHİBİ :		BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :						
YAPILAN ONARIMLAR :								
AYRINTILI TANIM :								
TEKNİK BİLGİLER								
ORJİNAL KULLANIMI : Kilise								
BÜGÜNKÜ KULLANIMI : Marsbe								
ÖNERİLEN KULLANIMI : Kilise								
HAZIRLAYANLAR : Nermin Başbağ Arkeolog / 19 Mehmet Turan Şehir Plancısı / 19 Veynel Nazır Mimar / 19								
KONTROL EDEN : / / 19								
C. E. E. A. Y. K. KARARLARI NO :								
/ / 19								
/ / 19								
/ / 19								
REVİZYON / / 19								
C. E. E. A. Y. K. ÇIKTI								
YAYIN DİZİNİ :		EKLER :						
		RAPOR						
		FOTOĞRAF						
		RÖLÖVE PROJESİ						
		RESTORASYON PROJESİ						
		HARİTA						
		KROKİ						
		KİTAP						
		VAZİYET						

AVRUPA KONSEYİ		DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ		DKYKE		ANIT		ENVANTER NO 2A.00.00(1.0)/456		
TÜRKİYE		ESKİ ESERLER VE MÖZELER GENEL MÜDÜRİĞÜ						PARTE NO 31 1/1000		
İLİ	İLÇE	MARAŞ ADI VEYA BEKETİ		KADASTRO		KORUMA DERESESİ		ANITIN		
Diğerlikir	Merkez	Çedemir Mahallesi		PAFTA 65		M 669		PARSEL 20		
SOKAK VE KAPI NO	SULAYMAN HESİF ÇEKER		YAPAN		KONSTRÜKSİYON		KORUMA DERESESİ		ANITIN	
ADİ	YAPININ TARİHİ		KİTAP		KORUMA DERESESİ		ANITIN		ANITIN	
	Kilise									
GENEL TANIM :										
Sulayman Hesif Ortaokuluna bitişiktir. Bugün Hali Dokuma Atölyesi olarak kullanılmaktadır. Siyah bazalt taştan inşa edilmiştir. İki dişi pencere sırası yapıya aydınlatır. Üzeri kırma çatı ile örtülmüştür.										
KORUMA DURUMU										
A	YI	TADYICI YAPI	A	DİŞ YAPI	A	ÜST YAPI	A	İÇ YAPI	A	SÖYLEME ELEMANLARI
X	YI		X		X		X		X	
C	FEN		C		C		C		C	
VAZİYET PLANI					FOTOĞRAF					
										
ÖZGÜLEMLER :										
Yanındaki okul ile birlikte korunması uygundur.										

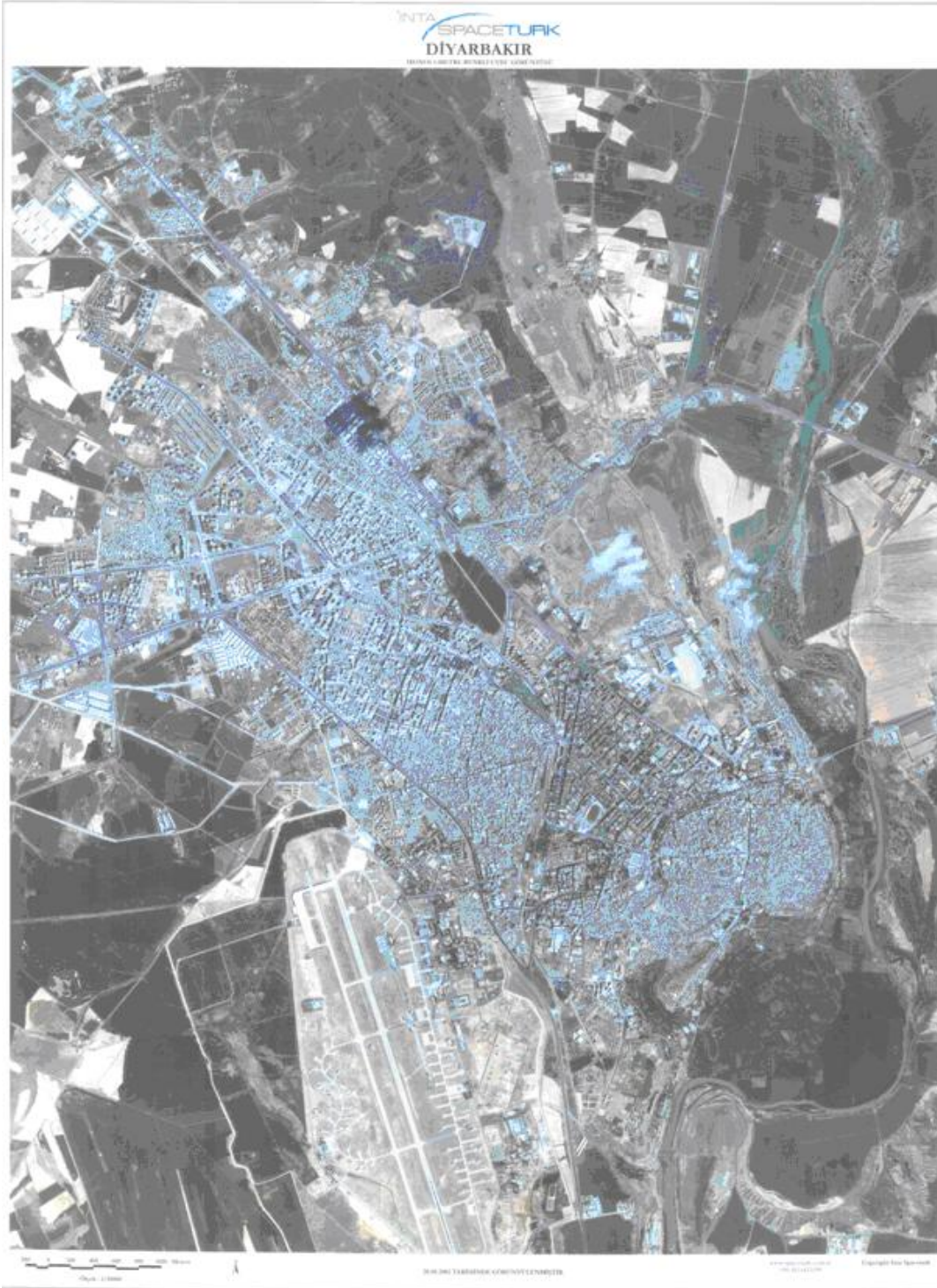
BUGÜNKÜ SAHİBİ :		BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :	
YAPILAN ONARIMLAR :		Çeşitli dönemlerde onarılmıştır.	
AYRINTILI TANIM :		TEKNİK	
(Yapının içine girilemedi)		SU	
		ELEKTRİK	
		ISITMA	
		KANALİZASYON	
		X	
		X	
		SODE	
ORJİNAL KULLANIMI :		Kilise	
BUGÜNKÜ KULLANIMI :		Hali Dokuma Atölyesi	
ÖZGÜLEMLER KULLANIMI :		Hali Dokuma Atölyesi	
HAZIRLAYANLAR :		/ / 19	
Fermin Beybağ Arkeolog			
Mahmut Turan Çehir Plancı			
Yüksel Masar Mimar			
KONTROL EDEN :		/ / 19	
G. E. E. A. Y. & KAVRANAN			
M. :		/ / 19	
		/ / 19	
		/ / 19	
REVİZYON		/ / 19	
G. E. E. A. Y. & KAVRANAN			
M. :			
EKLER :			
RAPOR			
FOTOĞRAF			
SÖLÖME PROJESİ			
RESTORASYON PROJESİ			
HARİTA			
KROKİ			
KİTAP			
VAZİYET			

EK 2 Surp Sargis Kilisesi Tapu Belgesi

İli	Diyarbakır	 Türkiye Cumhuriyeti TAPU SENEDİ		Fotoğraf		
İlçesi	Merkez /2					
Mahallesi	Alipaşa					
Köyü						
Sokağı						
Mevkii						
Satış Bedeli	Pafta No.	Ada No.	Parsel No.	Yüzölçümü		
	17	285	3	ha	m ²	dm ²
					2634	65
Niteliği	Kargir kilise ve avlu ve kısmen anbar.					
Sınırı	Paftasında					
Edinme Sebebi	Kaydında olduğu üzere					
Sahibi	Hıdır İlyas Vakfı					
Geldisi	Yevmiye No.	Cilt No.	Sahife No.	Sıra No.	Tarihi	Gittisi
Cilt No.		5	467		28.1.953	Cilt No.
Sahife No.	Siçiline Uygundur					Sahife No.
Sıra No.	M/S					Sıra No.
Tarih	M/S					Tarih
<small>NOT: Müktefin gayri ayrı haklar ile gerhler için tapu kütüğüne müracaat edilmelidir. ** Tebliğat Kanunu Hükümleri gereğince adres değişikliği için Tapu Sicil Müdürlüğüne bildirilecektir.</small>						

EK 3 Diyarbakır Kiliseleri Tipolojisi

No	Kilisenin Adı	Cemaat	Yapım Yılı	Surfündeki Kompozisyon	Mahalle	Ablak/Panajel Parçaları No	Tescil No	Mevcut Durum	Yapı Seviyesi	Yapı Materyali	Üst Örtü	Çan Külesi		Plan Tipolojisi	Fotoğraf
												Plan	Günümüzde		
1	Emeni Karahı Kilisesi	Emeni-Katolik	16-17. yüzyıl	Güneydoğu Bölümü	Havut	231/504	21.00.00 (1.0) 104	Kısmen Hüyük-Bugün	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün	Var	Var		
2	Marı Kuzuna (Kuzunel) Kilisesi	Emeni ?	7-16. yüzyıl	Güneybatı Bölümü	Lala bey	14/229	Yok	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Beyaz Çan	Var	Yok		
3	San Teodoros (Teodoros) Kilisesi	Emeni ? Rum?	13-14. yüzyıl	Kuzeydoğu Bölümü	Özdemir	204/5 211/44	Yok	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Kübe	Var	Yok		
4	Sung Gülayın Kilisesi	Emeni-Katolik	18. yüzyıl	Kuzeydoğu Bölümü	Özdemir	265/173	21.00.00 (1.0) 125	Kısmen Hüyük-Bugün	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün	Bilimsiz	Yok		
5	Sung Sırtın Kilisesi	Emeni-Katolik	18. yüzyıl	Güneybatı Bölümü	Ağaç	311/151/8	21.00.00 (1.0) 46	Kısmen Hüyük-Bugün	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün	Var	Var		
6	Mınyan Ana (Marı Yaka) Kilisesi	Suryani-Ortodoks	3. yüzyıl	Güneybatı Bölümü	Lala bey	311/151/8	21.00.00 (1.0) 43	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Kübe	Var	Var		
7	Marı Paganus Kutsal Katolik Kilisesi	Katolik ? Nestor ? Katolik	?	Kuzeydoğu Bölümü	Özdemir	198/6/18	21.00.00 (1.0) 124	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün	Var	Var		
8	Sıyayın Nazari Başkayın Okulu	Lala ?	?	Kuzeydoğu Bölümü	Özdemir	189/6/29-21	21.00.00 (1.0) 156	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün ?	Bilimsiz	Yok		
9	San Çar (Kara Papa) Kilisesi	Nestor	Yaklaşık 3. yüzyıl	Var	Çar papa	324/4/11	21.00.00 (1.0) 179	Kısmen Hüyük-Bugün	Yığna-Taş Duvar	Tuğla	Kübe	Bilimsiz	Yok		
10	Sıyayın Protesan Kilisesi	Sıyayın-Protesan	?	Güneydoğu Bölümü	Çaral Yılmaz	246/2/11	21.00.00 (1.0) 94	Kısmen Hüyük-Bugün	Yığna-Taş Duvar	Bazalt-Tuğla	Kübe	Var	Var		
11	Sıyayın Katolik Kilisesi	Sıyayın-Katolik	7. yüzyıl	Kuzeydoğu Bölümü	Dabançlı	163/38/1	21.00.00 (1.0) 115	Yok	Yığna-Taş Duvar	Bazalt	Ayrıca kırılmıştır Toprak Dün	Var	Yok		
12	Marı Tona Kilisesi	?	4. yüzyıl	Kuzeybatı Bölümü	Çaral-Katolik	355/5/2	Var	Yok	?	?	?	?	?		
13	Mınyan Zai Kilisesi	?	?	Kuzeydoğu Bölümü	Çaral papa	324/4/13	21.00.00 (1.0) 183-184	Yok	?	?	?	?	?		
14	Marı Zeno Kilisesi	?	5. yüzyıl	Güneybatı Bölümü	Lala bey	?	?	Yok	?	?	?	?	?		
15	Marı Yaka Kilisesi	?	5. yüzyıl	Güneybatı Bölümü	?	?	?	Yok	?	?	?	?	?		
16	Marı Hanıyçe	?	?	Güneydoğu Bölümü	?	?	?	Yok	?	?	?	?	?		

EK 4 Diyarbakır Kent Bütünü Uydu Fotoğrafi

EK 5 Surp Sargis Kilisesi Rölöveleri

EK 6 Surp Sargis Kilisesi Restitüsyon Projesi

EK 7 Surp Sargis Kilisesi Restorasyon Projesi

ÖZGEÇMİŞ

2005-Devam Ediyor

Doğum tarihi 21.10.1980

Doğum yeri İzmir

Lise 1993–1996 Salihli Türkbirliğı Lisesi

Lisans 1998–2002 Dicle Üniversitesi Müh.- Mim. Fak. Mimarlık Bölümü

Yüksek Lisans 2003–2006 Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Prog.

Çalıştığı kurumlar

2004–2005 Kültür Bakanlığı Side Kazısı

2005–2005 AGS Mimarlık Ltd.

2006-Devam ediyor İstanbul Büyükşehir Belediyesi Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP)